

T.C
DOKUZ EYLÜL ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
TARİH ANABİLİM DALI
TÜRKİYE CUMHURİYETİ TARİHİ PROGRAMI
YÜKSEK LİSANS TEZİ

1929-1945 YILLARI ARASINDA İZMİR'DE SALGIN
HASTALIKLAR VE ÇÖZÜM ARAYIŞLARI

Mehtap GÜLÇİÇEK

Danışman

Doç. Dr. Melih TINAL

İZMİR-2019

TEZ ONAY SAYFASI

YEMİN METNİ

Yüksek Lisans Tezi olarak sunduğum “1929-1945 Yılları Arasında İzmir’de Salgın Hastalıklar ve Çözüm Arayışları” adlı çalışmanın tarafımdan, akademik kurallara ve etik değerlere uygun olarak yazıldığını ve yararlandığım eserlerin kaynakçada gösterilenlerden oluştuğunu, bunlara atıf yapılarak yararlanılmış olduğunu belirtir ve bunu onurumla doğrularım.

Tarih

Mehtap GÜLÇİÇEK

ÖZET

Yüksek Lisans Tezi

1929-1945 Yılları Arasında İzmir’de Salgın Hastalıklar ve Çözüm Arayışları

Mehtap GÜLÇİÇEK

Dokuz Eylül Üniversitesi

Sosyal Bilimler Enstitüsü

Tarih Anabilim Dalı

Türkiye Cumhuriyeti Tarihi Programı

Salgın hastalıklar, insanlık tarihini derinden etkilemiş, siyasi ve sosyal hayata yön vermiş olgulardır. Özellikle yerleşik düzene geçilmesiyle birlikte salgın hastalıkların yoğun şekilde görülmesi doğal bir durum olmuştur. Türkiye’de hastalıkların var oluş yolculuğu ticaret, göç, savaşlar ve siyasi gelişmelerle başlamıştır. Geçiş güzergahı niteliğinde olan Anadolu, hastalıklara da ev sahipliği yapmıştır. Türkiye tarihi boyunca hastalıklarla karşı karşıya kalmış ve siyasi karışıklıkların olduğu zamanlarda da hastalıklarla mücadele etmiştir. Osmanlı Devleti’nin salgın hastalıklardan verdiği can kaybı savaşlardakinden fazla olmuştur. Osmanlı’nın ticaret kenti niteliğinde olan en gözde şehirlerinden İzmir de tarihi boyunca hastalıklarla mücadele etmek zorunda kalmıştır. Verem, sıtma, veba, kolera, tifüs, frengi, çiçek gibi hastalıklar ölüm oranları yüksek olan ve İzmir’de en çok görülen hastalıklardandır.

Bu çalışmada, 1929-1945 yılları arasında İzmir’de salgın hastalıklar ve bu salgınlara karşı çözüm arayışları üzerinde durulmuştur. İzmir’in sosyoekonomik durumu, 1929 yılında yaşanan Dünya Ekonomik Buhranının İzmir ekonomisine yansımaları, ekonomik sorunların salgın hastalıkların çıkmasında ve yayılmasındaki etkileri incelenmiştir.

Anahtar Kelimeler: Salgın Hastalıklar, 1929-1945, İzmir.

ABSTRACT

Master's Thesis

Epidemic Diseases in İzmir Between 1929-1945 and Search for Solutions

Mehtap GÜLÇİÇEK

Dokuz Eylül University

Graduate School of Social Sciences

Department of History

History of the Republic of Turkey Program

Epidemic diseases are phenomena that have profoundly affected human history and led to political and social life. It has been a natural situation to see epidemics intensively, especially with the transition to established order. The journey of the existence of diseases in Turkey started with trade, migration, wars and political developments. As a transit route, Anatolia was also home to diseases. Turkey has faced diseases throughout its history and has struggled with diseases in times of political upheaval. The loss of lives inflicted by Ottoman State from epidemics was greater than those of the wars. İzmir, one of the most popular cities of the Ottoman Empire as a commercial city, has had to struggle with diseases throughout its history. Tuberculosis, malaria, plague, cholera, typhus, syphilis, disease chichewa are among the most common diseases in İzmir.

This study focused on epidemics in İzmir between 1929-1945 and their search for solutions to these epidemics. Socio-economic status of İzmir, reflections of the World Economic Depression in 1929 on İzmir economy, the effects of economic problems on outbreak and spread of epidemics have been studied.

Keywords: Epidemics Diseases, 1929-1945, İzmir.

1929-1945 YILLARI ARASINDA İZMİR’DE SALGIN HASTALIKLAR VE ÇÖZÜM ARAYIŞLARI

İÇİNDEKİLER

TEZ ONAY SAYFASI	ii
YEMİN METNİ	iii
ÖZET	iv
ABSTRACT	v
İÇİNDEKİLER	vi
KISALTMALAR	viii

GİRİŞ	1
-------	---

BİRİNCİ BÖLÜM

CUMHURİYET DÖNEMİ ÖNCESİ SALGIN HASTALIKLARA BAKIŞ

1.1.SALGIN HASTALIK KAVRAMI	9
1.2. TARİHSEL SÜREÇTE İZMİR’İN SOSYOEKONOMİK YAPISI VE SALGIN HASTALIKLARA ETKİSİ	12
1.2.1. İzmir’de Belediye İşleyişiyle İlgili Sorunlar	20
1.3. 1929 YILINA KADAR İZMİR’DE SALGIN HASTALIKLARIN TARİHÇESİ	26
1.3.1. Veba Hastalığı	29
1.3.2. Kolera Hastalığı	35
1.3.3. Diğer Bulaşıcı Hastalıklar	39
1.3.4. Karantina Uygulaması	41
1.3.5. Savaşların Salgın Hastalıklara Etkisi	44

İKİNCİ BÖLÜM
1929-1945 YILLARI ARASINDA İZMİR’DE GÖRÜLEN SALGIN
HASTALIKLAR

2.1. SITMA	48
2.1.1. İzmir’de Sıtma Hastalığı	53
2.1.2. Sıtmada Aşı Faaliyetleri	69
2.2. VEREM	73
2.2.1. İzmir’de Verem Hastalığı	77
2.3. TİFÜS	84
2.4. ZÜHREVİ HASTALIKLAR	97
2.4.1. Frengi	99
2.5. TİFO	113
2.6. ÇİÇEK	119
2.6.1. İzmir’de Çiçek Hastalığı	122

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM
SALGIN HASTALIKLARLA MÜCADELE ÇALIŞMALARI

3.1. SITMA İLE MÜCADELE İŞLERİ	129
3.1.1. Sivrisineklerle Mücadele	134
3.1.2. Bataklıkların Kurutulması Çalışmaları	139
3.1.3. Cellat Gölü’nün Kurutulma Çalışmaları	142
3.2. İZMİR’DE VEREM MÜCADELESİ	145
3.2.1. Yamanlar Sanatoryumu	146
3.2.2. Buca Sanatoryumu	148
SONUÇ	150
KAYNAKÇA	153

KISALTMALAR

B.C.G	Bacillus Calmette-Guerin
C.	Cilt
C.H.F	Cumhuriyet Halk Fırkası
çev.	Çeviren
D.D.T.	Dikloro, Difenil, Triklorooctan
Ed.	Editör
s.	Sayfa
S.	Sayı
ss.	Sayfa Sayısı
T.B.M.M.	Türkiye Büyük Millet Meclisi
VMC.	Verem Mücadele Cemiyeti
Yy.	Yüzyıl

TABLÖLAR LİSTESİ

Tablo 1: Temel Besin Kaynaklarının Fiyat Artışını Göstermek Adına Belirli Malzemelerin Okkalarının Kuruş Fiyatları	s. 16
Tablo 2: Gıda Ürünlerinin Senelik Olarak Kilo Fiyatları	s. 25
Tablo 3: Rauf Beyru'nun Yapmış Olduğu Çalışmada, 1837 Yılı Veba Salgınıyla İlgili Olarak Eriştiği Sonuç	s. 34
Tablo 4: Rauf Beyru'ya Göre Koleraya Yakalananlar ve Ölenlerin Sayısı	s. 37
Tablo 5: Kasım 1929 - Haziran 1930 Karşiyaka ve İkiçeşmelik Dispanserlerinin Sıtma İstatistikleri	s. 56
Tablo 6: Karşiyaka ve İkiçeşmelik Dispanserinin 1930 Yılı Temmuz ve Kasım Ayları Arası Sıtma İstatistiği	s. 57
Tablo 7: 1931 Yılı Karşiyaka ve İkiçeşmelik Dispanseri Sıtma İstatistiği	s. 57
Tablo 8: Karşiyaka Ve İkiçeşmelik Dispanserinin 1931 Yılı Ağustos ve Mayıs Ayları Arası Sıtma İstatistiği	s. 57
Tablo 9: 1929 Yılı Kasım Ayından 1932 Yılı Mayıs Ayına Kadarki Süreçte Karşiyaka ve İkiçeşmelik Dispanserinin Veremli Muayenesi	s. 80
Tablo 10: 1928-1939 Yılları Arasında İzmir'de Tifüs Salgınlarında Ölenlerin Sayıları	s. 97
Tablo 11: 1936-1948 Yılları Arasında Frengi İle Mücadele Ekipleri ve Frengi Hastalığı Kayıtlarına Göre İzmir'deki Frenginin Durumu	s. 113

GİRİŞ

Eskiçağdan başlayarak çok yakın tarihlere kadar salgın hastalıklar, insan hayatında oldukça kötü izler bırakmışlardır. İnsanlık tarihi boyunca var olmuş hastalıklar, yerleşik hayata geçilmesi, sosyal bir ortamın yaratılması, savaşlar, ticari faaliyetler ve daha birçok sebeple varlığını iyice arttırmıştır. Salgın hastalıklarda en önemli etken savaşlar, göçler ve karşılıklı ticari faaliyetler olmuştur.

Salgın hastalıklar, savaşlardan dahi kötü etkilere neden olan, ani ölümlere yol açan durumlardır. Bu anlamda hastalıkların tahrip güçleri oldukça büyüktür. Ani ve büyük nüfus kayıpları, günlük hayatın alt üst olması, tarımsal üretim ve faaliyetlerin durması, ticari hayatın yara almasına bağlı olarak ekonominin ciddi anlamda bozulması gibi etkenlerin oluşması da yine salgın hastalıkların olumsuz sonuçlarındandır. Salgın hastalıklar, sosyal şartlar, siyasi sorunlar ve ekonomik meseleler birbiriyle iç içe geçmiş şekildedir. En basitinden ekonominin bozulması; kıtlığın, yeteri kadar iyi beslenememenin, temizlik işlerinin iyi olamamasının, sağlıkla ilgili gerekli tedbirlerin alınamamasının vesaire birçok şeyin olumsuz yönde etkilenmesinde tek başına bir etken olabilmıştır.

Salgın hastalıklar, savaşlardan, ekonominin kötü oluşundan ya da çevresel durumlardan etkilenmiştir. Ancak sadece etkilenmekle kalmamış, ekonomiyi, üretimi ya da siyasi olayları da tek başına etkilemiştir. Salgının yoğun olduğu zamanlarda ekonomik faaliyetler durmuş, ticari gelirler düşmüş, üretim sekteye uğramış ya da sosyal hayat içinde sorunlar doğmuştur.

Salgın hastalıklar, savaşların durmasına, büyük devletlerin ağır yaralar almalarına sebep olduğu gibi bazı devletlerin de yıkılmalarına sebep olacak kadar güçlü bir etkiye sahiptir. Birçok savaşta orduların bazen tamamına yakını salgın hastalıklardan dolayı kırılmışlardır. Genel olarak savaşlarda alınan yaralardan ziyade hastalıkların öldürdüğü görülmüştür.¹

Salgın hastalıklar, içinde bulundukları çevrelerin yapısına ve hastalıklara karşı yaklaşımlarına da uygun bir şekilde biçimlenirler. İçinde yaşanan sosyoekonomik durum, gelişmişlik düzeyi, hastalıklara karşı verilen savaşlar hastalıkların tahrip derecelerinde etkilidir.

¹ Jared Diamond, **Tüfek, Mikrop ve Çelik**, çev. Ülker İnce, TÜBİTAK, Ankara, 2001, s. 253.

Ekonomik durumun iyi olduğu yerlerde, sağlık konusunda alınan tedbirlerin iyi olması, çıkan hastalıkların acilen tedavi edilebilmesi olanağı önemli ve olumlu faktörlerdir. Bu anlamda gelişmişlik düzeyinin insan kaderinde etkili olduğu görölmüştür.

Hastalıklar ve hastalıklardan ölüm oranlarını etkileyen bir faktör de dini inanışlardır. Dinin kaderci geleneğine sahip çıkan halkların, hastalıklar konusundaki kabulcü yaklaşımları, ölüm oranlarının artmasında etkilidir. Hastalıkların Tanrı tarafından gönderildiği düşüncesi ve bunun hiç sorgulanmadan kabul edilmesi, hastalıkların tedavi edilmesinde doktorlara gitmek yerine dini büyüklere gidilmesi gibi meseleler, salgınların fazlalaşmasında etkilidir. Müslümanlık geleneğine sıkı sıkıya bağlı olan Anadolu halkında da bu durumun olumsuz yansımalarına şahit olunmuştur. Bunların en basit örneği hastalıklara karşı aşı uygulaması yapıldığında halkın aşırı ya da karantina uygulamalarını reddetmeleridir.

İzmir, salgın hastalıklardan etkilenmesi açısından tüm şartları bünyesinde barındıran bir şehir niteliğindedir. Salgın hastalıkların çıkmasında etkili olan çevresel nitelikteki her durum, İzmir için mevcuttur. İzmir, coğrafi yapısı, stratejik konumu, verimli tarımsal arazileri, doğal kaynakları ticari avantajları bakımından oldukça gözde bir şehirdir. Muhkem bir yerde bulunması İzmir'in her daim göz önünde olmasına sebep olmuştur. İzmir'in diğer ülkeler açısından da göz önünde oluşunun şehre bazı getirileri de olacaktır. Bu getiriler sadece olumlu kazanımlar değil, aynı zamanda salgın hastalıklar gibi memleket açısından korkulu kâbuslar yaratacak şeylerdir.

Batı Anadolu'nun ve Akdeniz'in en işlek liman şehri olan İzmir, transit geçiş güzergâhı olmanın yanında etnik, kültürel, ticari ve iklimsel de bir geçiş alanıdır. Bu özellikler sebebiyle çok fazla rağbet gören şehrin nüfusu da diğer bölgelere göre daha yoğundur. Nüfusun yoğun oluşu, hükümetin özellikle 18. ve 19. Yüzyıllarda siyasi buhranlarla uğraşması ve şehirlerin sağlık işlerine ilgi gösterilememesi, salgın hastalıklara karşı önleyici çalışmalar yapılamaması gibi sebeplerle, ciddi anlamda sıhhi sorunlar yaşanmıştır. Beslenme yetersizlikleri, şehirdeki temizlik faaliyetlerinin iyi olmaması, kalabalık nüfusun ihtiyaçlarına cevap verilememesi gibi etkenler hastalıkların şehirde peyda olmasına sebep olmuştur.

İzmir, tarihi boyunca sürekli olarak farklı farklı hastalıklarla mücadele etmek durumunda kalan bir şehirdir. Kuruluşundan itibaren kronik bir sorun haline gelen temiz su kaynaklarının halka ulaştırılması konusundaki sıkıntı ve alt yapının yetersizliği gibi sorunlar, hastalıkların yayılmalarında etkili olan faktörlerdendir. Eskiçağlarda, yağmurların şiddetli yağdığı dönemlerde alt yapının yetersiz oluşu sebebiyle insan dışkılarının sokaklarda yüzdüğü bilinmektedir. İyi şekilde yapılamamış ya da tahrip olmuş su kanallarına da lağım sularının, hayvan dışkılarının karıştığı ve bu durumun da bazı hastalıkların artışında etkili olduğu görülmüştür. Kolera hastalığında olduğu gibi, temiz olmayan suların halk tarafından kullanılmasının ardından binlerce kişinin can verdiği bilinen bir gerçektir.

İzmir, yüzyıllar boyu kolera, veba, verem, sıtma, tifüs, tifo, çiçek, menenjit, kızıl, difteri gibi hastalıklarla karşı karşıya kalmış, sürekli olarak bu hastalıklarla mücadele etmiş ve hastalıklardan korunmak için uğraşmıştır. Pislik sebebiyle kolerayla, bataklıklar ve su birikintileri sebebiyle sıtmayla, bit gibi bir parazit sebebiyle tifüsle, farelerden yayılan pireler sebebiyle de veba hastalığıyla karşı karşıya kalmıştır.

Veba hastalığı, tarih boyunca, diğer hastalıklara oranla daha fazla bilinen bir hastalıktır. Avrupa'yı eski dönemlerde oldukça kötü şekilde etkilemiş, binlerce kişinin ölümüne sebep olmuş, kara ölüm olarak tanınan hastalıktır.²

İzmir, 20. Yüzyılın başlarına kadar veba salgınlarıyla baş etmeye çalışmış, liman kenti olmasının da verdiği etkiyle bu hastalıktan oldukça fazla sayıda insanını kaybetmiştir. Ticari ilişkiler nedeniyle gemilerin sürekli olarak limana girmesi bu hastalığın yayılmasında etkili olmuştur. Vebanın yegâne sebebi olan fareler, pis ve rutubetli alanlarda yaşarlar ve gemiler de bu anlamda farelere yataklık eder niteliktedir. Veba hastalığı taşıyan farelerle yolculuk yapan gemi mürettebatları bu hastalığa yakalanırlar ve de bu hastalığı, yanaşmış oldukları limanlara bir şekilde yayarlar. Özellikle de Batı ile ticaretin yoğunlaştığı 1800'lü yıllarda İzmir'de veba salgınlarında sıklık ve artış gözlenmiştir. Yalnızca 1812'den 1816'ya kadar olan

² Rauf Beyru, **19. Yüzyılda İzmir'de Sağlık Sorunları ve Yaşam**, İzmir Büyükşehir Belediyesi Kültür Yayını, İzmir, 2005, (Sağlık), s. 15.

dönemde çıkan bir veba salgınında, 45000 kişinin hayatını kaybetmesine sebep olmuştur.³

Veba hastalığının yayılmasında etkili olan fareler, şehirlerde de yayılmışlar, pis suların çevresinde, izbe metruk yerlerde, kanalizasyonlarda yaşamışlar ve üzerlerinde bulundurdıkları mikroplu pireleri de halka yaymışlardır. Bu pireler tarafından ısırılan herkes veba hastalığından muzdarip olmuş ve kısa zamanda da vefat etmiştir. Bir salgın zamanında on binlerce insan, yalnızca vebadan ölmüştür.

Veba hastalığının azalmaya başladığı dönemlerde İzmir'in uğraşmak zorunda kaldığı bir başka hastalık da kolera olmuştur. Kolera, 1800'lü yılların ortalarından itibaren daha da şiddetli hale gelmiş ve ölüm oranı daha da fazlalaşmıştır. Hastalık, bağırsakların iltihaplanmasına ve buna bağlı olarak da aşırı derecede ishallere neden olur. Öldürücü olan kolera, 1830'lu yıllardan sonra şiddetini iyice arttıracaktır. Nüfusun büyük bölümü, çıkan kolera salgınlarında hayatlarını kaybetmişlerdir.

İzmir'de yoğun bir şekilde görülen hastalıklardan biri de sıtmadır. Dişi sivrisinekler yoluyla insanlara bulaşan sıtma (malaria) hastalığı, kana karışarak dalak büyümesine, karaciğerin etkilenmesine sebep olmuştur. Sivrisineklerin bataklıklar ya da su birikintilerinden almış oldukları parazitler yine sineklerin bağırsaklarında çoğalırlar ve insanları ısırmalarıyla birlikte de kana bu parazitleri yayarlar. Kana yayılan bu parazitler insan vücudunda da çoğalmaya devam eder ve kişilerin yüksek ateşlerle kıvrınmalarına ve ölmelerine sebep olurlar. Sıtma hastalığı yüzyıllar boyu İzmir'i meşgul etmiştir.

Sıtma, ateş nöbetleriyle kendini gösteren bir hastalıktır. Tedavi edilmediği takdirde kişinin bu hastalıktan tamamen kurtulmasına imkân yoktur. Belirli aralıklarla ateş nöbetleriyle patlak verir ve kişinin sürekli olarak marazlı kalmasına sebep olur. Sıtmalı hastalar, karnı şiş ve kolları, bacakları çöp gibi zayıf şekilde, güçsüz bir halde dolaşırlar. Bu hastalığın geçmesinde iyi bir tedaviye ihtiyaç vardır. Sıtmanın tedavisinde de en iyi ilaç kinin olarak görülmüş ve tedaviler bu ilaçla yapılmıştır.

Sıtmadan kurtulmak için hastalığa ortam hazırlayan faktörlerin de ortadan kaldırılmasına önem verilmiştir. Bataklıklar, su birikintileri, şehrin temizliği,

³ Sabri Yetkin, İzmir'de Veba Salgını (Mayıs- Haziran 1900), **Çağdaş Türkiye Tarihi Araştırmaları Dergisi**, C: 1, S: 3, Dokuz Eylül Üniversitesi Atatürk İlkeleri ve İnkılap Tarihi Enstitüsü, İzmir, 1993, (Veba), s. 372.

çöplerin toplanması, kanalizasyon çukurlarının temizliği gibi konular üzerinde durulmuştur. Özellikle de bataklıkların kurutulması işleriyle yoğun bir şekilde ilgilenilmiştir. Halkın sıtmadan kurtulabilmesi için devlet tarafından çalışmalara devam edilmiş, hastalığın tedavisinde kullanılan kininler, uygun fiyatlarla ya da bedavaya halka dağıtılmışlar ve ayrıca şehrin sıhhati için su birikintilerine dökmek amacıyla da mazot satışı ya da dağıtımı sağlanmıştır.

Sıtma, ülke ekonomisini de kötü şekilde etkileyen bir hastalıktır. Zayıf düşen halkın çalışamaması ve ekonomiye bir katkı sağlayamaması sebebiyle maddi sorunlara sebep olduğu gibi yaşanan ölümler ve hastalıklı çocuklar sebebiyle de nüfusun ciddi miktarda azalmasına sebep olmuştur.⁴

İzmir için bir diğer önemli hastalık da veremdir. Verem tüberkül basili denilen, Koch tarafından bulunmuş olan mikrobun vücuda yerleşerek ilerleyen sosyal bir hastalık olduğu bilinmektedir.⁵ Bu hastalık, oldukça sinsi şekilde ilerleyen ve öldürücü olan ürkütücü bir hastalıktır. Bulaşma yolu oldukça kolaydır. Hasta kişilerin tükürük ve nefesleri yoluyla bulaşan bu hastalık, vücudun birçok yerinde maraz yaratır. Ancak en etkili olduğu yer akciğerlerdir. Akciğerlere yerleşen hastalık, kişilerin yavaş yavaş erimelerine, ciğerlerinin parça parça ağızlarından gelmesine sebep olan dehşet uyandırıcı olduğu kadar trajik de bir hastalıktır.

Veremle savaşmak adına dernekler kurulmuş, kamplar açılmış, hastaların tedavilerini sağlamak için bakım yerleri kurulmuştur. Veremin tedavisi ve bakımı masraflı işlerdir. Halkın fakir oluşu bu hastalığın tutunmasındaki en önemli etkenlerdendir. Bakımsız insanların bağışıklıklarının düşmüş olması bu hastalığa davetiye çıkarmıştır.

İzmir, iklim itibarıyla verem mikroplarının yayılmasını engelleyecek durumda değildir. Sosyal yapı olarak, İzmir’de insanların barınak tarzı kötü yerlerde yaşamaları, beslenme konusunda yetersizliklerin olması, yaşam standartlarının kötü olması gibi şeylerden bünyeleri zayıf düşmüş ve verem hastalığının yayılmasında da bu durum etkili olmuştur.⁶

⁴ **Halkın Sesi**, 4 Birinci Teşrin 1941.

⁵ **Halkın Sesi**, 1 Temmuz 1942.

⁶ Uluslararası Amerikan Koleji Araştırma Komitesi, **İzmir’deki Bazı Sosyal Koşullar Hakkında Bir Araştırma İZMİR 1921**, çev. Aykan Candemir, İzmir, Aralık 2000, s. 33.

İzmir, salgın hastalıklar konusunda oldukça fazla sorunlar yaşamış ve sürekli olarak hastalıklarla mücadele etmek amacıyla çalışmak durumunda kalmıştır. İzmir'in uğraşmak durumunda olduğu hastalıklardan biri de frengi olmuştur. Frengi, cinsel birliktelikler sonrasında bulaşan bir hastalıktır. Şehirdeki fahişelik mesleğini yapan kadınlardan erkeklere bulaşan, erkeklerin de karılarına bulaştırdığı hastalık, kişilerin bedenlerinde kalıcı deformasyonlara sebep olmaktadır. Frengi, doğumlar yoluyla da bebeklere geçerek kalıcı hasarlar ve sakatlıklara sebep olmuş, yeni nesillerin sağlıklı olmalarına yol açmış tehlikeli bir hastalıktır.

Frengi, İspiroke Pallida adı verilen uzun helezon şeklinde olan bir mikroptur. Mikrobun kişiye bulaştığı yerde yaklaşık bir ay kadar bir süre sonra çıban çıkmasıyla başlar ve bu çıban yoluyla da hastalık kana karışır. Hastanın vücudunda çıbanlar çıkar, sesi kısılır, kızamık gibi döküntüler ve ağızda yaralar görülür. Bunların haricinde hastalık iç organları da etkileyerek içten hasarlar yaratır. Beyin, ciğer, böbrekler, kemikler, mide gibi organları doğrudan etkileyerek kişide kalıcı büyük hasarlar yaratır.⁷

Frengi hastalığı mutlaka tedavi edilmesi gereken, insan bedeninde, iç organlarında kalıcı etkiler yaratan bir hastalıktır. Kişilerin hayatları boyunca kalitesiz bir yaşam sürmelerine sebep olan hastalıkla mücadele için çeşitli çalışmalar yapılarak önlemler alınmıştır. Hastalığın tedavisi için bir hastane kurulmuş, bunun için doktorlar görevlendirilmiştir. Fuhşun önüne geçebilmek için önlemler alınmaya çalışılmış, fuhuş yapılan yerler kapatılmış ve gençler hastalıkla ilgili bilinçlendirilmeye çalışılmıştır. Fuhşun önlenmesi adına yeni fuhuş yasaları çıkarılmış ve kontrol altına alınmaya çalışılmıştır. Fuhuş yapılan evler şehirlerden uzaklara taşınmış ve fahişelik yapan kadınların da belirli rutinlerde muayene edilmeleri sağlanmış ve sağlıklı olanların fuhşa devamı için belgeler verilmiştir.

Genel anlamda ele alındığında İzmir'in tarih boyunca sürekli olarak hastalıklarla mücadele etmek zorunda olduğu görülmektedir. Gerek hastalıkların önlenmesi için gerekse hastaların tedavi edilebilmesi için çalışılmış, şehir halkının daha sağlıklı olması ve daha sağlıklı nesillerin yetişebilmesi için yoğun mesailer harcanmıştır. Halkın sağlığı önemli görüldüğü için yaşanan tüm siyasi,

⁷ **Halkın Sesi**, 7 Eylül 1937.

sosyal ve maddi problemlerin yanında hastalıkların tedavilerine de önem verilmiş ve insanların sıhhatleri kontrol edilmeye çalışılmıştır.

Bu çalışmada; 1929-1945 yılları arasında İzmir'in sağlık durumu, salgın hastalıkları ve bu hastalıklar karşısındaki çözüm arayışları üzerinde durulmuştur. İzmir'in coğrafi, ticari, ekonomik, siyasi buhranlar, sosyal ve inanç yapılarının sağlık konusuna yansımaları, salgın hastalıkların yoğunluğu ve salgınlardan ölümler üzerinde durulmuştur. İzmir'de sağlık ile ilgili olarak literatürde benzer kaynakların az olması sebebiyle de araştırmacılara yardımcı olması düşünülmüştür.

1929-1945 yılları arasını kapsayan dönemde, İzmir'de genel anlamda yaşanan buhranlar ve bu buhranların hastalıklar üzerindeki doğrudan ya da dolaylı etkisi araştırılmıştır. Özellikle 1929 Dünya Ekonomik Buhranıyla başlayan dönemde, şehrin maddi problemleri, yaşanan ticari sıkıntıların insan sağlığına etkileri, yaşanan fakirlik, açlık ve sefaletin hastalıklar üzerindeki yansımaları üzerinde durulmuştur.

1929 Dünya Ekonomik Buhranıyla yaşanan maddi darboğaz, ticaret kenti niteliğiyle bilinen İzmir'in ekonomik yapısındaki sarsılmalara neden olmuştur. Ticaret kenti olarak bilinen şehrin, büyük savaşları atlattıktan sonra, tüm dünyayı etkileyen ekonomik buhranın etkisiyle maddi olarak kötü bir sürece girmesi, paranın değer kaybetmesine, yabancı ülkelere yapılan satışların durmasına sebep olmuştur. Maddi darlık ve alım gücünün düşmesiyle halkın gerekli olan günlük ihtiyaçlarını dahi karşılayamayacak hale gelmesi, temel besin maddelerine dahi sınırlı şekilde ulaşılabilmesi gibi durumlar, halkın direncini düşürmüştü ve bu durum da salgın hastalıklara davetiye çıkarmıştır. İzmir, genel olarak sürekli bir mücadele içinde yer almak zorunda olmuştur.

Siyasi sorunların İzmir'e etkileri ve bu şehirde açtığı yaralara da değinilmiştir. Ekonomik yapının yanında halkın dini inançları sebebiyle hastalıkları kabul etmeleri ve çözüm aramak ya da tedavi yolları bulmaya çalışmak yerine hastalığı kader olarak kabul etmelerinin ölüm oranlarını arttırması üzerinde de kısaca durulmuştur.

İzmir şehrinin bu mücadele çalışmaları, geçirdiği hastalıklar, almış olduğu yaralar, maddi ve manevi sorunlar, yaşadığı buhranlar ve bu buhranların sağlığa yansımaları, insanların bir anda hastalıklardan dolayı ölmeleri gibi durumlar bu kısa çalışma içinde ele alınmaya çalışılmıştır.

İzmir'in sağlık geçmişiyle ilgili olarak hazırlanmış olan bu çalışmada, dergiler, yerel gazeteler, tıp çalışmaları, tıp dergileri, makaleler, internet kaynakları ve kitaplar kullanılarak genel bir şablon oluşturulmaya çalışılmıştır.

İzmir'e özel yapılmış bazı kitaplara da çalışmamızda uzun uzun yer verilmiştir. Rauf Beyru'nun 19. Yüzyılda İzmir'de Sağlık Sorunları ve Yaşam kitabı hastalık bilgisi vermek ve hastalıktan ölenlerin sayılarını yazmak adına en çok kullanılan eserlerden olmuştur.

Mehmet Karayaman'ın 20. Yüzyılın İlk Yarısında İzmir'de Sağlık kitabı da en çok kullanılan diğer kitaplardandır. İzmir'in hastalıkları, hastalıklarla ilgili yapılan çalışmaları, sağlık kuruluşları, sağlık çalışanları ve daha birçok bilgiye bu kitap sayesinde ulaşılmıştır.

1929-1945 yıllarını kapsayan yerel gazeteler, çalışmanın en önemli sac ayaklarından biri haline gelmiştir. İzmir'in gün gün sağlık durumu, hastalıklara yakalanan halkın bilgisi, hastalıklardan ölümler detaylı olarak ele alınmıştır. İzmir'in hangi bölgesinde hangi hastalıklar daha yoğun yayılmış bu incelenmiştir. Belediyenin, hastalıklara karşı aldığı tutum, mücadele faaliyetleri ve hastalıkların önlenmesinde kullandığı bütçeler de bu yerel gazeteler sayesinde bize ışık tutmuş ve çalışmamızda bize yol gösterici olmuştur. Ayrıca Başbakanlık Cumhuriyet Arşivi, TBMM Zabıt Ceridesi, CHP Konferansları, Resmi Gazete, İzmir Vilayet Zabıtnamesi, İzmir Belediyesi Bütçe kayıtları, İzmir Vilayeti İstatistik Yıllıkları gibi kaynaklar da incelenmiştir.

Tıp ile ilgili konular, süreli olarak yayınlanan tıp dergileri ve sağlık mecmualarından yararlanılarak oluşturulmuştur. Bu yayınlar vasıtasıyla hastalıkların tanımları, tedavi yöntemleri, o döneme ait tıbbi müdahaleleri okunmuş ve bu çalışmamızda ele alınmıştır.

BİRİNCİ BÖLÜM

CUMHURİYET DÖNEMİ ÖNCESİ SALGIN HASTALIKLARA BAKIŞ

1.1.SALGIN HASTALIK KAVRAMI

Salgın hastalık, epidemi olarak da bilinen, belirli zamanlarda ortaya çıkan ve çevredeki herkesi etkileyerek hasta eden durumlara verilmiş olan addır. İnsanlığın doğuşuyla salgın hastalıkların geçmişi aynıdır. İnsanın var olduğu yerde, etken sebeplerin de ortaya çıkışıyla salgın söz konusu olur.

Salgın hastalıklar, insanların asırlar boyu karşılaştıkları afetlerdendir. Hastalıklarla mücadeledeki eksiklikler, sağlık durumlarındaki yetersizlikler, insanların salgın hastalıklardan muzdarip olmalarına ve ölümlerine sebep olmuştur.⁸

İnsanlığın tarihinden beri var olan salgın hastalıklar, hafızalarda kötü izler bırakmaya yetmiştir. Siyasi, sosyokültürel ve nüfus açısından, hastalıkların insan hayatındaki yeri büyüktür. Kurulu eski dünya düzeninin de yıkılmasında büyük etkisi olmuştur. Bazı otoritelerin yok olarak yeni düzenlerin kurulmasında da etkili olmuştur. Tarımsal faaliyetlerin başlaması sebebiyle fare, sivrisinek, bit, pire gibi hayvanların insanlara yakınlaşmış olması hastalıkların doğmasına ve milyonlarca insanın da hayatlarını kaybetmelerine sebep olmuştur.⁹

Salgın hastalıklardaki en önemli faktör, insanları birbirine daha da yaklaştıran ticaret olmuştur. Ticari faaliyetlerin yoğun yapıldığı yerler ve ticari ilişkilerin güçlenmeye başlaması aynı zamanda ülkelerin birbirleriyle daha da yakınlaşmasına sebep olarak salgın hastalıkların yayılması durumunda etkili olmuştur. Avrupa, Asya, Amerika fark etmeksizin tüm kıtalar salgın hastalıklarla boğuşmuş, sürekli mücadele halinde olmuş ve hastalıklarla büyük nüfus kayıpları yaşamışlardır. Bu anlamda salgınlar, bölgesel, yöresel niteliklerde değil, tüm dünyayı sarsan nitelikte olgular olmuştur. Tüm insanlığın ortak kader ve korkusu olan hastalıklar, yayıldığı bölgelerin sosyoekonomik ve gelişmişlik düzeyine göre de etkili ve yıkıcı olmuştur.

⁸ Daniel Panzac, **Osmanlı İmparatorluğunda Veba (1700-1850)**, çev. Serap Yılmaz, Tarih Vakfı Türk Yayınları, 2011, ss. 6-8.

⁹ Andrew Nikiforuk, **Mahşerin Dördüncü Atlısı Salgın ve Bulaşıcı Hastalıklar Tarihi**, çev. Selahattin Erkanlı, İletişim Yayıncılık, 2007, ss. 28-29.

Gelişmiş ülkelerin hastalıklara karşı tutumları, mücadele ve önlem çalışmaları bu duruma etki etmiştir.

Salgınların çeşitli sebepleri vardır. Bulaşıcı hastalarla yakın temaslarda bulunmak, ortak eşya kullanımı, solunumuna maruz kalmak, cinsel birlikteliklerle doğrudan temas etmek, bir de ek olarak parazitler aracılığıyla hastalığın başkalarına enjekte edilmesi gibi sebepler salgınlarda etkili olmuştur. Veremli, dizanterili, tifolu kişilerin eşyalarını kullanmak hastalığı bulaştırırken, sıtma, lekeli humma gibi hastalıklar da bit, sivrisinek gibi parazitlerle insandan insana bulaşır. Doğrudan münasebetlerle yani cinsel temaslara da zührevi hastalıklar insanlara musallat olurlar.¹⁰

Bazı hastalıklar ya birdenbire veya yavaş yavaş olmak üzere toplum içerisinde yayılırlar ve salgın durum kazanırlar. Hastalığın bu durumuna Salgın-Epidemie adı verilir. Hastalık geniş alanlara sıçrayarak yayılır. Endemilerden epidemiler oluşur ve farklı farklı şehirlere dağılarak büyük salgınlara sebep olur.¹¹

Endemi; ufak insan grupları ya da köylerde, mahallelerde ortaya çıkan aniden birçok kişiyi etkisi altına alan tifüs, kolera, dizanteri gibi hastalıklardır.¹²

Bazı hastalıkların toplum içerisinde geniş bir halk yığına ulaşması ve insanları hastalandırmasına da yığın hastalıklar denilmiştir. Mesela sıtma hastalığı bu duruma örnek bir hastalıktır.

Hastalıkların bir bölümüne Pandemie adı verilir. Bu hastalıklar sadece çıktıkları yerleri etkisi altına almaz, tüm dünyayı etkilerler. Grip, veba gibi hastalıklar bazı dönemlerde dünyayı etkilemişlerdir. Bu tür salgınlara Pandemie'dir.

Salgın hastalıklar kavramı yalnızca mikroplu hastalıkların tanımlanmasında kullanılmamıştır. Aynı zamanda, alkolizm, intiharlar, kazalar, akıl hastalıkları da salgın olarak tanımlanmıştır. Beslenme eksikliğinden, vitamin yokluğundan, zehirli besinlerin yenmesinden de salgınlara çıkabilir.

Periyodik salgınlara; çok eskiden beri yapılan gözlemler birçok hastalıkların, mesela kızamığın, zaman zaman salgın yaptığını ortaya koymuştur. Bu durum bazen çok düzenli olur, mesela kızamık her beş yılda bir, difteri her yedi sekiz yılda bir

¹⁰ Köy Doktoru (Sağlık ve Sosyal Yardım Bakanlığı ve Ankara Radyosunun İşbirliği ile Günaydın Saatinde Köy Doktorunun Yaptığı Konuşmalar), Hazırlayan: Rafet Erten, Gürsoy Basımevi, Ankara, 1965, s. 32.

¹¹ Ahmet Kantar, Sağlık Biyolojisi ve Kolera, Karınca Matbaacılık, İzmir, 1971, s. 32.

¹² Kantar, s. 32.

salgın yapar. Bu durum tüm doktorlar tarafından bilinmesi gereken bir şeydir. Belirli yıllarda vakaların artması da söz konusu olabilir.

Epidemiyoloji; salgın hastalıklarda problem olan enfeksiyon hastalıklarını inceleyen, mikrobiyolojinin bir kolu olan bir disiplin halinde gelişmeye başlamıştır. Salgınlar, halk arasında çok fazla kayıp verilmesine sebep olduğu için bunlar üzerinde çok durulmuştur. Bu hastalıklarla savaşabilmek için hastalıkların nedenlerine cevaplar aranmıştır. Epidemiyoloji de bununla ilgilenmiştir.¹³

Salgın hastalıklarda belirleyici roller;

Kalıtsal faktör,

Yaş faktörü; belirli yaşlar belirli yaşların yerleşmesine daha uygundur ya da değildir. Boğmacanın bebekler için oldukça tehlikeli olmasına karşın, yaşlılar için çok tehlikeli olmaması durumu gibi.

Cinsiyet; kadın ve erkekler bazı cins hastalıklara karşı daha duyarlı veya duyarsızdırlar.

Fizyolojik durum,

Beslenme Faktörü; konakçının hastalık ajanlarına direncinde beslenme de önemli bir rol oynar.

B ve C vitamini noksanlığı enfeksiyonlara karşı koyma açısından konakçının direncini azaltır. Kötü beslenme, açlık gibi durumlar salgın hastalıkların kişilere ağır hasarlar vermesine sebebiyet verir. Beslenme şartları kötü olan toplumlar salgın hastalıklara daha fazla ev sahipliği yaparlar. Mesela kıtlık, açlık, sefalet dönemlerinde tifüs salgınlarının çok daha fazla arttığı ve büyük hasarlara sebebiyet verdiği gözlenmiştir.

Hastalıklar üzerindeki bir diğer faktör de çevredir. Çevre, hastalıkların ortaya çıkmasında, yerleşmesinde ve yayılmasında önemli bir yere sahiptir. Mevcut yaşam şartları ve salgın hastalıkların patlak vermesi arasında sıkı bir ilişki vardır. Yaşanılan coğrafi bölge, iklim, bulunan şehir, köy, kasaba ve sosyoekonomik etkenler hastalıklar üzerinde doğrudan etkiye sahip olmuştur. Çevre şartları ile hastalıklar arasındaki ilgi çok eskiden beri dikkati çekmiştir. Mesela sıtmanın bataklıklar bölgesinde çok görülmesi, bataklıklardan çıkan fena gazlardan ileri geldiği sanısını doğurmuş ve hastalığa Mala aëria'dan (fena hava) kinaye Malaria denilmiştir.

¹³ Sabahattin Payzın, Kemal Özsan, Hayati Ekmen, Nusret H. Fişek, **Sağlık Hizmetinde Mikrobiyoloji**, Ankara Üniversitesi Basımevi, Ankara, 1965, ss. 180-199.

Hastalıklarla memleketlerin durumu arasında genel anlamda sıkı bir alaka vardır. Gelişmiş, gelişmekte olan ve az gelişmiş memleketler olarak bir ayırım yapılır. Her grubun kendi içinde sağlık problemleri farklı farklıdır. Bunda etkili olanlarsa, coğrafi yapı, sosyoekonomik durum, şehirleşme gibi şeylerdir.¹⁴

Köylük yerlerde hastalıklar şehirlere oranla daha fazladır. Zira bunda etkili olan sebeplerse, eğitimin azlığı, hijyen şartlarının yetersiz oluşu, alt yapı yetersizliği, tuvalet lağım tesislerinin olmayışı gibi şeylerdir. Çevre sağlık şartları bulaşıcı hastalıklarda en temel etkenlerdir. Suların dezenfeksiyonu, kanalizasyonların ıslahı, gıda kontrolleri gibi şeyler hastalıkların yaygın hale gelmesinde oldukça önemlidir.¹⁵

Gelişmiş ve geri kalmış ülke ayırımını sıtma ve diğer hastalıklardan ölüm oranlarına baktığımızda az ya da çok anlayabilmek mümkün. Zira gelişmiş ülkeler hastalıklar karşısında hızlı ve kesin önlemler üretebilmişler ve başarı gösterebilmişlerdir. Gelişmişlik seviyesi daha düşük olan yerlere bakıldığında hastalıklar karşısında geç kalındığı ve alınan önlemlerin yetersiz olduğu bilinir.

Bazı yerlerdeki dinsel inanç ve kaderci teslimiyetle, hastalıkla mücadelede yetersizlikler ve salgınlardan ölümlerle arasında pozitif bir korelasyon olduğu görülür. Zira doğu İslam ülkeleri bunun örneklerinden olmuştur.

1.2. TARİHSEL SÜREÇTE İZMİR'İN SOSYOEKONOMİK YAPISI VE SALGIN HASTALIKLARA ETKİSİ

İzmir, M. Ö. 3000 yılında, Bayraklı civarında kurulmuş bir şehirdir. Büyük İskender tarafından Kadifekale'ye taşınan şehir, verimli topraklara ve limana sahip olması sebebiyle oldukça gözde bir yer olmuş, ticaret ve ekonominin de geliştiği bir saha haline gelmiştir. Siyasal anlamda ve doğal afetlerin yoğun ve yıkıcı olması sebebiyle birçok felaket yaşamasına rağmen özellikle 19. yüzyılda sosyoekonomik ve ticari anlamda Osmanlı İmparatorluğu'nun en büyük ticaret merkezlerinden biri

¹⁴ Selahattin Payzın ve diğerleri, ss. 180-199.

¹⁵ Vedat Ali Özkan, "Sağlık Hizmetlerimiz ve Önemli Problemler", **Dirim**, Cilt: 43, (Ocak 1968), Sayı: 1, s. 5.

olmuştur.¹⁶ Kent, Akdeniz ve Dünya ticareti bakımından oldukça önemli bir tarihe sahiptir.¹⁷

İzmir, deprem, yangın ve salgın hastalıklar gibi birçok afeti birlikte yaşamıştır. Yaşadığı depremler, hem sosyal yaşantısının hem de şehrin ekonomik ve imar alanında çökmesine sebep olmuştur. Belirli aralıklarda çıkan büyük yangınlar da şehirde büyük sorunlara yol açmıştır. Tüm bunların yanında ek olarak salgın hastalıkların da sık sık görülmesi, şehri ciddi anlamda sıkıntıya düşürmüştür.¹⁸ Fakat şehrin coğrafi yapısı ve bunun bir getirisi olarak da ekonomik anlamda elinde bulundurduğu avantajı sayesinde, her yıkımının ardından kendisini toparlamayı başarabilmiştir.

İzmir şehri, kurulmuş olduğu coğrafi bölge yönünden elverişli olması sebebiyle, şehirde yaşayan halk, sürekli olarak ticaret yapmak durumunda kalmıştır. Anadolu'ya rahatça ulaşılabilen, Adalar Denizinde limanı olan bir kenttir. İklimi, coğrafyası, ulaşımı her açıdan ticarete elverişli bir yerdir. İthalatın ve ihracatın en yoğun yapıldığı yerlerin başında gelmiştir.¹⁹ İzmir, Ege Bölgesi'nin en büyük İhraç merkezi olarak bilinir.²⁰ Bu durumda etkili olan şeylerden en önemlisi, doğal bir limana sahip olmanın yanı sıra hinterlandının oldukça büyük olmasıdır.²¹

İzmir, 16. Yüzyılın başlarına gelinceye kadar çok gelişmiş bir kent değildi. Ancak ticaretin gelişmeye başlamasıyla bu durum değişmeye başlamış, limanı sayesinde dış pazara açılarak ihracat yapılmış ve böylece gelişmeler, dönüşümler yaşanmıştır. Fakat İzmir'in tarihi boyunca depremlere, yangınlara ve salgın hastalıklara maruz kalması, bu gelişmelerin sekteye uğramasına sebep olmuştur. 1600'lü yılların sonlarında bir depremle yıkılan kent kendini toparlamaya çalışırken 1700'lü yılların sonunda da bir depreme maruz kalmıştır. Depremin yaraları sarılmadan bir yangın çıkmış ve kent tamamen alt üst olmuştur. Ardından 1784

¹⁶ Abdullah Martal, **Değişim Sürecinde İzmir'de Sanayileşme 19. Yüzyıl**, Dokuz Eylül Yayınları, İzmir, 1999, s. 47.

¹⁷ Münir Aktepe, **İzmir Yazıları Camiler, Hanlar, Medreseler ve Sebiller**, İzmir Büyükşehir Belediyesi Kültür Yayını, İzmir, 2003, s. 1.

¹⁸ Martal, ss. 47-48.

¹⁹ Filiz Çolak, **2. Meşrutiyet'ten Cumhuriyet'e İzmir Şehrinde Üretim ve Dış Ticaret (1908-1923)**, İzmir Büyükşehir Belediyesi Kültür Yayınları, İzmir, s. 33.

²⁰ **İzmir Cumhuriyetin 15. Yılında (1938)**, s. 58.

²¹ Martal, s. 75.

yılında büyük bir veba salgını yaşanmış, devamında da 1812-1824 senelerinde yeni salgın hastalıklar peyda olmuş ve şehir ciddi anlamda yıkımlar yaşamıştır.²²

18. yüzyılın ortalarına gelindiğinde Avrupa, kendi sanayisinde kullanacağı tarım ürünleri ve hammaddeyi talep etmiş ve bu şekilde İzmir'in ticari olarak dışa açılışı söz konusu olmuştur. Özellikle pamuk alımlarının yapılmasıyla, pamuk üretiminde de artışlar yapılmıştır.²³ Pamuk ve benzer ürünlerin ihracatı ya da ithalatı sırasında veba gibi bazı salgın hastalıkların artışı da söz konusu olmuştur.

19.Yüzyıl, sanayi devriminin etkisiyle, ticari faaliyetlerin yoğun olarak yapıldığı, ülkelerin ekonomik ilişkilerinin üst düzeylerde olduğu, hammadde ve pazar arayışlarının en yoğun olduğu dönemdir. Osmanlı İmparatorluğu bu süreçte, Avrupalılar tarafından hammadde sağlayacakları ve ürettikleri malları pahalıya satabilecekleri bir yer olmanın yanında, ticari imtiyazlar da alacakları bir ülke olmuştur.²⁴ İngiltere gibi büyük bir ülke İzmir ve Batı Anadolu'yu ticaret açısından potansiyeli yüksek bir alan olarak görmüştür. İngiltere, İzmir'de ticari olarak ayrıcalıklı bir yer almaya başlamış, bunu 1838 yılında yapmış olduğu (Balta Limanı) Ticaret Antlaşmasıyla da pekiştirmiştir. Sonrasında Amerika da İzmir ticaretinde ilerlemeler kaydetmiştir. İzmir, bu şekilde dünya piyasa ve ekonomisine açılmıştır.²⁵ Kapitalist dünyanın çarkları arasında önemli bir yere sahip olan İzmir, Batı'ya ucuz hammadde ve tarım ürünleri sağlamıştır. Bu şekilde de açık liman kenti görünümüne girmiştir.²⁶ Bu duruma bağlı olarak, İzmir'de sanayi alanında gelişmeler yaşanmış ve fabrikalar kurulmaya başlamıştır. Limanın da etkisiyle şehir Batılı bir görüntü almaya başlamış, yabancıların da yatırımlarıyla iyiden iyiye sermaye birikimlerine sahip olma yolunda ilerlemiştir.²⁷

Dış ticaret bölgesi geniş olan İzmir, Batı Avrupa'da İtalyan limanları Cenova, Messina, Trieste, Ankona, Venedik, Marsilya, Londra ve Amsterdam ile Amerika, Danimarka, Avusturya ve İsveç ile ticaret yapmıştır.²⁸

²² Zeki Arıkan, **18.-19. Yüzyıllarda İzmir**, Uluslararası Sempozyum 21. Yüzyıl Eşliğinde İzmir, İzmir Büyükşehir Belediyesi Kültür Yayını, İzmir, 2001, ss. 50-52.

²³ Arıkan, ss. 54-59.

²⁴ Martal, s. 73.

²⁵ Arıkan, ss. 54-59.

²⁶ Martal, s. 77.

²⁷ Arıkan, ss. 54-59.

²⁸ Neslihan Ünal, **Sorularla İzmir Tarihi**, İzmir Büyükşehir Belediyesi Yayını, İzmir, 2. Baskı, 2017, s. 96.

İzmir, deniz ticareti ve deniz taşımacılığı anlamında oldukça büyük bir gelişme gösterdi. Avrupa'ya mal ihraç etmekle kalmayıp Avrupa'dan gelen işlenmiş malların da Anadolu'ya ve doğuya taşınması sağlandı. Ayrıca, Avrupa ülkelerinin, üretimde kullanacakları hammaddeyi gerek kendisi üreterek gerekse Anadolu'dan temin ederek sağlamıştır. Buna ek olarak, Avrupa'nın üretmiş olduğu sanayi ürünlerini de satacağı bir pazara ihtiyacı vardı. İzmir bu anlamda da etkiliydi ve Avrupa'dan gelen ürünlerin iç pazarda satılmasına olanak sunuyordu. İzmir'e gelen mallar, Doğu Akdeniz, İran ve Anadolu'ya gönderiliyor, buralardan gelen tarımsal hammadde, ipek ve yün de Avrupa'ya gönderiliyordu.²⁹

İzmir'deki bu ticari faaliyet ve üstünlüklerin sebebi, büyük oranda İngiltere'nin sanayisiydi. İngiltere'nin pamuk ve pamuklu ürünlere ihtiyacının olduğu dönemlerde İzmir'in de ihracat seviyesi ve kazancı yüksekti. Dünya ticaretinin iyi olduğu dönemlerde İzmir de her açıdan gelişmişti. Osmanlı İmparatorluğu'nun genel ihracatının yarısından fazlası İzmir kanalıyla gerçekleştiriliyordu.³⁰ Dış ticarete, özellikle tarımsal ürün ihracatını ağırlıklı olarak yapan İzmir³¹, 19. Yüzyılda Osmanlı'nın temel ihraç limanıdır. İzmir'de ekonomik gelişmelerin yaşanması, kentin göç almasına ve nüfusun da artmasına sebep olmuştur. Nitekim, 1847 yılında yabancı nüfus 15.000'dir, 1880 yılına bakıldığında 50.000 kişiye çıktığı görülmüştür.³² İzmir nüfusu, özellikle Balta Limanı Antlaşması'nın ardından Birinci Dünya Savaşı yıllarına kadar olan dönemde ciddi anlamda artışlar yaşamıştır. 1880 yılında şehrin nüfusu 200.000 iken yabancı nüfus 50.000'dir. Birinci Dünya Savaşının hemen öncesinde şehir nüfusu neredeyse iki katına çıkmış 400.000'e ulaşmıştır. Bu durumda yabancı nüfusun etkisi büyük olmuştur. Yabancılar, Osmanlı Devleti'nin ticari imtiyazlarından faydalanmak için İzmir'e yerleşmişler ve nüfus dalgalanmasına sebep olmuşlardır.³³

²⁹ Elena Frangakis, "18. Yüzyıldan 20. Yüzyılın Başlarına Kadar İzmir Ekonomisine Bir Bakış", **Uluslararası Sempozyum 21. Yüzyıl Eşliğinde İzmir**, İzmir Büyükşehir Belediyesi Kültür Yayını, İzmir, 2001, ss. 73-75.

³⁰ Bilsay Kuruç, "Ekonomik ve Kültürel Yapıda Yeni Yüzyıla Açılım", **Uluslararası Sempozyum 21. Yüzyıl Eşliğinde İzmir**, İzmir Büyükşehir Belediyesi Kültür Yayını, İzmir, 2001, s. 137.

³¹ R. Funda Barbaros, **1830-1930 Döneminde Sosyo-Ekonomik Çözüm Arayışları Çerçevesinde İzmir'de Sanayileşme**, İzmir Büyükşehir Belediyesi Yayını, İzmir, 1995, s. 95.

³² Sabri Yetkin, "İzmir İktisadının Tarihsel Dönüşümleri", **Uluslararası Sempozyum 21. Yüzyıl Eşliğinde İzmir**, İzmir Büyükşehir Belediyesi Kültür Yayını, İzmir, 2001, (İzmir İktisadi), ss. 183-184.

³³ Sadık Kurt, **İzmir'de Kamusal Hizmetler (1850-1950)**, İzmir Büyükşehir Belediyesi Kültür Yayınları, İzmir, 2012, s. 18.

İzmir'in ekonomik durumu sanayi alanlarının farklı yönlerde gelişmeye başlamasıyla değişim gösterecektir. Teknolojik ve makine sanayilerindeki artış, tarımsal ihtiyaçların ve tarımsal sanayinin yavaş yavaş erimesine sebep olmuştur.³⁴

1914-1918 döneminde İzmir ekonomisi ciddi yaralar almaya devam etmiş ve halkın temel ihtiyaçlarını dahi karşılayamamasıyla ilgili sorunlar çıkmıştır. Savaş döneminde gıda ürünleri dahil birçok ihtiyaç maddesine ulaşmak zorlaşmış bu da fiyat artışlarına sebep olmuştur. Bu dönemde üretim düşmüş, ithalat savaş sebebiyle durmuş ve ihracat yapılamamıştır. Besin maddelerinin fiyatlarında ciddi artışlar olmuştur.³⁵

Tablo 1: Temel Besin Kaynaklarının Fiyat Artışını Göstermek Adına Belirli Malzemelerin Okkalarının Kuruş Fiyatları

Temel Tüketim Maddeleri	Temmuz 1914	Ocak 1917	Eylül 1917	Ocak 1918	Eylül 1918
Şeker	3	62	150	140	250
Kahve	12	160	450	1000	600
Patates	1	8	20 3	6	27
Soğan	0.5	6	11	16	16
Koyun Eti	7	28	65	130	120
Sabun	7	32	75	140	140

Kaynak: Çolak, s. 137.

İzmir'de yaşanan olumsuz şartlar sebebiyle halkın fakirleştiği ve zor durumda kaldığı bilinmektedir. İzmir köylerinde yaşayan insanlar, Yunan işgali ve bu işgalin ekonomiye olumsuz şekilde yansmasıyla, açlıklar yaşamışlardır. Yunan işgali döneminde, buğdaya ihtiyaç duyan fakat buğdayı alamayan bir kişinin, bir danasına karşılık bir eyer buğday aldığı, yapılan bazı röportajlardan anlaşılmıştır.³⁶

İzmir, ekonomisi gerekli çalışmalar yapılarak düzeltilmeye çalışılmış, ancak 1933 yılına gelindiğinde ekonomide bir gelişme yaşanmaya başlanmış ve fabrikaların

³⁴ Kuruç, s. 137.

³⁵ Çolak, ss. 136-137.

³⁶ Pelin Böke, **İzmir 1919-1922 Tanıklar**, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul, 2006, s. 75.

artışı söz konusu olmuştur. 1923 yılında İzmir’de 60 fabrika mevcutken, 1933 yılında fabrika sayısı artmış ve 129’ çıkmıştır.³⁷

İzmir, Osmanlı Devleti’nin son dönemlerinde yaşanan siyasi buhranlarla, çeşitli savaşlarla, savaşlar sonrası hezimetlerle mücadele etmek zorunda kalmış bir kenttir. Balkan Savaşı, Birinci Dünya Savaşı, Kurtuluş Savaşı gibi çetin savaşların ardından olumsuz etkiler içinde kalan şehir, işgali de, savaşı da, büyük yangını da yaşamış ve ağır yaralar almıştır. Siyasi anlamda yaşanan bu olaylar, ekonomik çöküntülere de zemin hazırlamıştır. Büyük İzmir yangınının ardından da şehir tamamen bir yıkılış yaşamıştır. Bu olayda şehrin tüm imarı yerle yeksan olmuş, ekonomik sarsıntılar yaşanmış, binlerce bina yanarak yok olmuş ve ticari faaliyetler son bulmuştur. Hali hazırda var olan kanalizasyon, alt yapı, su ve temizlik sorunları iyiden iyiye artmış ve hastalıkların oluşmasına zemin hazırlanmıştır.

Cumhuriyet yönetimi hiçbir açıdan sağlam temelli bir ülke devralmamış, tarım ekonomisine bağlı, dışa borçlu ve savaşlarla harap olmuş bir ekonomik yapıyı düzeltmeye çalışmıştır. İzmir, yaşamış olduğu siyasi buhranlar ve diğer sorunlarına ek olarak 1929 yılında Dünya Ekonomik Buhranının da ortaya çıkmasıyla ekonomik anlamda büyük sarsıntıların içine girmiştir. Ekonomisi tarım ve ticaret üzerine kurulu olan şehir, buhranın etkisiyle tam anlamıyla büyük bir kan kaybına uğramıştır. Üretimin fazla tüketimin de az olmasına dayandırılan buhran, İzmir’deki tarımsal üretim modeli sebebiyle şehri ciddi şekilde etkilemiştir. Üretim fazla olsa da alımların azalması, fiyatların artışı ve halkın alım gücünün düşük olması talebi azaltmış ve ekonomik sorunlar hat safhada hissedilmiştir.

1929 yılında Amerikan Borsalarında yaşanan kriz tüm ülkelerde büyük sarsıntılar yaratmıştır. Ekonomik olarak krizden etkilenmiş olan ülkeler, İzmir’den yapılan ihracat ürünlerine talebi kesince İzmir de krizi tam anlamıyla hissetmişti.

İzmir, Sabri Yetkin’in de deyimiyle, yaşanan olumsuzluklar sebebiyle liman kent olma özelliğini yitirmiş, 1929 Ekonomik Buhranla da iktisadi hayatı felç olmuştur. Tarım ürünleri maddi anlamda değer kaybetmiş, dış ticarete azalmalar yaşanmıştır.³⁸

Ekonomik Buhran, halkın alım gücünü azaltmış, insanların psikolojik olarak da buhranlar yaşamalarına sebep olmuştur. Açlık, sefalet içinde yaşam ve yoksulluk

³⁷ Yetkin, İzmir İktisadi, s. 195.

³⁸ Yetkin, İzmir İktisadi, s. 191.

artmış, bu da esnafın iflaslar yaşamasına sebep olmuştur. Ekonomik anlamdaki bunalım ruhi bunalımlara da yol açmıştır. İnsanlar işlerini kaybetmişler, geçim derdine düşmüşler ve yeteri kadar beslenememeleri sebebiyle de hastalıklara yakalanmışlardır. Zira yaşam şartlarının kötü olması ve temizliğin yetersizliği salgın hastalıkların çıkması ve yayılması konusunda etkisini göstermiştir. Ayrıca ekonomik bunalım sonucunda intiharlar da artmıştır.

İzmir, işgalde göç vererek nüfus kaybına uğramış, bu göçler sebebiyle işgücünde azalmalar yaşanmış, buhranla birlikte de işsizlik, geçim sıkıntısı hat safhaya ulaşmış, şehir oldukça pahalı bir yaşam alanına dönmüş, yaşanacak konutların yetersizliğinden kaynaklanan sıkıntılar yaşanmıştır. Tüm bu olumsuz şartlar sebebiyle şehrin belediyeçilik işleri ve hizmetleri de istenen düzeyde olmamıştır. Yaşanan problemler, her alanda olumsuz izler bıraktığı gibi sağlık alanında da büyük sorunlara sebep olmuştur. Halkın cehaleti, maddi sorunlar, sağlık hizmetlerinin tam anlamıyla sekteye uğraması gibi durumlar sebebiyle birçok hastalıkla da uğraşılıyordu. Sıtma, frengi, tifüs, tifo, verem gibi hastalıklarla boğuşulmak durumunda kalınmış ve hastalanan halkın tedavileri çok iyi yapılamadığı için de iş gücünün kaybedilmesi gibi sorunlar yaşanmıştır.

Ekonomik sorunlar hastalıkların çıkmasında en önemli etkenlerdendir. Halkın yeteri kadar iyi beslenememesi, şehirlerde temizlik faaliyetlerinin iyi şekilde yapılamaması, kişisel hijyenin iyi olmaması, belediyeçilik hizmetlerindeki eksiklikler(alt yapı, kanalizasyon, temiz içme suyu gibi), siyasi problemler sebebiyle sağlık konusunun ihmal edilmesi gibi sebeplerle halkın sağlığı ciddi anlamda tehlikelere girmiştir. Bu olgular, salgın hastalıkların çıkması ve yayılması konusunda oldukça etkili olmuştur.

Buhrana ek olarak, 1930 yılında yaşanan sel felaketi, tarım arazilerinin yok olmasına, ekili olan tüm ürünün ziyan olmasına sebep olmuştur. Kıtlik durumu, tam anlamıyla tüm halkı olumsuz olarak etkilemiştir. Halk, temel besin maddelerine dahi ulaşamayacak duruma gelmiştir. Beslenme konusundaki yetersizlikler, halkı hastalıklar konusunda zayıf hale getirmiş ve hastalıklara yakalanma ihtimallerinde artışlara sebep olmuştur.

Ekonomik anlamdaki sorunlar sebebiyle, hastaneler, sağlık dispanserleri, sağlık görevlileri ve yapılan tedaviler, hastalıklar karşısında yetersiz kalmışlardır.

Sağlık personeli sayıca oldukça azdır. Dönem şartlarında eğitim durumları kısıtlıdır ve bu anlamda sağlık personelinin yetiştirilmesinde sorunlar yaşanmıştır. Hastaneler de sayı olarak, nitelik olarak, hasta bakım ve tedavisi olarak oldukça yetersiz durumdadırlar. Ekonominin iyi olmamasının her açıdan sıkıntıları vardır ancak, en hayati alanlarından biri sağlıktır. Darboğaz içinde olan ülkelerin hastalıklardan kırılma oranları da artmaktadır. Gelişmişliğin yaşanmış olduğu yerlerde hastalıklardan ölüm oranları da nispeten daha azdır. Bu açıdan bakıldığında ülkemiz ve onun en önemli şehirlerinden olan İzmir, hastalıklar ve hastalıklarla mücadeledeki büyük aksaklıklar sebebiyle oldukça dezavantajlı bir yer olmuştur.

Maddi problemler nedeniyle belediyelerin temizlik işleri de olması gerektiği gibi yürütülememekte, bataklıklar, su birikintileri kurutulamamakta, sokakların dezenfekte edilmesi durumu sekteye uğramaktadır. Tifo, tifüs, sıtma, kolera gibi hastalıklar da bu sözü edilen durumlardan dolayı varlığını sürdürmüş ya da belirli aralıklarla şiddetlenmiştir. İzmir’de, hastalıklara karşı önlemler almak konusunda başarılı olunamamıştır. Ancak o dönemde şehirde var olan hastalıklarla mücadele konusunda çalışmalar yapılmıştır. Belediye, ekonomik olarak zor durumda da olsa tam anlamıyla mücadeleden vaz geçmeyerek çalışmalarını sürdürmüştür. Hastalıkların oluşmasına sebep olan faktörler ortadan kaldırılmaya çalışılmıştır. Bataklıkların kurutulması, hastanelerdeki hizmetin sağlanması, sokaklardaki temizlik gibi konularda elinden geleni yapmaya uğraşmıştır. Sıtma, verem, tifüs, frengi gibi hastalıklarla mücadelede çalışmalarını devam ettirmiştir. Ancak hastalıkları yok etmek için mücadele çalışmalarına ek olarak koruyucu önlemler alabilmek de hayati bir öneme sahiptir. Fakat maddi sorunlar sebebiyle belediye bu konuda eksiklikler yaşamıştır.

İzmir’de, 1920’li yıllarda yaşanmış olan sorunlar nedeniyle yaşanan yoksulluk, sefalet, ekonomik dar boğazlar, mali sarsıntılar ve bunların ardından, sıtma, grip, zatürre, verem gibi ölümcül salgınlar, şehrin genel halini iyice bozmuştu. Yalnızca 1929 yılının Ocak ayı içinde, 1.013 kişi verem hastalığı nedeniyle İkiçeşmelik Dispanserine başvuru yapmıştır.³⁹

³⁹ Anadolu, 4 Şubat 1929.

1.2.1. İzmir’de Belediye İşleyişiyle İlgili Sorunlar

Siyasi, sosyal, maddi, coğrafi sorunlar, doğal afetler, yangınlar vesaire yaşanan her türlü olumsuzluklar belediyenin işlerini de tam olarak yürütememesine, hastalıklara neden olan sorunları ortadan kaldıramamasına sebep olmuş ve hayati ihtiyaçlardan olan su, kanalizasyon ve buna benzer sorunların yaşanmasının da önüne geçememesine ortam yaratmıştır. Zira bu olumsuzluklar sağlık alanında büyük sıkıntıları ve sağlığın bozulmasını beraberinde getirir. İzmir halkının kullandığı sular, kent sağlığını etkileyen en önemli faktörlerdendir. Şehirde oldukça sınırlı içme ve kullanma suyu kaynakları mevcuttur. Şirinyer’den gelen Vezir Suyu ve yine Şirinyer kaynaklı sular şehrin su ihtiyacını karşıladığı gibi Osmanağa ve Halkapınar Suyu da İzmir için önemli bir su kaynağıdır. Halk bu su kaynaklarından çok, erişimleri daha kolay olan kuyuları kullanmışlardır. Kuyu sularının temizlikleri konusundaki durum sıkıntılı olduğundan sağlık konusunda bazı problemlere sebep olmuştur. Kuyu sularıyla ilgili yapılan çalışmalarda sulara hayvan dışkılarının karıştığı görülmüş ve birçok kuyu suyunun insan sağlığına ciddi etkileri olduğu anlaşılmıştır.⁴⁰ Yetersiz olanaklar sebebiyle şehrin yukarı mahallelerine temiz su çıkarılamamıştır. Dolayısıyla fakir olan halk, aşağı bölgelerde kullanılan iyi sulara erişememişler ve bu da sağlık konusunda sorunlar yaşanmasına sebep olmuştur. Ekonomik elverişsizlikler sebebiyle su künkleri ve sarnıçlar inşa edilememiş, kanalların temizliği yapılamamış ve gerekli onarımlar da yapılamamıştır. Kanalizasyon yanlarından, mezarlık içinden gelen pis sular halka içirilmiştir.⁴¹ Vezir Suyu şehrin büyük bölümünün su ihtiyacını karşılamıştır. Buca, Seydiköy, Develiköy gibi yerler aynı suyu kullanmışlardır.⁴²

Vezir suyu, şehre künkler yoluyla taşınan ve birçok mahallenin su ihtiyacını karşılayan bir kaynaktır. Fakat suyun büyük bir bölümü mezarlık altından geçmektedir, bu da sık sık kolera salgınlarına sebep olmuştur. Kolera salgınları çıkan yerlerin su kaynağı değiştirilerek Halkapınar suyu bu bölgelere verilir. Bu vakıf sularının mecraları oldukça sıkıntılıydı. Zira mecralar lağımlarla yan yana

⁴⁰ Uluslararası Amerikan Koleji Araştırma Komitesi, ss. 52-53.

⁴¹ Kurt, s. 24.

⁴² Engin Çokbankir, Ercan Çokbankir, **Geçmişten Günümüze Seydiköy Gaziemir**, Gaziemir Belediyesi Kültür Yayını, İzmir, 2.Baskı, 2006, s. 27.

olduklarından bazı zamanlarda lağım sularının içme sularına karıştığına şahit olunmuştur.⁴³

İzmir’de, temiz suların yeteri kadar dağıtılamaması, halkın temiz suya erişememeleri gibi sorunlara ek olarak İzmir Su Şirketinin de su abonelerinden haddinden fazla para toplaması ve buna ek olarak yukarı mahallelere temiz su sağlamaması gibi durumlar söz konusu olmuştur. Nüfusun yoğun olduğu mahallelere suyun götürülmemesi sebebiyle halkın temizlik anlamında büyük problemler yaşaması durumu ortaya çıkmıştır.⁴⁴ Suyu erişmek konusunda yaşanan tüm bu sıkıntılar, yeteri kadar temizlik yapılamamasında ve hastalıkların ortaya çıkmasında etkili faktörlerden biridir.

İzmir’de Mahmudiye, Fatih, Birinci İkinci Osmaniye, Sultaniye, Süleymaniye, Dolaplıkuyu, Ballıkuyu, Kadiriye ve Aziziye olarak bilinen yukarı mahallelerde temiz su sıkıntısı yaşanmıştır. Bu mahallede yaşayan insanların ekonomik olarak kötü durumda olmaları nedeniyle, su şirketleri bu bölgeye tesisat döşememiş ve halk suya ulaşmak konusunda problemler yaşamıştır. Sular derelerden, kuyulardan temin edilmiş⁴⁵, bu durum da salgın hastalıkların çıkmasında etkili olmuştur.

İzmir’in büyük bir bölümünün su ihtiyacı, Vezir Suyu ve Osmanağa Suyundan karşılanmıştır. Bu suların gelirlerinin yetersiz olmasından dolayı kanal temizliklerinde ve birçok konuda sorun yaşanmıştır. Bu suların kaynaklarının ve izlediği suyollarının yeteri kadar temiz olmaması ve temizlenmemesi, halkın birçok hastalığa yakalanmasına sebep olmuştur. 20. Yüzyıl başlarında, pis sular nedeniyle, senede ortalama 100 kişi tifo, kolera ve başka hastalıklar sebebiyle hayatlarını kaybetmişlerdir.⁴⁶

İzmir’in su kaynaklarından biri de Halkapınar suyudur. Şehrin en kuvvetli su kaynağı olduğu söylenebilir. Bu kaynak gün içinde 85.000 ton su sağlar. İzmir’in büyük bir bölümü de bu kaynağı kullanırlar. Sağlıkla ilgili bir problem çıkmaması adına suların sürekli olarak ilaçlanması sağlanır.⁴⁷

⁴³ Memduh Say, **Hijyen Bakımından İzmir Şehri**, Bilgi Matbaası, İzmir, 1941, (Hijyen), ss. 41-42.

⁴⁴ Kurt, s. 193.

⁴⁵ Kurt, s. 192.

⁴⁶ Kurt, s. 26.

⁴⁷ Dilşat Üstüntaş, Cevat Korkut, Mustafa Şimşek, **Her Yönüyle İzmir İli**, Karınca Matbaacılık, İzmir, 1969, s. 26.

Salgın hastalıkların ortaya çıkmasında en etkili olan faktör içme sularının hijyen durumudur. Birçok hastalık başlı başına kirli sularla bulaşır. Cumhuriyet dönemine kadar olan dönemde suların hijyenine dikkat edilmemiş, Cumhuriyet sonrası dönemde suların temizliği konusunda çalışmalar yapılmış ve şehre getirilen suların demir borular içine alınması sağlanmıştır. Karşıyaka halkının su sorununa da bu dönemde çözüm bulunmuş ve 200 bin liralık bir masraf yapılarak Yamanlar Suyu Karşıyaka'ya taşınmıştır.⁴⁸

İzmir, tarih boyunca düzenli ya da planlı bir şehir niteliği kazanamamış, temizlik konusunda da çok iyi olunamamıştır. Çamurlu dere, lağım suları sokaklara akmış ve pis kokulara sebep olmuştur. Yolu olmayan sokaklarda biriken suların kötü koku yapması ve tüm bu durumlar sebebiyle sıvrisinek oluşumu ve sıtmanın varlığının bir türlü bitirilememesi gibi şeyler ortaya çıkmıştır. Belediyeciliğin tam olarak işlememesi, Osmanlı Devleti'nin ekonomik olarak sıkıntıda olması tüm bu hastalıkların sona erdirilememesinde etkilidir.⁴⁹

Osmanlı İmparatorluğu'nun maddi olarak ve teknolojik olarak yetersiz durumda olduğu bilinmektedir. Bu durumda içinde bulunduğu siyasi vaziyetin, savaşlardaki nüfus kayıplarının ve ekonomik durumun etkisi büyük olmuştur. Kalifiye çalışan yokluğu gibi sebeplerle sağlık konusunu en çok etkileyen bayındırlık işlerinde gelişme sağlanamamıştır. Yol, su, kanalizasyon, alt yapı hizmetleri ve temizlik konularında yeteri kadar iyi çalışmalar yapılamamış bu da sağlık sorunları gibi çok çeşitli sorunları da beraberinde getirmiştir.⁵⁰

İzmir tarih boyunca, kanalizasyon ve alt yapı konusunda sıkıntılı bir şehir olmuştur. Gerekli ölçüde kanalizasyon sisteminin ve lağım tesisatlarının olmaması birçok sari hastalığın yayılmasına da davetiye çıkarmıştır. Hastalıkların oluşmasında başrol olan şeylerden biri, hela sularının alt yapı giderlerine gitmesi yerine yüzeyde kalması olmuştur. Tuvaletlerin belli bir kanalizasyon sistemine bağlı olmaması, bazı bulaşıcı hastalıkların yayılmasında etkili olmuştur. Hastalıklar incelendiğinde bağırsak problemiyle hayatını çok kişinin kaybettiği görülmüştür. Özellikle, İzmir'in yukarı mahalleleri, kanalizasyonun ve temiz suyun buraya götürülememesi

⁴⁸ İzmir Cumhuriyetin 15. Yılında (1938), 111.

⁴⁹ Siren Bora, **Bir Semt Bir Bina: Karataş Hastanesi ve Çevresinde Yahudi İzleri**, İzmir Büyükşehir Belediyesi Yayinevi, İzmir, 2015, ss. 135-136.

⁵⁰ Kurt, s. 13.

noktasında hastalıklara daha açık yerler olmuştur. Salgın hastalıkların yoğun olarak görüldüğü yerler yukarı mahalleler olmuştur. İzmir belediyesi ekonomik olarak kısıtlı imkanlara sahip olduğundan kanalizasyon yapımı konusunda da problemler yaşanmıştır.⁵¹ Bu durum İzmir'in yapısal bir sorunudur ki bunu çözecek olan da zaten belediyelerin etkili çalışmasıdır.

1920'li yılların sonlarına gelindiğinde, İzmir'de yukarı mahallelerde hela sularının sokağa akması durumu hala devam etmiş, bu durum halkı oldukça rahatsız etmiş ve sıhhat müdürlüğüne şikayetler gelmiştir. 1929 yılının Ağustos ayı ortalarında, sadece bu durumdan dolayı önemli bir sıtma salgını başlamış, belediye çalışanları pis suları kurutmak için mesai harcamışlar ve suların üzerine mazot dökülerek hastalığın önüne geçilmeye çalışılmıştır.⁵²

İzmir'de çeşme suyu ya da yıkanma sularının sokaklara akıtıldığı, yakın çevrelerdeki şehirlerin de lağım sularının dahi kanalizasyon yerine sokaklara akıtılması⁵³ dolayısıyla hastalıkların ortaya çıkması kaçınılmaz olmuştur. Türk ve Yahudi nüfusun yaşamış olduğu yerlerde evler bakımsız, sokaklar perişan haldedir. Kanalizasyon sokaklara akıtılır ve suların tam olarak kaynağı belli değildir.⁵⁴ Güzelyalı'dan Alsancak'a kadar olan yerlerin kanalizasyonu İkinci Kordon'dan geçirilir, günümüz Atatürk Meydanı'ndan Alsancak'a sevk edilerek buradan da denize akıtılırdı.⁵⁵

İzmir'de kanalizasyonun yetersiz düzeyde oluşu, şiddetli yağmurlarda büyük problemlere sebep olmuştur. Yağan yağmurların taşkın yapması durumunda kanalizasyon içinde var olan tüm pisliklerin dışarı taşmasına ve sıhhat anlamında tehlikeler ortaya çıkarmasına sebep olmuştur.⁵⁶

Kolera gibi hastalıklarda ve daha birçok hastalıkta, belediyenin temizlik çalışmaları, hijyenin tam olarak sağlanması için çalışılması, alt yapının iyi şekilde hazırlanmış ve kullanılıyor olması, içme sularının temizliği ve kalitesinin sağlanması oldukça önemlidir. Hastalıkların önüne geçebilmek için ve hastalıkları bitirebilmek

⁵¹ Bülent Durgun, **Erken Cumhuriyet Döneminde İzmir Ekonomisi 1923-1938**, İzmir Büyükşehir Belediyesi Yayınevi, İzmir, 2012, s. 328.

⁵² **Anadolu**, 16 Ağustos 1929.

⁵³ Hikmet Özdemir, **Salgın Hastalıklardan Ölüm 1914- 1918**, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara, 2010, s. 395.

⁵⁴ Bora, s. 160.

⁵⁵ **İzmir Şehri İmar Planı Raporu**, İzmir Belediyesi Yayını, 1939, s. 11.

⁵⁶ Uluslararası Amerikan Koleji Araştırma Komitesi, s. 56.

için belediye ve hükümetin çalışmaları ve ekonomik yeterlilik hayati bir konudur. Zira ekonomik yapının iyi olması belediyelerin işlerini iyi şekilde yapmalarında oldukça etkilidir. Belediye işleyişini de olumsuz olarak etkileyen ekonomik bunalımlar ve yetersizlikler beraberinde birçok olumsuzluğu taşımaktadır.

Ekonomik durum ve sıhhat meseleleri arasında pozitif korelasyon söz konusu olmuştur. Ekonomik şartların kötü olduğu bir toplumda sağlık problemlerinin de kendini gösterdiği görülmüştür. Hastaların ve hastalıkların arttığı bir ortamda da ekonomik durumun sarsılmasına, maddi durumun kötüleşmesine şahit olunmuştur. Yaşam standartlarının genel anlamda sağlığa etkisi tek başına dahi büyük olmuştur.

İzmir, ekonomik olarak büyük sıkıntılar yaşamış ve özellikle de 1929 Dünya Ekonomik Buhranının olumsuz yansımalarıyla fakirlikler yaşamış, yaşam standartları kötü şekilde etkilenmiştir. Ekonomik zorlukların yaşanması sağlık konusunda da sorunları beraberinde getirmiş, hastalıkların tedavi edilememesi salgın hastalıkların da çıkmasında büyük etki yaratmıştır. Halkın yeterli şekilde beslenememesi, ihtiyaçlarını karşılayamaması, açlık seviyesinde yaşamak zorunda kalması yalnızca maddi problemleri değil, aynı zamanda sağlık problemlerini de beraberinde getirmiştir.

1929 yılına gelinceye kadar İzmir, ticari ve tarımsal anlamda zengin olanaklara sahip olması açısından halk tarafından tercih edilen ve göç alma konusunda istikrarlı olan bir şehirken 1929 Dünya Ekonomik Buhranı, tüm bu ezberlerin bozulmasında etkili olmuş ve İzmir her açıdan problemli bir şehir olarak anılmaya başlanmıştır. Sağlık konusu da bu problemlerin en önemli örnekleri içinde yer almıştır.

İzmir, 1920'li yıllar ve sonrasında Türkiye'nin en pahalı şehri olarak bilinir. Bu durum basına da yansımış, belediyelerin pahalılığa müdahale etmesi istenmiştir. Aylık memur maaşlarının 30-40 lira olduğu bir kentte evlerin yıllık ücretleri oldukça yüksektir. Üç odalı bir evin yıllık ücreti 800-1000 lira arası değişmiştir. Bu hayat pahalılığı gıda ve beslenmeye de yansımıştır. 1914'te 1 kuruş olan ekmek, 1930'da 18 kuruşa yükselmiştir. Diğer gıda ürünleri ve yaşam şartları oldukça pahalı haldedir. Halkın temel ihtiyaçlarını bile karşılayabilme durumları kısıtlanmıştır. Bu durum sağlığın bozulmasında da büyük etkiye sahiptir.⁵⁷ 1919 yılında Mart ayında kuzu ve

⁵⁷ Durgun, s. 331.

sığır etinin okkası 100 kuruş olmuş, daha sonrasında da 110 kuruşa çıkmış ve bu durum halkın tepkisini çekmiştir.⁵⁸ Fakir olan halkın alım gücü iyice düşmüş ve temel besinlere ulaşamaz olmuştur.

1929 Dünya Ekonomik Buhranının yankıları birkaç yıl devam etmiş ve hayat pahalılığı, halkı olumsuz bir şekilde etkilemiştir. 1929'a giden süreçte hayat pahalılığı artmaya başlamış, 1929 yılı sonrası dönemde de devam etmiş ve 1930'lu yılların ortalarına doğru bu pahalılık seviyesinde bir miktar azalmalar olmuştur. Genel anlamda halkın gıda ürünlerini alım gücü düşmüş ve beslenme konusunda yetersizlikler yaşanmıştır. Temel ihtiyaçlarını karşılamak konusunda sorunlar yaşayan halk, besin kaynaklarının da pahalı olması sebebiyle yeteri derecede sağlıklı beslenememişlerdir. Bu da dirençlerinin düşmesine ve sağlık sorunları yaşamalarına sebep olmuştur.

Tablo 2: Gıda Ürünlerinin Senelik Olarak Kilo Fiyatları

1931 yılı bir kilo fiyatı (kuruş)	1932 yılı bir kilo fiyatı (kuruş)	1933 yılı bir kilo fiyatı (kuruş)	1934 yılı bir kilo fiyatı (kuruş)	1936 yılı bir kilo fiyatı (kuruş)	1937 yılı bir kilo fiyatı (kuruş)
Koyun eti 85	Koyun eti 67,50	Koyun eti 50	Koyun eti 40	Koyun eti 50	Koyun eti 50
Kuzu eti 100	Kuzu eti 75	Kuzu eti 75	Kuzu eti 50	Kuzu eti 50	Kuzu eti 50
Sığır eti 45	Sığır eti 35	Sığır eti 35	Sığır eti 25	Sığır eti 35	Sığır eti 35
Patates 15	Patates 13,75	Patates 7,75	Patates 7,50	Patates 6-50	Patates 9
Soğan 10	Soğan 7,25	Soğan 7,50	Soğan 4-5	Soğan 5-50	Soğan 7-50

Kaynak: Durgun, ss. 332-335.

Hastalıklar genel anlamda fakirlikten kaynaklı olarak yorumlanmıştır, ancak hastalıkların varlığı ekonomik olarak bir fakirliğin ortaya çıkmasına da sebep olmuştur. Yeter düzeyde gıda alınmaması ya da hastalığın ortaya çıktığında tedavi

⁵⁸ Engin Berber, **Kuruluşundan Cumhuriyete Karşıyaka Belediyesi Tarihi (1887-1923)**, Karşıyaka Belediyesi Kültür Yayınları, İzmir, 2005, s. 53.

imkânının bulunamaması ölüm oranlarında etkili olmuştur. Şöyle bir durum da vardır ki, hasta olan kişilerin çalışamamaları, hastalıklardan dolayı sürekli dinlenip tedavi olmak durumunda olmaları ülke ekonomisine de büyük zararlar vermiştir. Hasta oldukları için ailelerine ekonomik destek sağlayamayan genç nüfus, bir nevi fakirlik çekilmesinde etkili olmuşlardır. Bir kazanç sağlayamadıkları gibi külfetli tedavi masraflarıyla da aile ve ülke bütçesinde kayba neden olmuşlardır.

Salgın hastalıklar, doğal afetler ya da savaşlar gibi tahrip güçleri yüksek seviyede olan olaylardır. Bir anda ortaya çıkarak düzenin karışmasına, sosyal ve ekonomik anlamda değişimlere yol açarlar. Aniden gelişen durumların sonunda ciddi nüfus kayıpları yaşanabilir. Hastalıkların olduğu dönemler halkın da, devletin de sihi problemler yaşamasına ek olarak psikolojik olarak da etkilenmesi söz konusu olur.

Belediye tarafından İzmir’de yer alan bataklık arazilerin kurutulması ve imara açılmasına dikkat edilmiştir. Sadece ekonomik olarak değil aynı zamanda halkın sağlığı açısından da bu durum önemlidir. Foça, Menemen, Bergama, Tire ve Ödemiş’te bulunan bataklıklar, kanallar açılarak kurutulmuş, hem binlerce dönüm arazi kazanımı hem de halkın sağlığının iyileşmesi durumu söz konusu olmuştur. Cellat Gölü de binlerce dönüm araziye işgal eden ve halkın sıtma olmasına ve hayatlarını kaybetmesine sebep olan bir bataklıktır, kurutulması için de gereken önlemler alınmaya çalışılmıştır.⁵⁹

1.3. 1929 YILINA KADAR İZMİR’DE SALGIN HASTALIKLARIN TARİHÇESİ

Anadolu, coğrafi olarak diğer ülkelerle sürekli etkileşim içinde olan bir ülkedir ve bu durum bazı dezavantajları da beraberinde getirmiştir. Çevre ülkelerde yaşanan bazı olumsuzlukların buraya yansması kolay olmuştur. Bazı hastalıkların memlekete girmesinde ve salgın yapmasında da bu durumun etkisi yadsınamaz ölçüde büyüktür. Rusya’da, Arap Yarımadasında, Doğu’da ve Balkanlarda etkili olan hastalıkların Anadolu’ya ulaşması da kolay olmuştur. Bu açıdan tüm hastalıkların

⁵⁹ Durgun, s. 318.

salgın olmasa da varlığı söz konusudur. Ticaret, savaş, göç gibi etkilerle hastalıklar ülkeye girerek uzun bir dönem etkisini göstermiştir.

İzmir, konumu itibariyle muhkem bir yerdedir ve bu durum da şehirde bazı dezavantajların doğmasına sebep olmuştur. Özellikle de liman şehri olması dolayısıyla çok faal bir durumdadır. Gelen giden tüm gemilere ev sahipliği yapmış ve ticari anlamda faaliyet göstermiştir. Kara yolları üzerinden de ticari faaliyetler yürütülmüş, şehir tüccarların uğrak mekânı olmuştur. Etnik kökeni değişik, farklı grup insanlarla etkileşim oranı da fazla olan İzmir, hastalıklara da oldukça açık vaziyettedir.

İzmir'deki ticaret ağının geniş olması, nüfusun artmasına, etnik yapının çeşitliliğinin artmasına sebep olmuştur. Dil, din, etnik köken olarak farklı olan insanlar İzmir'de ve çevresinde yerleşmeye başlamışlardır. Nüfusun bu şekilde artması, var olan sorunların daha da hissedilir hale gelmesine sebep olmuştur. Kanalizasyon ve alt yapı sorunları, sağlık sorunları, sıhhi olanakların ve hastanelerin yetersizliği gibi çeşitli sorunların artmasına sebep olmuştur.

İzmir, tarih boyunca düzenli bir şehir halini alamamıştır. Bunun altında, belirli aralıklarla yaşadığı depremler, büyük yangın vesaire şeyler yatar. Yaşamış olduğu bu doğal afetler yanında, salgın hastalıkların varlığı da etkili bir faktör olmuştur. Veba gibi hastalıklar sebebiyle kentte büyük korku söz konusu olmuştur.⁶⁰ Yaşanılan tüm felaketlerin yaratmış olduğu maddi ve manevi zararların giderilmesi için en mantıklı şeyin ticarete önem vermek ve sanayi alanında gelişmek olduğu düşünülmüştür. Ticaret ve refahın artmasının hükümet ve halk adına yararlı olacağı düşünülmektedir.⁶¹

19. yüzyılda İzmir ve Anadolu'nun batısında ciddi değişimler yaşanmıştır. 1838 yılında İngiltere ve Osmanlı Devleti arasında Balta Limanı Ticaret Antlaşması olarak bilinen serbest ticaret anlaşmasıyla ticari faaliyetlerde artış yaşanmış, bu da denetimlerin azalmasına sebep olmuştur. İngiltere yanında Fransa ve diğer Avrupa ülkeleri de ticari olarak serbestlik kazanmış ve bu durum da İzmir'e gelen gidenin çok büyük oranda artmasına sebep olmuştur. Antlaşmayla yapılan gümrük

⁶⁰ Rauf Beyru, **19. Yüzyılda İzmir'de Doğal Afetler**, İzmir Büyükşehir Belediyesi Kültür Yayını, İzmir, 2011, (Afetler), s. 5.

⁶¹ **İzmir 1876 ve 1908 Yunanca Rehberlere Göre Meşrutiyet'te İzmir**, çev. Engin Berber, İzmir Büyükşehir Belediyesi Kültür Yayını, İzmir, 2008, s. 116.

indiriminin ardından 1856 yılında yabancılara mülk edinme hakkının verilmesiyle de ciddi anlamda nüfus patlamalarına sebep olmuştur. 1847 yılında 15.000 kişilik nüfus, 1880 yılında 50.000 kişiye çıkmıştır.⁶² Bu durum salgın hastalıkların da rahatça şehre girmesine ve yerel halka bulaşıp yayılmasında etkili bir faktör olmuştur.

Yabancı nüfus İzmir’de bir yoğunluk oluştursa da Türk nüfusta ciddi azalmalar yaşanmıştır. 19. Yüzyıl’da İzmir’deki Türk nüfusunda yaşanan bu azalmalara sebep olarak da salgın hastalıkların varlığı gösterilmiştir. Özellikle Türk Müslüman nüfusun azaldığı görülmüştür. Bu durum dinsel inanışlarla açıklanmıştır. Kaderci bir yaklaşımla, hastalıklarla mücadele etmek yerine hastalıkları kabul etmenin bu sorunu tetiklediği düşünülmüştür.⁶³ 19. Yüzyılda, Osmanlı Devleti, sağlık çalışmaları anlamında batıya açılmış ve batının bazı uygulamalarını alarak kurumlarda uygulamaya başlamıştır. Fakat Müslümanlık inancı düşüncesiyle, hastalıklara karşı koruyucu önlemler alınmamış ya da aşı uygulamaları yapılmamış, bu sebeple de salgın hastalıkların önüne geçilememiştir.⁶⁴ Aşı zorunlu olarak yapılmamış, Müslümanlar dini inançlarını gerekçe sunarak aşılammamış, Hristiyanlar ise hastalıklarla savaşmak adına aşı yaptırmışlardır.⁶⁵

Salgın hastalıklarla mücadelede halkın inanışlarıyla ve cahillikleriyle alakalı olarak büyük problemler söz konusu olmuştur. Halk, salgın hastalıklara yakalandığı zaman doktorlara başvurmak ya da aşılammak yerine kendi akıllarınca çözüm aramışlar, bu durum da ölümlerin yaşanmasına sebep olmuştur. 1800’lerin sonunda yaşanan bir kızıl salgınında, halkın tıbbi yardım almak yerine kocakarı çarelerine başvurmaları durumuyla karşılaşmıştır. Çocuğun hastalığa yakalanmasının ardından vücudunda meydana gelen kızarıklıklarla beraber kadınlar çocukları süslemişler, kız çocuklara güzel kıyafetler giydirilmiş, süslenmiş ve sözde hastalığı gelin ettik demişler, erkek çocuk da aynı şekilde giydirilip hastalığı güvey ettik demişler ve hastalığın sona erdiğine inanmışlardır. Bir başka salgın hastalıkta da, kocakarı ilacı içirilen bir çocuğun kötü bir şekilde can verdiği görülmüştür.⁶⁶ Bu anlamda,

⁶² Fikret Yılmaz, Sabri Yetkin, **İzmir Kent Tarihi**, İzmir Büyükşehir Belediyesi Yayını, İzmir, 2003, s. 55.

⁶³ Beyru, Sağlık, s. 44.

⁶⁴ Başak Ocak, Özlem Yıldırım Kocabaş, **İzmir Gureba-i Müslimin Hastanesi’nden İzmir Devlet Hastanesi’ne “Bir Hastane Öyküsü”**, İzmir, İzmir Büyükşehir Belediyesi, 2014, s. 15.

⁶⁵ Karl von Scherzer, **İzmir 1873**, çev. İlhan Pınar, İzmir, İzmir Büyükşehir Belediyesi, İzmir, 2001, s. 16.

⁶⁶ Beyru, Sağlık, ss. 197-205.

inanişların ve cahilliğin hastalıklarla mücadeleyi sekteye uğratma gibi bir sonucunun yanında bir de hastalığın tam olarak tedavisi yapılamadığı için başka kişilere de bulaşması ve salgının dalga dalga yayılması gibi bir durumun ortaya çıkması söz konusu olmuştur.

İzmir'in genel anlamda her dönemde sağlık alanında yeterli olamadığı görülür. Sağlık alanında yeteri kadar doktorun olmaması, hemşire, eczacı eksikliği gibi durumlar bunun en açık örneklerindendir. Gerçi, yalnızca İzmir'in böyle bir durumda olduğunu söylemek çok anlamlı olmayacaktır. Anadolu, genel perspektifte incelendiğinde her açıdan problemler yaşamıştır. Bir şehirde bir elin parmaklarını geçemeyecek düzeyde sağlık personelinin olması, sıhhi anlamda büyük bir zayıflık olacaktır. Ekonomik faaliyetlerin ve dolayısıyla hastalık riski yüksek olan İzmir'in 1896 yılında toplamda 47 tane eczanesi mevcuttur. 1910 yılında 70 çıkmış olan bu sayı, 1918 yılında 68'e düşmüştür. Eczanelerin büyük bir bölümü de diğer meslek alanlarında olduğu gibi gayrimüslim tebaanın yönetimindedir. 51 azınlık eczanesi 17 Müslüman eczanesi mevcuttur. Karşıyaka'da 1910 yılında yalnızca 3 eczane vardır.⁶⁷

1.3.1. Veba Hastalığı

Ortaçağ Avrupa'sında kara ölüm olarak bilinen veba, yüzyıllar boyunca milyonlarca insanın ölümüne sebep olmuş bulaşıcı ve korkutucu bir hastalık olmuştur. Pireler yoluyla farelerden alınan mikrobun insan vücuduna bulaştırılmasıyla oluşan bir hastalıktır. Pirelerin ısırmasıyla birkaç gün içinde baş ve sırtta ciddi ağrılarla başlar. Nefes almakta güçlük, ateş, vücutta lekelenmeler, kasık ve tüm vücutta ağrıyla devam eder. İç organlara da zarar veren hastalık sebebiyle iç kanamalar söz konusu olur. Bu hastalığın son döneminde ise kişiler hayatlarını kaybederler.⁶⁸

Vebanın temelinde etkili olan bazı faktörler vardır. Yerleşik hayata geçilirken tahrip edilen yerler ve bu yerlerde yaşayan hayvanların ölmesi sebebiyle bazı haşerelerin insanlara musallat olması önemli bir faktördür. Diğer bir etken de doğal afetlerdir. Bu da oldukça önemlidir. Yaşanan sel, deprem, yangınların salgın hastalıkların çıkması üzerinde doğrudan etkisi söz konusudur. 1688, 1880, 1873,

⁶⁷ Yaşar Ürük, **Şu Bizim Karşıyaka**, Atadost Yayınları, İzmir, 3. Baskı, 2003, s. 97.

⁶⁸ Behiç Onul, **İnfeksiyon Hastalıkları**, Ankara Üniv. Tıp Fak. Yayınları, Ankara, 1974, s. 614.

1851, 1881 yıllarında yaşanan depremlerle yüzlerce bina çökmüş ve yüzlerce kişi de hayatlarını kaybetmişlerdir.⁶⁹ Tahrip olan bölgelerdeki insanların, hastalıklara karşı zayıf ve korumasız hale gelmeleri hastalıkların hızla yayılmasında etkilidir. Kuraklık, şiddetli soğuklar, şiddetli yağışlar gibi iklimsel faktörler de salgın hastalıklarda etkilidir. Hava olayları kıtlık ve yoksulluğu arttıran sebeplerdir. Bu da halkın salgın hastalıklara yakalanmasına sebep olmuştur. Veba belirli bir bölgesi olmayan, her yere yayılabilen hastalıklardan biridir. Ticaret, göç, savaşlar gibi durumlar sebebiyle tüm dünyaya yayılması söz konusu olmuştur. Bazı salgınlarda o kadar büyük can kayıpları olmuştur ki, ölen insanlar toplu çukurlara gömülmek ya da denizlere atılmak zorunda kalmışlardır.

Veba hastalığı, tıbbi olarak açıklanamadığı dönemlerde dini temellere dayandırılmıştır. Hastalık bazı söylemlerle adeta meşru hale getirilmiştir. Hastalıklar daha çok Tanrı'nın insanlara vermiş olduğu bir gazap olarak görülmüş, günahkâr insanların hastalığa yakalandıklarına ve günahlarını bir daha işlememeleri için uyarıldıklarına inanılmıştır.

Geçmiş yüzyıllarda en etkili olan hastalıklardan biri vebadır. Bu hastalığın öldürücülük oranı oldukça yüksektir. Salgınlar, kıtlık, temizlik sorunları ve iklimsel sebeplerle artış ya da azalış gösterirler. Zafer Karademir'e göre, 17. Yüzyıl ortalarında Avrupa'da kıtlığın azalması sebebiyle tifüs, veba, kızamık gibi birçok hastalığın salgın yapmaması ya da çok etkili olmaması kıtlığın azalmasına bağlanmıştır.⁷⁰

Veba hastalığı, sosyoekonomik sorunlar yaşayan yerlerde oldukça fazla biçimde görülmüştür. Sağlıksız yaşam koşulları, sefalet, hayat pahalılığı, kalabalık olarak kurulan ve hijyen durumu kötü olan yerleşim mekanları hastalığın gelmesine adeta davetiye çıkarır. Zira sefalet, pislik gibi durumlar farelerin ve pire, bit gibi parazitlerin sevdiği ortamlardır. Hastalığın yayılma şekillerinden biri de, hasta olan kişilerin giysilerinin başkaları tarafından kullanılmasıdır. Elbiseler üzerinde olan pirelerin sağlıklı insanları ısırması, hastalık naklinin gerçekleşmesi demek olmuştur. İnsanlar, veba hastalığından ürktükleri için sürekli olarak yer değiştirme eğilimine girmişlerdir. Fakat bu da tek başına bir çözüm asla olamamıştır. Zira kişisel eşyaları

⁶⁹ Adnan Bilget, **Son Yüzyılda İzmir 1849-1949**, Meşher Basımevi, İzmir, 1949, s. 8.

⁷⁰ Zafer Karademir, **İmparatorluğun Açıkla İmtihanı Osmanlı Toplumunda Kıtlıklar (1560-1660)**, Kitap Yayınevi, İstanbul, 2014, s. 67.

üzerinde bulunan mikrop ve pireleri de gittikleri yerlere nakletmişler ve hastalığın daha da geniş alanlara yayılmasına sebep olmuşlardır.

Veba hastalığının yaygın olmasını belirleyen en önemli durum sosyoekonomik ve çevresel durumdur. Fakirlik çeken ve temizlik sorunu yaşayan yerlerde hastalığın salgın yapabilme imkânı bulunduğu görülmüştür. Bu anlamda temiz ve refahı iyi durumda olan memleketlerde veba hastalığına rastlanılmamıştır.⁷¹

Osmanlı Devleti, veba hastalığında temizliğin önemini fark etmiş ve bu önde çalışmalar yapmıştır. Belediye, hastalığın önüne geçmek adına şehirde temizlik ve dezenfeksiyon çalışmaları yapmıştır. Lağımın, sağlık konusunda sıkıntı yaratacak mahallelerin dezenfekte edilmeleri, mahallelerdeki çöplerin düzenli şekilde toplanması ve halkın bu hastalığa karşı bilinçlendirilmesi, bu şekilde de kendi temizliklerini yapması sağlanmaya çalışılmıştır.

Veba, Osmanlı Devleti'nin başına dert olan ve büyük kayıplar verilmesine sebep olan ürkütücü bir hastalık olmuştur. Yeterli imkânların olmaması nedeniyle birçok kişi salgın zamanlarında ikamet ettikleri bölgeleri terk etmek zorunda kalmışlardır.⁷²

Veba, ticari faaliyet alanları geniş olan, limanları yoluyla başka ülkelerle ilişki içinde olan ülkelerde daha yoğun görülmüştür. Hastalık, farelerin aracılığıyla bulaşır ve farelerin de en çok görüldüğü yerlerden biri gemilerdir. Ticari faaliyetleri yoğun olan İzmir de, bu anlamda şanssız olan yerlerden olmuştur. Zira limanı sayesinde dışa açılmış olmasıyla salgınların da arttığı gözlenmiştir. Özellikle de 18. Yüzyılın sonlarına gelindiğinde veba salgınlarında bir yoğunluk görülmüştür. Liman kent olması sebebiyle İzmir, özellikle 18. Yüzyılda sürekli veba salgınıyla uğraşmıştır.⁷³

Veba, Osmanlı Devleti'nde özellikle Ege Bölgesi'nde sık bir şekilde görülmüştür.⁷⁴ İzmir tarihi boyunca birçok salgın hastalıkla sıkça karşılaşmış ve büyük hezeyanlar yaşamıştır. Veba da, 1800'lü yılların başlarında İzmir'de en yoğun görülen hastalık olma özelliğine sahiptir ve bu hastalık sebebiyle binlerce kişinin

⁷¹ Latif Armağan, "XVII. Yüzyılın Sonu ile XVIII. Yüzyılın Başlarında Batı Anadolu ve Balkanlarda Görülen Veba Salgınlarının Sosyo-Ekonomik Etkisi Üzerine Bir Araştırma", **38. Uluslararası Tıp Tarihi Kongresi**, C. 2, T. T. K Basımevi, Ankara, 2005, s. 8.

⁷² Daniel Panzac, **Osmanlı İmparatorluğunda Veba (1700-1850)**, çev. Serap Yılmaz, Tarih Vakfı Türk Yayınları, 2011, ss. 6-8.

⁷³ Hikmet Özdemir, s. 32.

⁷⁴ Panzac, ss. 58-59.

hayatı son bulmuştur.⁷⁵ Veba, İzmir'e daha çok da İran sınırı yoluyla gelmiştir. Kervan ticaretleri bu anlamda etkili olmuştur. En büyük salgınlar, 1676 yılında 30.000 kişinin, 1709'da 10.000 kişinin ve 1724 yılında da 12.000 kişinin ölümüne sebep olan salgınlardır. Şehirdeki pis su birikintilerinin, yiyecek sıkıntılarının ve liman kent olmanın etkisiyle büyük salgınların olduğu düşünülmüştür.⁷⁶ Veba salgını İzmir'de büyük tahribatlara sebep olmuştur.

İzmir'in liman şehri olması, sürekli olarak ticari bir canlılığının olması, veba salgınlarında etkili olmuştur. Gemilerdeki yüklerin arasında olan fareler ve bu fareler yoluyla mikrobu alan kişiler, limana geldiklerinde bu mikrobun yayılmasına aracılık ederler. Bazı bilgilere göre de veba hastalığı İzmir'de çıkarak çevreye yayılmaz. Kırsal bölgelerde başlar ve İzmir'e ulaşır.⁷⁷ Kırsal bölgelerde ortaya çıktığı düşünülen hastalık muhtemelen tarlalardaki kemirgenlerden kaynaklanmaktadır. Tarla farelerinin bir şekilde mikrobu yaydığı düşünülmüştür.

Veba hastalığının salgın yapmasını önlemek amacıyla bazı tedbirler alınması uygun görülmüştür. Hastalığın yaygın olduğu ülkelerle ticari faaliyetlerde ithalatın azaltılması ve bazı ürünlerin kesinlikle buralardan alınmaması ve bazılarının da dezenfektasyonu yapıldıktan sonra alınması uygun bulunmuştur. Ham kösele, yaş ve kuru deri, yün, kuş tüyü, yatak, kilim, çamaşır vesaire şeylerin İzmir'e girmesi yasaklanmıştır. 19. yüzyılın başlarında vebanın tahribatı daha da fazla olmuş ve etkisini de giderek devam ettirmiştir. 1809'da şiddetli bir salgın yaşanmış, ardından 1812'den 1816'ya kadar olan dönemde 45000 kişinin hayatını kaybetmesine sebep olmuştur. 1814 yılında toplamda 100.000 olan nüfustan, 30.000 kişinin veba hastalığından dolayı öldüğü görülmüştür. Daha sonraki yıllarda vebadan ölenlerin sayısı da yavaş yavaş azalmaya başlamıştır. 1826-1837 yıllarında yaşanan salgınlarda da 5000 kişinin vefat ettikleri görülür.⁷⁸

Melih Gürsoy'un çalışmalarına göre; 1812-1814 yılları arasındaki süreçte bir veba hastalığının görüldüğü ve bu salgında 40.000 kişinin öldüğü, 1837 yılında

⁷⁵ Beyru, Sağlık, ss. 19-21.

⁷⁶ Neslihan Ünal, **İki Osmanlı Liman Kenti İzmir ve Selanik**, İmge Kitabevi, Ankara, 2015, ss. 128-129.

⁷⁷ Panzac, ss. 58-59.

⁷⁸ Yetkin, Veba, ss. 372-375.

yaşanan veba salgınında ise büyük bölümü Türk olan 7.000 kişinin bu hastalıktan hayatlarını kaybettiği vurgulanmıştır.⁷⁹

1837 salgınında Türk yerleşim yerlerinde daha fazla hastalık görülmüştür. Bu durumda etkili olan durumun, Müslümanlık inancı olduğu düşünülmektedir. Veba salgınının başlamasının ardından Frenk Mahallesiinde yaşayan halkın evlerine kapandığı, işlerine gitmedikleri ve kimseyle görüşmedikleri bilinir. Ancak, Türkler bu şekilde bir tecrit işine girmemişler, işlerine gitmeye devam etmişler⁸⁰ ve günlük yaşantılarını sürdürmüşlerdir. Ayrıca, hastaların sağlıklı insanlarla yan yana olması, hastalara tecrit uygulamasının çok da iyi bulunmadığı bilinmektedir ve bu durumda hastalığın daha geniş kitlelere ulaşması kaçınılmaz olmuştur.

Rauf Beyru, yararlandığı yabancı bir kaynaktan edindiği bilgiye göre, 1837 yılında gerçekleşen bir salgında da 18.000 kişinin hayatını yitirdiğini iletmiştir. İzmir’de hastalıklardan Türkler kadar etkilenen bir kesim de Museviler olmuştur. Musevilerin de Türklere benzer inançları, hastalığın Tanrı tarafından gönderildiği ve Tanrı’nın bir cezası olduğunu düşünmeleri onların da ciddi nüfus kaybına sebep olmuştur. Rauf Beyru, daha sonra yapmış olduğu çalışmada, 1837 yılında çıkan veba salgınında, 130.000 olan şehir nüfusundan 5727’sinin veba hastalığına yakalandığını ve 4831 kişinin bu hastalıktan kurtulamayarak öldüğünü yazmıştır. İyileşen kişilerin oranının düşük olduğu görülmektedir.

⁷⁹ Melih Gürsoy, **Tarihi, Ekonomisi ve İnsanları İle Bizim İzmirimiz**, Metis Yayıncılık, İstanbul, 2013, s. 43.

⁸⁰ Olaf Yaranga, **XIX. Yüzyılın İlk Yarısında Fransız Gezginlerin Anlatımlarında İzmir**, İzmir Büyükşehir Belediyesi Yayını, İzmir, 2000, ss. 78-79.

Tablo 3: Rauf Beyru'nun Yapmış Olduğu Çalışmada, 1837 Yılı Veba Salgınıyla İlgili Olarak Eriştiği Sonuç

	Nüfus	Hastalığa Yakalanan	Ölen	İyileşen
Türkler	58000	4500	400	500
Rumlar	48000	600	450	150
Katolikler	10000	50	30	20
Museviler	8000	457	297	160
Ermeniler	6000	120	54	66
Toplam	130000	5727	4831	896

Kaynak: Beyru, Sağlık, ss. 22-43.

Veba hastalığının bu denli yoğun olması sebebiyle, halk, oldukça endişe duymaya başlamış ve sosyal yaşamlarında zorluklar yaşamışlardır. 1818 yılında 5.000 kişinin vebadan ölmesinin ardından çarşı pazarda satış yapan kişiler kimseyi dükkâna sokmamış, istekleri olanların istekleri pencerelerden atılarak verilmiştir. İnsanlar sokaklarda yürürken, ellerine bir değnek almışlar ve yanlarına yaklaşan kişileri bu şekilde öteye doğru uzaklaştırmışlardır. Halk korkusundan evinden çıkamamış, çıksa da hiç kimseyle temas etmemiştir.⁸¹

Veba hastalığı ile ilgili bazı anlatılara göre, salgının çıkması halinde İzmir'de yaşayan varlıklı olan yabancı aileler, hastalıktan korunmak için kendilerini evlerine kapatmışlar, hiçbir şekilde dışarı çıkmamışlar ve temel besin maddelerini de sokaklarda seyyar olarak dolaşan satıcılardan sağlamışlardır. Kapıların önüne ilaçlı su dolu olan kaplar kullanılarak dışardan hastalığın girmesi önlenmeye çalışılmıştır. Satıcılardan alınan tüm malzemeler su dolu kaplara atılarak dezenfeksiyonu sağlanmıştır. Halk hastalıktan oldukça fazla korkmuş ve hastalık olan evler terk edilmiş, aileler dahi terk edilmiştir. Annelerin hasta olan çocuklarını bırakarak kaçtıklarına bile rastlanılmıştır.⁸²

Veba salgınlarının 1900'lü yılların başlarında sayıları azalmaya başlamıştır. Var olan vakalar da çok azdır. Bu dönemde salgınların önüne geçmek için mücadele

⁸¹ Beyru, Sağlık, ss. 22-23.

⁸² İlhan Pınar, **Gezginlerin Gözüyle İzmir**, Akademi Kitabevi, İzmir, 1996, s. 38

edilmiştir. Veba hastalığının önlenmesi için de aşılama uygulamaları yapılmıştır. Herkesin aşılınması, hastalığın önlenmesi için elzem bir durumdur.

Veba hastalığının İzmir’de yaygın olma sebeplerinden biri buranın liman şehri olmasıdır. Limana gelen gemiler aracılığıyla hastalık da bir şekilde şehre taşınmaktadır. Hastalıktan tamamen kurtulmak amacıyla Yunanlı doktorlar, limanda çalışan herkesi muayene etmişler ve veba aşısı uygulamaya başlamışlar⁸³ ve hastalığın liman ayağını bu şekilde kurutmaya çalışmışlardır. Bu çalışmalar etkili olmuş ve 1920’li yıllarda hastalık neredeyse bitmiş ve aşı yapılmasına dahi gerek kalmamıştır.

Veba salgınlarının azaltılabilmesi için İzmir Belediyesi, aşılama faaliyetlerine ek olarak çeşitli önlemler almıştır. Bu önlemlerden biri de ölmüş ya da canlı fareleri getirene para ödülü verilmesidir. Eşref Paşa’nın Belediye Başkanlığı yaptığı dönemde, bu uygulamanın yapılmasına karar verilmiştir. Buna göre veba hastalığına sebep olan ölü fare getirenlere 20 para, canlı fare getirenlere de 40 para ödül verilecektir.⁸⁴

1.3.2. Kolera Hastalığı

19. yüzyıla kadar Osmanlı Devleti’ni en çok etkileyen hastalıklardan biri veba olarak görülse de, 19. Yüzyılın sonlarına doğru bu durum değişmeye başlamış ve en yoğun görülen ve öldürücülüğü yüksek seviyede olan hastalık kolera olmuştur.⁸⁵ 1830’lu yıllardan sonra vebadan sonra en çok görülen ve ölüm oranı yüksek olan hastalıklardan biridir. Özellikle 1840’lı yıllar, şiddetli kolera yılları olarak da bilinmektedir.⁸⁶

Kolera mikrobi, pis sulardan, bu sularla yıkanmış besin maddelerinden bulaşan öldürücü bir hastalıktır. Mikrop bağırsakları kendisine yuva olarak seçer.

⁸³ Serap Cerezci, **1919-1922 Yılları Arasında İzmir’de Gündelik Yaşam**, (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Dokuz Eylül Üniversitesi Atatürk İlkeleri ve İnkılap Tarihi Enstitüsü, İzmir, 2003, s. 69.

⁸⁴ Mehmet Karayaman, **20. Yüzyılın İlk Yarısında İzmir’de Sağlık**, İzmir Büyükşehir Belediyesi Kültür Yayını, İzmir, 2008, s. 196.

⁸⁵ Gülten Sarıyıldız, “XIX. Yüzyıl’da Osmanlı İmparatorluğu’nda Kolera Salgını”, **Tarih Boyunca Doğal Afetler ve Depremler Semineri Bildirileri**, İstanbul, 2002, s. 309.

⁸⁶ Süheyl Ünver, “Türkiye’de Veba (Taun) Tarihçesi Üzerine”, **Tedavi Kliniği ve Laboratuvarı**, Cilt: 5, s. 74.

Kolera mikrobi, hijyene uyulmayan yerlerde, kirli sularda bulunur. Mikrop herhangi bir şekilde ağız yoluyla vücuda girerek kişiyi hasta eder. İyi temizlenmemiş olan gıdalar, mikroba maruz kaldıktan sonra ellerin ağza götürülmesi, kirli yatak ve çarşaf, temizliği iyi olmayan tuvaletler hastalığın yayılmasında oldukça etkilidir. Hastalıkla mücadelede en etkili yöntem temizlik işlerine dikkat edilmesidir. Kişisel temizlik bu anlamda çok önemlidir.⁸⁷ Kolera, rutubetli, kirli, pis olan yerlerde daha yoğun şekilde görülür.

Kolera, yoğun şekilde salgınlar yaparak binlerce kişinin ölümüne sebep olmuş, şiddetli ishal şeklinde görülen tahrip gücü yüksek hastalıklardandır. Bu hastalıkta kişisel bağışıklığın büyük bir önemi yoktur. Daha ziyade kitlesel olarak bir bağışıklığın kazanılmış olması daha hayatidir. Andemik (belirli yerlerde sıkça görülen) olarak seyreden bir kolera mahalline giden ve daha önce kolera geçirmemiş olan kişilerin hastalanarak ölmeleri durumu oldukça yaygındır.⁸⁸

Kolera, birçok şekille Osmanlı topraklarına ulaşmış ve sağlık anlamında olduğu kadar ekonomik anlamda da etkisi olumsuz olmuştur. Tüm salgınlarda olduğu gibi kolera da nüfus artışlarında problemlere sebep olmuştur. Nüfusun büyümesini sekteye uğratan bir sebep olmuştur.⁸⁹ İzmir, kolera salgınlarını ilk olarak 1831 yılında yaşamıştır. 1831 yılının Eylül ayında çıkan bu hastalık, 16-17 bin kişinin hastalanmasına sebep olmuştur.⁹⁰ Kolera salgını belirli dönemlerde İzmir’de kendisini göstermiş ve binlerce insanın ölümüne sebep olmuştur. İzmir’deki büyük salgınlardan biri 1831 yılında olmuş⁹¹, 1842 yılında çıkan bir salgında 1642 Türk hastalığa yakalanmış, 1312 kişi ise hayatını kaybetmiştir⁹², bir diğer salgın da 1848’de yaşanmış ve 1903 kişinin ölümüyle neticelenmiştir.⁹³ Bu salgın oldukça

⁸⁷ Mesut Ayar, **Osmanlı Devleti’nde Kolera Salgını: İstanbul Örneği(1892-1895)**, Kitabevi, İstanbul, 2007, s. 4.

⁸⁸ Memduh Say, **Kolera Üzerinde Tetkikler**, İzmir Cumhuriyet Basımevi, İzmir, 1948, (Kolera), s. 81.

⁸⁹ H. Kemal Karpat, **Osmanlı Nüfusu (1830-1914) Demografik ve Sosyal Özellikleri**, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul, 2003, s. 49.

⁹⁰ Say, Hijyen, s. 88.

⁹¹ Yetkin, Sabri. “ **Kolera Günlerinde İzmir**”, İzmir Kent Kültürü Dergisi, İzmir, Sayı: 3, Mart, 2001, (Kolera), s. 8.

⁹² Beyru, Sağlık, s. 53.

⁹³ Başak Ocak- Özlem Yıldırım Kocabaş, **İzmir Gureba-i Müslimin Hastanesi’nden İzmir Devlet Hastanesi’ne “Bir Hastane Öyküsü”**, İzmir, İzmir Büyükşehir Belediyesi, 2014, s. 16

büyüktür. Bu salgın İstanbul'da başlamış ve dalga dalga İzmir'e ulaşmıştır. 1848 epidemisinde 372 Türk 1903 kişi hayatını kaybetmiştir.⁹⁴

Rauf Beyru, 1848 yılında olan kolera salgınının boyutlarının daha büyük olduğunu ve ölüm oranının da daha fazla olduğunu yazmıştır. İzmir'de toplam ölüm oranının, Türkler, Rumlar, Ermeniler, Museviler ve Levantenler olmak üzere 2529 kişi olduğunu ifade etmiştir.⁹⁵

Rauf Beyru'nun hazırlamış olduğu bir tabloda 1848 yılının üç aylık sürecinde, koleraya yakalanan ve ölenlerin gösterilmiş olması oldukça işe yarar bir durumdur. Tabloda düzenlemeler yapılması gereklidir ancak aynısını verirsek, buna göre tablo aşağıdaki gibidir.

Tablo 4: Rauf Beyru'ya Göre Koleraya Yakalananlar ve Ölenlerin Sayısı

	Hastalığa Yakalananlar	Hastalıktan Ölenler
Temmuz	48	25
Ağustos	2449	1668
Eylül	719	501
Toplam	3218 (yapılan hesaplamada çıkan sonuç 3216)	2187 (yapılan hesaplamada çıkan sonuç 2194)

Kaynak: Beyru, Sağlık, ss. 52-53.

1854'te 172 kişi⁹⁶ hayatını kaybetmiştir. Bu salgından sonra birçok kişi yaşadıkları yerleri terk ederek göçmeye başlamışlardır.⁹⁷ 1865'te ise Haziran-Ağustos aylarında şiddetli bir kolera salgını sebebiyle 1950 kişi hayatlarını kaybetmişlerdir.⁹⁸ 1848, 1854, 1865, 1871, 1872, 1890, 1893, 1894, 1895, 1896, 1910, 1912, 1913, 1916 ve 1918 yıllarında, ikişer üçer yıl aralıklarla bu salgın kendisini göstermeye devam etmiştir.⁹⁹

⁹⁴ Say, Hijyen, s. 89.

⁹⁵ Beyru, Sağlık, s. 49.

⁹⁶ Yetkin, Kolera, s. 8.

⁹⁷ Say, Hijyen, s. 89.

⁹⁸ Say, Hijyen, s. 89.

⁹⁹ Yetkin, Kolera, s. 8.

1893 yılında çıkan bir kolera salgınında da 413 kişi hayatını kaybetmiştir.¹⁰⁰ 1894 yılında sadece bir ay içinde 67 kişi kolera hastalığından hayatını yitirmiştir.¹⁰¹ Halk bu salgına alışmış ve hastalıktan ölümlerin önüne geçebilmek adına karantina uygulamasına gidilmiştir. Bu uygulamayla hastalık olan evler belirli hale getirilmiş ve eve giriş çıkış yapılması yasaklanmıştır.

Kolera salgınlarında, salgından ölen kişilerin adresleri gazetelerde bildirilmiş ve bu evler karantina altında tutulmuşlardır. Karantinalı evlerin kapılarına sarı renkte bildirge kağıtları asılmış, bu evlere giriş çıkış yasaklanmış, evler kireçlenmiş ve bu evlere yiyecek içecek pencerelerden verilmiştir. Halk kolera ile ilgili bilgilendirilmeye çalışılmıştır. Sebze ve meyvelerin sirkeli suyla yıkanması, suların kaynatılarak tüketilmesi konusunda uyarılarda bulunulmuştur.¹⁰²

Kolera salgınlarındaki fazlalık sebebiyle, bu salgının sebeplerini araştırıp tedbir alması amacıyla 6 kişilik bir komisyon görevlendirilmiştir. 23 Eylül 1893 tarihinde kurulan bu komisyon, hastalıkla ilgili önleyici nitelikte çalışmalar yapacaktır. Artan kolera salgınlarına karşı önlem almak amacıyla 2. Abdülhamit, Kimyager Miralay Bungofski Efendi'yi görevlendirmiştir. Miralay'ın İzmir'i dezenfekte amacıyla temizletmesi, hastalığın önüne geçmek adına önemli görülmüştür. Ayrıca buna ek olarak, Sıhhiye Meclisi üyelerinden oluşan bir de sağlık komisyonu kurulmuştur.¹⁰³

1916 yılında İzmir'de Vilayet Bakteriyolojihanesinde kolera aşısı üretilerek 200.000 kişiye aşı uygulanmıştır.¹⁰⁴ İzmir Valisi Rahmi Bey'in kolera salgınına durdurmak için aldığı kararlarla da 1916 yılında çıkmış olan bir salgın kısa süre içinde önlenmiştir. Salgının önlenmesinde çalışan önemli isimler, Türkiye'de görev yapan Alman Doktor Rodenwaldt, Sauerwaldt ve Zeiss bu salgınla mücadele etmişlerdir.¹⁰⁵

¹⁰⁰ Beyru, Sağlık, s. 157.

¹⁰¹ Karayaman, s. 184.

¹⁰² A. Şahabettin Ege, **Eski İzmir'den Anılar**, İzmir Büyükşehir Belediyesi Kültür Yayını, İzmir, 2002, s. 53.

¹⁰³ Karayaman, ss. 184-185.

¹⁰⁴ Say, s. 90.

¹⁰⁵ Karayaman, s. 185.

1.3.3. Diğer Bulaşıcı Hastalıklar

1800'lü yıllarda İzmir'deki genel salgın, kolera ve veba olarak görünse de başka hastalıklar da yaygın haldedir. 1871 yılında çıkan bir çiçek salgınında 373 kişi hayatını kaybetmiştir.¹⁰⁶ 1882-1883 yıllarında da çiçek hastalığı salgın bir şekilde devam etmiştir. Bu bir yıllık dönemde 398 kişi çiçek hastalığından hayatını kaybetmiştir. 1908 yılına gelindiğinde hastalık devam etmiş ve 27 kişi yine çiçekten ölmüştür. 1909 yılında, yalnızca üç aylık bir yaz döneminde 47 kişi çiçek hastalığından vefat etmiştir. Bu ölümlerin önüne geçebilmek için aşılama faaliyetleri yapılmaya başlansa da bazı sıkıntılar yaşanmış, özellikle Rum aileler aşılanmaktan kaçmışlardır.¹⁰⁷

Çiçek hastalığı aşılama yöntemiyle önüne geçilebilecek bir hastalık özelliğindedir ve aşılama oldukça önemlidir. Bu sebeple de aşı uygulamalarının yapılmasına dikkat edilmiştir. Aşılama faaliyetlerine bakıldığında, 1887-1888 yılları arasında 11632 kişi, 1888-1889 yılları arasında 18828 kişi, 1889 Mart- Ağustos aylarında 6425 kişinin çiçek aşısıyla aşılandıkları bilinmektedir.¹⁰⁸

Bataklıkların çokluğu sebebiyle sıtma, bulaşıcı nitelikte olan kızıl, kızamık, mide ve bağırsak hastalıkları ve bunlara ek olarak 1869 yılında salgın yapan menenjit gibi hastalıklar, İzmir'in en yaygın hastalıklarıdır.¹⁰⁹

1878 ve 1883 yılları arasında yoğun bir tifüs salgını ve 1881 yılında ise tifo salgını yaşanmıştır. 1899-1900 yıllarında Türk ve Musevi hastaneleri ve belediye hastanelerinin tutmuş oldukları kayıtlara göre 413 kişi tifo hastalığından vefat etmiştir. Aynı yıl içinde 310 kişi kızamıktan hayatını kaybetmiştir.¹¹⁰

1899 yılında İzmir'de çıkan bir dizanteri salgınında da 289 kişi ölmüştür. Çiçek, verem, menenjit, akıl ve sinir hastalıkları da yoğun şekilde görülmüştür.¹¹¹

İzmir'de salgın halde görülen bir başka hastalık da frengidir. 1800'lü yılların ortalarından itibaren kendisini yoğun şekilde gösteren hastalık, cinsel ilişki yoluyla bulaşmaktadır. İlet-i Efrenkiye, Frenk Uyuzu ya da Maraz-ı Efrenki olarak da bilinir.

¹⁰⁶ Beyru, Sağlık, ss. 124-133.

¹⁰⁷ Karayaman, ss. 174-175.

¹⁰⁸ Beyru, Sağlık, s. 191.

¹⁰⁹ Karl von Scherzer, **İzmir 1873**, çev. İlhan Pınar, İzmir, İzmir Büyükşehir Belediyesi, İzmir, 2001, ss. 16-17.

¹¹⁰ Beyru, Sağlık, s. 196.

¹¹¹ Beyru, Sağlık, ss. 124-133.

Hastalık, özellikle 1800'ü yılların sonunda Osmanlı Rus Savaşlarının(1877-1878) ardından kendisini yoğun şekilde göstermiştir. Bu zührevi hastalık bazı görüşlere göre Rusya'ya fırında çalışmaya gidenler tarafından ülkeye taşınmıştır.¹¹² Frengi, Anadolu'nun yüzde 20'sinde salgın halde görülmüştür. Genelevlerin teftiş edilmemesi hastalığın artmasında etkilidir. İzmir, Selanik ve Beyrut, hastalığın şiddetli olarak görüldüğü yerlerin başında gelir. Bu hastalığın tedavisi için frengi hastanelerinin kurulması uygun görülmüş ve bu hastanelerin masraflarının karşılanabilmesi için de fuhuşhanelerden para toplanması uygun bulunmuştur.¹¹³

Frengi, liman şehri olması sebebiyle İzmir'de yoğun şekilde görülmüştür. Fuhuş yapılan mekânların fazla olması ve gizli mekânlarda da fuhuş yapılması sebebiyle frengi hastalığı yaygınlaşmıştır. Bu hastalığın bitirilmesi için çeşitli mücadele yolları aranmış, sağlık komisyonu kurulmuştur. Özellikle gizli olarak çalışan fuhuş mekânlarının denetim altına alınması konusuna önem verilmiştir. Bu yerler, frenginin yayılmasında oldukça etkilidir. Hastalığı kontrol altına almak ve hastalıklı kişilerin çalışmalarını engellemek gereklidir.

Kolera, veba, frengi, tifüs gibi saydığımız salgın hastalıklara ek olarak, o dönemde sıtma hastalığıyla da sık sık karşılaşmıştır. Rauf Beyru'ya göre, sıtma hastalığına o kadar çok alışılmış ki, bu hastalık yaygın olduğu zamanlarda dahi haber niteliği taşımamıştır. Yaşamın sıradan bir meselesi gibi karşılanmış ve normal görülmüştür. İzmir ve çevresindeki bataklık ve su birikintilerinin sebep olduğu sıtma, sadece bu problemler ortadan kaldırıldığında yok olacaktır. Bataklıkların kurutulması işi oldukça masraflı bir iştir ve mali anlamdaki yetersizlikler sebebiyle kurutma işleri yapılamamış, halktan maddi destek beklenmiştir.

İzmir'de, 1899-1900 yıllarında, bütün salgın hastalıklardan ölenlerin sayısı 2320'dir. Bu sayı oldukça yüksektir. Salgınlardan ölümlere bakıldığında en yoğun ölüm oranı olan hastalığın verem olduğu görülmüştür.¹¹⁴ 1908 yılında kolera, verem, çiçek ve kızıl hastalığından toplamda 280 kişi ölmüş, 1910-1911'de de veba hastalığı yeni salgınlar yapmıştır. Bunun üzerine 1913 yılında, Vilayat-ı İdare-i Sıhhiye Nizamnamesi yayımlanmış, sağlık uygulamalarının daha dikkatli yapılması, aşı

¹¹² Abdullah Martal, **Belgelerle Osmanlı Döneminde İzmir**, Yazıt Yayınevi, İzmir, 2007, (İzmir), ss. 118-119.

¹¹³ Beyru, Sağlık, ss. 124-133.

¹¹⁴ Beyru, Sağlık, ss. 134-184.

uygulamalarının sağlıklı şekilde olması, temizlik işlerine önem verilmesi ve salgın hastalıklarla mücadele işleri için gerekli önlemlerin alınması konusunda kararlar alınmıştır.¹¹⁵

1.3.4. Karantina Uygulaması

Karantina, birçok hastalığın yayılmasını önlemek amacıyla kullanılan bir uygulamadır. Karantina(guarantina) sözcüğü İtalyancadan geçmiş olan bir sözcüktür(Türkçede kırk kadar olarak bilinir). Sıkıyolıtım olarak da bilinen karantina, hastalıklarla baş etmek konusunda oldukça etkili bir yöntemdir. Karantina, salgın hastalık taşıyabilme ihtimali olan gemilerin limanlarda kırk gün boyunca bekletilerek kıyıyla ilişki kurmasının yasaklandığı bir uygulamadır. Kişilerin gezmesi, diğer insanlarla iletişim kurması yasaklanır. Bu şekilde salgın hastalıkların önüne geçilmesi planlanmıştır.¹¹⁶

Karantina uygulaması oldukça etkili ve sağlıklı bir uygulamadır. Önleyici bir mücadele ve tedbir yöntemidir. Karantina uygulamasında, salgın hastalık taşıması ihtimali olan kişilerin sağlıklı kişilerden uzakta olması sağlanmıştır. Herhangi bir hastalığın salgın yapabilme ihtimaline karşılık, belirli bir süre şüpheli kişilerin gözetim altında tutulmasıdır. Genel olarak karantina süresi 40 gün olarak belirlenmiştir. Bu süre içinde, tecrit edilmiş kişilerin tahaffuzhane denilen yerlerde yaşaması uygun görülmüştür. Tahaffuzhanelerde konaklayan kişilerin sağlık durumları da gözlem altında tutulmuştur.

İzmir limanı, batıya ve kuzeye giden gemilerin uğrak limanıdır. Özellikle hac yolcularının sık uğradığı bu limana karantina tesisi inşa edilmesi oldukça önemlidir. Salgın hastalıkların olduğu zamanlarda, gemiler buraya gelerek dezenfeksiyonu yapılmıştır.¹¹⁷

1800'lü yılların sonlarında veba ve kolera salgınlarının yavaş yavaş bittiği ve bu hastalıkların salgın oluşturmadığı görülmüştür. Salgın hastalıkların şiddetini azaltmasında, Urla'da kurulan Karantina tesislerinin yeri büyüktür. Limanda

¹¹⁵ Ocak- Yıldırım Kocabaş, ss. 16-17.

¹¹⁶ Cemal Mihçioğlu, **Türk Hekimlik Dili**, T. C. Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara, 1997, s. 93-94

¹¹⁷ Beyru, Sağlık, s. 119 .

gemilerin ve yolcularının belirli bir süre bekletilmeleri hastalıklı olanları şehirden uzak tutmuştur.

Karantinanın oluşturulması Osmanlı Devleti'nde gecikmeli şekilde olmuş, devlet bu yapıyı kurmak konusunda geç kalmıştır. Fakat artan veba hastalığıyla birlikte devlet daha tedbirli olmaya çalışmış, kontrollerini ve temizlik işlerini daha sıkı hale getirmiştir. Veba çıkan bölgelerde dezenfekte çalışmaları yapmış, evlerin hepsinin dezenfektesi yapılmış ve kimyasal maddeler kullanılmıştır. Ayrıca ticari boyutta bakıldığında, gemilerin limana yanaşmasıyla karantinaya alınmaları söz konusu olmuştur. Limanda bulunan gemilerin karantina süreleri 40 gündür. Bu süre içinde karantina edilen kişilerin başkalarıyla irtibat kurmalarına engel olunmuştur. Karantina sürelerinin bitmesine yakın zaman kalınca, gemilerdeki kişilerin özel eşyaları da dezenfekte edilmiştir. Ayrıca hastalığın var olup olmadığını anlamak için de muayeneleri yapılmıştır. Karantina sürelerinin uzun olması, ticari sıkıntılar yaratmış olduğundan bu sürenin, zaman içinde kısaltılması yönünde bir yol izlenmiştir.

Karantina uygulaması teoride de pratikte de başarı sağlamasına rağmen, bazı çevreler tarafında da tepki almıştır. Din adamlarının inancına göre hastalık, ilahi bir temele dayandırılmış ve insanlara ilahi bir uyarı olarak değerlendirilmiştir. Bu açıdan karantinaya olumsuz bakılmış ve yargılanmıştır. Diğer yandan ticaretle uğraşan kişilerin de işlerinin sekteye uğraması ve kazançlarının düşmesi gibi durumlardan dolayı karantinayı istememesi durumu ile karşılaşmıştır. Karantinaya karşı düşünceleri olan kişiler, bir yandan da halkı bu anlamda yanına çekmeye çalışmışlardır.¹¹⁸ Halk, veba hastalığına yakalandığında ya da etrafında veba olan birinin hükümete bildirilmesi konusunda sıkıntı çıkarmış ve hastalığı saklamışlardır.

Karantina uygulaması, ülkenin sağlığı açısından çok önemlidir ve salgın hastalıkların vahametini önlemek için uygulanmıştır. Ancak, yabancı ülkeler bu durumdan şikâyetçi olmuşlardır. Osmanlı Devleti'nin siyasi gücünü arttırmak istediğini düşünmüşlerdir. Zira karantina süreleri uzundur ve bu da ekonomik anlamda bir yavaşlamaya sebep olmuştur. Yabancılar için bu mevzu zamanla can sıkıcı olmuştur. Ancak Osmanlı Devleti'nin amacı ticari işleri yavaşlatıp, yabancıları sıkıntıya sokmak değildir. Karantina, tamamen şehir ve halk sağlığı için yapılan bir

¹¹⁸ Nuran Yıldırım, "Osmanlı Coğrafyasında Karantina Uygulamalarına İsyânlar: Karantina İstemezük", **Toplumsal Tarih**, S. 150, Haziran 2006, ss. 19-21.

uygulamadır. İlerleyen dönemlerde yabancı ülkelerin de ortak kararıyla, Paris'teki bir toplantı sonunda karantina hastalıkları sınırlandırıldığı gibi karantina süresi de 15 güne indirilmiş ve bu süre karantina için ideal görülmüştür.

Karantina uygulamasına giren gemilerde, yolcuların kıyafetlerinin ve kendi temizliklerinin yapılması sağlanır ve temizlenip yıkanan yolcular, doktorlar tarafından muayene edilirler. Sağlam olan yolculara hareket özgürlüğü tanınırken hastaların tecrit edilmesi sağlanır.

İzmir'deki tüm bu hastalıklar, karantina uygulaması ve ticari faaliyetlerin sekteye uğraması gibi durumlar, maddi anlamda problemleri beraberinde getirmiştir. Zaten fakirlik ve işsizlik çeken halk, salgın hastalıkların da pençesine düşmüş ve ekonomik anlamda hiçbir kazanç sağlayamamışlar ve de beslenme sorunları, kıtlıklar yaşamışlardır. Salgınların etkisinde korkarak şehrin dışına kaçan halk, iş yerlerini de işletememişlerdir. Bu durum da, şehirdeki tüm ihtiyaç malzemelerinin haddinden fazla pahalılaşmasına sebep olmuş ve halkın alelade temel besin ihtiyaçlarını dahi karşılayamamalarına yol açmıştır. Yeteri düzeyde beslenememek de, hastalıkların daha kolay yayılmasında etkili bir faktör olmuştur.

Karantina uygulamasının tek başına yeterli olamaması durumu söz konusu olmuştur. Veba hastalığındaki artışlar sebebiyle şehirlerdeki dezenfekte çalışmalarının daha yoğun olması ve daha dikkatli çalışılması gerektiği üzerinde durulmuş ve bu da ilk defa belediyeçilik fikrini doğurmuştur. 19. Yüzyılın ortalarında İzmir'de de belediye oluşturulmuştur. Vebanın bitirilmesi konusunda oldukça fazla çalışılmış, tedbirler alınmıştır. Hasta olan kişilerin yetkililere bildirilmesi karantina uygulamasının sağlıklı şekilde yapılabilmesi için gereklidir. Bu anlamda da hastalıklı olan kişilerin hükümete bildirilmesi için ödül vermek gibi teşvikler yapılmaya çalışılmıştır. Ayrıca, fare kaynaklı olan hastalığın çözümü için farelerin itlaf edilmeleri, yakılmaları hastalığın ve pirelerin yok olması açısından önemli bulunmuştur.

Karantina ile ilgili genel anlamda değerlendirme yapılacak olursa, özellikle veba hastalığı için bu uygulama başarı göstermiştir. Hastalığın şehre direkt olarak girme imkânı kalmayınca ve şehir içinde de önlemler alınınca, vebada azalmalar görülmüş ve sosyal olarak da şehir halkının bir nebze rahat nefes almaları sağlanmıştır.

1.3.5. Savaşların Salgın Hastalıklara Etkisi

19. Yüzyılın sonu 20. Yüzyılın başında Türkiye, savaşlarla ve sosyoekonomik problemlerle mücadele etmek durumunda kalmıştır. Osmanlı Devleti'nin son dönemlerinde, 1877-1878 Osmanlı Rus Savaşı, Balkan Savaşı, Birinci Dünya Savaşı, Kurtuluş Savaşı gibi büyük savaşlar yaşanmış, büyük nüfus kayıpları söz konusu olmuş, eğitilmiş insanlar yitirilmiş, kalan nüfusun bir bölümü iş göremeyecek vaziyete gelmiştir. Bu durum da ekonomik anlamda sarsılmaların yaşanmasına sebep olmuştur. Ekonomik dar boğazın yanında sıhhi problemler de hat safhada seyretmiştir.

Salgın hastalıklardan kaynaklanan ölüm oranları bazen oldukça yoğun olmuştur. Zira bazı savaşlardaki şehit oranlarından fazla salgın hastalıklardan ölenler görülmüştür. 1897 yılında Türk Yunan Savaşı'nda 1140 şehit olduğu 3318 yaralı olduğu bazı kaynaklarda yazmaktadır. Bu dönemde sıtma, tifüs, dizanteri gibi hastalıklardan dolayı 38.000 kişinin hayatlarını kaybettiği bilinmektedir. 1912'de yaşanan Balkan Savaşında, koleradan 20.000 kişi, dizanteriden de 6.000 kişi hayatlarını kaybetmişlerdir.¹¹⁹

Balkan Savaşı ve Birinci Dünya Savaşı yıllarında, tıp fakültesi doktorlarının büyük bir bölümü cephelere gitmiş ve şehit olmuşlardır. Savaş sırasında birçok hastalık Osmanlı ülkesine getirilmiş, askerlerin ve halkın hastalık kapmalarına sebep olmuştur. Savaş sırasında birçok doktorun da şehit olmasıyla birlikte sağlık konusunda problemler artmıştır.¹²⁰

1914'te savaşın başlangıç aşamasında birçok hastalık mevcuttur. Selanik'te var olan veba salgını şiddetini arttırmış ve bu durum endişe uyandırmıştır. Sıhhiye Meclisi, vebanın İzmir'de de salgın yapmasını önlemek açısından bazı tedbirler almak zorunda kalmıştır. Gemilerin karantinaya alınması da bunlardan biri olmuştur. Savaşla birlikte askeri sağlık hizmetleri daha da öncelikli hale gelmiş ve Buca'da menzil hastanesi kurulmuştur. Bu hastane 500 yataklı olarak inşa edilmiştir. Sıtma ile mücadelelere girilmiş, sağlık memurları istihdam etme yoluna gidilmiştir. İzmir, savaş süresi içinde birçok salgınla karşılaşmıştır. Tifo hastalığı, frengi hastalığı

¹¹⁹ Emgili, Fahriye, "Cumhuriyet Dönemi Nüfus Siyasetinde Sıtma Mücadelesinin Önemi", s. 299, www.jasstudies.com, 2019/07/02.

¹²⁰ Ocak- Yıldırım Kocabaş, s. 17.

görülmüştür. Frengi savaş döneminde iyice yaygın hale gelmiş, bu durumu gidermek için taşralarda frengi hastanelerinin kurulmasına karar verilmiştir. Artan kolerayı durdurmak için aşılama çalışmaları hızlandırılmıştır. Uyuz hastalığı görülmeye başlanmış, ancak temizlik malzemelerinin yeterince olmaması sebebiyle hastalık problem olmuştur. Kızıl, tifüs, suçiçeği, kızamık, tifo, difteri, verem gibi hastalıklar bu dönemde yaygın olarak görülen hastalıklardandır.¹²¹

Birinci Dünya Savaşı döneminde, çevre ülkelerde ve Anadolu’da birçok salgın hastalık vardır. Rusya’da var olan hastalıklar göçmenler aracılığıyla, Galiçya Bölgesindeki frengi cepheden geriye Anadolu’ya gelen askerlerle, Arap Yarımadasındaki kolera, veba ve grip de deniz yolu ve hacılarla ülkeye girmiş, büyük problemlere sebep olmuştur.¹²²

1900-1908 Meşrutiyet döneminde özellikle de okullarda kızamık, kabakulak, difteri ve kızıl hastalığı yaygın olarak görülmüş, Balkan Savaşları’nda kolera salgınları ve sonrasında Birinci Dünya Savaşı döneminde ordu ve halk arasında tifüs salgınları artışlar yapmış ve insanları kırıp geçirmiştir.¹²³

İzmir, 1922’de Yunan işgalinden tamamen kurtulduğu sırada tam da rahat bir nefes alacakken bir de büyük İzmir yangını çıkmış ve şehre oldukça büyük ölçekte zararlar vermiştir. Şehrin büyük bir bölümü ve binlerce bina yanarak yok olmuştur. Kent henüz kendine gelememişken üzerine yaşamış olduğu yangınla da iyice sarsılmıştır. Kent, harabeye dönmüş, yanmış, yıkılmış ve tekrar imarı oldukça zor bir hal almıştır. Savaştan ve işgalden yeni kurtulmuş olan şehrin, tekrar imar edilmesi güç hale gelmiştir. Mali anlamda, şehrin temizlenmesi ya da yenilenmesi için harcanacak para yok denecek kadar azdır. Bu büyük sarsıntılar sebebiyle, hastalıkların önüne geçmek için bir mücadele çalışması da yapılamamaktadır. Ekonomik zayıflık ve yetersizlikler, salgın hastalıkların çıkmasına davetkârdır. Zira sağlık alanında çalışmalar yapılamıyor olması, yeni gelen hastalıkları önleyemediği gibi var olan hastalıkların da bitirilmesi konusunda olumsuz bir durum teşkil eder.

Osmanlı Devleti’nin son dönemleri bu siyasi karışıklıkların yanında sağlık konusunda da oldukça sıkıntılı geçmiş ve birçok salgın hastalık sebebiyle binlerce

¹²¹ Sabri Sürvegil, **II. Meşrutiyet Döneminde İzmir**, İzmir Büyükşehir Belediyesi Kültür Yayını, İzmir, 2009, ss. 70-73.

¹²² Ramazan Çalık, Muzaffer Tepekaya, “Birinci Dünya Savaşı Esnasında Anadolu’daki Salgın Hastalıklar ve Ermeniler”, s. 206, dergisosyalbil.selcuk.edu.tr, 2019/05/26.

¹²³ Feridun Frik, “Türkiye’de Bulaşıcı Hastalıklar”, **Dirim**, (Eylül-Ekim 1981), Sayı: 9-10, s. 306.

kişi hayatlarını kaybetmişlerdir. Devlet, kalan gücü ölçüsünde hastalıkların tedavisini gerçekleştirmeye çabalamış ve hastalanan kişileri iyileştirme yönünde çalışmıştır. Fakat daha önceden koruyucu sağlık önlemleri almamış olması, herhangi bir hastalık çıktığında sadece hastalığın tedavi edilmesine yönelik çalışılması ve mali anlamda sıkıntı yaşanması sebebiyle salgın hastalıklardan daha fazla etkilenilmiştir.

Savaşlar nedeniyle, sosyoekonomik durum iyiden iyiye bozulmuş, yoksulluk hat safhaya çıkmış, bu durumun etkisiyle salgın hastalıkların artışı söz konusu olmuştur. Savaşlar ve ekonomik problemlere ek olarak salgın hastalıkların artışıyla sağlık cephesinde de mücadeleler verilmek durumunda kalınmıştır.

Osmanlı İmparatorluğu'nun siyasi açıdan kayıplar yaşaması, nüfus hareketlenmesine sebep olmuştur. İmparatorluğun kaybettiği topraklarda yaşayan halk Anadolu'ya göç etmek durumunda kalmıştır. Bu göç yolunda birçok hastalık da ülkeye taşınmış ve salgın hastalıklarda artışlar yaşanmıştır. Savaşlara yoğunlaşmak zorunda kalan Osmanlı İmparatorluğu, sağlık çalışmaları konusunda ve hastalıklarla mücadele konusunda oldukça yetersiz kalmıştır. Bu da salgın hastalıkların yapmış olduğu tahribatı ikiye katlamıştır.

Sağlık faaliyetlerinin savaşlar nedeniyle ihmal edilmesi, bulaşıcı hastalıklar konusunda halka hizmet edecek bilgili nüfusun da bu savaşlarda zayı olması, sağlık konusunda büyük sıkıntılara sebep olmuştur. Cephelelerden geri dönen askerler ve göçlerin etkisiyle sağlam olan halk, birçok hastalığa yakalanmıştır. Kolera, veba, tifüs, frengi, tifo, verem gibi birçok hastalık, Anadolu'yu etkisi altına almıştır.

Savaşların olduğu zamanlarda, hastalıkla mücadele çalışmaları da tamamen durduğu için salgınlarda artışlar görölmüştür. Osmanlı Devleti'nin son dönemlerinde, Balkan Savaşları, Birinci Dünya Savaşı gibi ardı ardına yapılan savaşlar nedeniyle devlet, hastalıklardan ziyade orduyla ilgilenmiş, sağlıkla ilgili çalışmalar sekteye uğramıştır. Örneğin, kinin sağlamadaki ve bataklıkların kurutulması gibi çalışmalardaki aksamalar nedeniyle birçok kişi sıtma olmuş, kinin sağlansa dahi Birinci Dünya Savaşı yıllarında 20.000 kişi sıtmadan hayatını kaybetmiştir. Kurtuluş Savaşı'nda Anadolu'daki halkın yüzde 50'si sıtma olmuş, İzmir'de yüzde 40'lık bir oranla halk sıtma hastalığından muzdarip olmuştur.¹²⁴

¹²⁴ Tuğba Korhan, "II. Dünya Savaşı Sırasında İzmir'in Sıtma ile Mücadelesi", Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi, s. 371, www.sosyalarastirmalar.com, 2017/06/13.

Kurtuluş Savaşı sonrasındaki dönemde halk, savaşlardan yılmış, tüm gücünü ve enerjisini harcamış, hastalıklara açık hale gelmiş ve halk birçok salgın hastalığın pençesine düşmüş vaziyetteydi. Ekonomik olarak da bitmiş olan halk, yeteri kadar beslenememekte ve hastalıklara yakalanmaktaydı. Hastalığın pençesine düşen kişiler, tedavi görmek konusunda sıkıntılar yaşamışlar, iyileşmeleri için gerekli ilaçları temin edememişler ve sonuç itibarıyla de çoluk çocuk hastalıklardan kırılmışlardır. Sıtma, verem, frengi, tifüs gibi hastalıklarda vaka sayısı artmıştır. Özellikle sıtma hastalığı, diğer hastalıklara oranla daha yoğun şekilde görülmüş ve nüfusun çoğunluğu bu hastalıktan muzdarip olmuşlardı. Hastalardan büyük bir bölümü yeterli tedavi alamamışlar, büyük bir bölümü de ölmüşlerdir.

Savaşlar sebebiyle gerileyen ekonomi ve nüfus kaybı, sağlık ve sağlık hizmetleri konusunda problemler yaratmıştır. Nitelikli doktor sayısının az olması, sağlık personelinin yetersiz oluşu ve sağlık kurumlarının yetersiz oluşu gibi sebepler hastalıkların önlenmesi konusunda sorunlar yaratmıştır.

Birinci Dünya Savaşının ve Kurtuluş Savaşının etkileriyle ekonomik ve sosyal yaşamda oluşan problemler, devletin ekonomik sorunları ve dışa bağlı bir durumun olması, her ne kadar İkinci Dünya Savaşına girilmemiş olsa da savaşın etkilerinin hissedilmesi sebep olmuştur. Savaşın tüm olumsuzlukları, Anadolu'yu da mali dar boğaza düşmesi konusunda etkilemiş, halkın açlık ve sefalet çekmesine, yoksulluklarının iyice artmasına ve daha birçok sorunu beraberinde getirmesine sebep olmuştur. Halk yeteri kadar beslenemediği gibi yakalandıkları hastalıklardan kurtulmak için gerekli olan tıbbi malzemelere de ulaşamamışlardır.¹²⁵

Halkın dönem içindeki fakirlik seviyeleri hastalanmalarına büyük bir etken olmuşken, sağlık hizmetleri ve hastanelerin yatak sayıları ihtiyaca cevap verememiştir. Yapılan bir çalışmada İzmir'in Birinci Dünya Savaşı sonrasındaki dönemde toplamda 16 hastane ve kliniği olduğu ve 1000 yatak kapasitesi bulunmaktadır. Ancak bu oldukça yetersizdir. Neredeyse yarım milyonluk nüfusu olan bir şehirde, hastanelerin yeteri kadar hasta tedavi edebilmeleri için, en az 2500-3000 yatak sayısı olması gereklidir.¹²⁶

¹²⁵ Murat Metinsoy, **İkinci Dünya Savaşı'nda Türkiye'de Savaş ve Gündelik Yaşam**, Homer Kitapevi, İstanbul, 2007, s. 53.

¹²⁶ Arsen Yarman, **Osmanlı Sağlık Hizmetlerinde Ermeniler ve Surp Pırgiç Ermeni Hastanesi Tarihi**, Ed: Ali Çakmak, Surp Pırgiç Ermeni Hastanesi Vakfı, İstanbul, 2001, s. 396.

İKİNCİ BÖLÜM

1929-1945 YILLARI ARASINDA İZMİR'DE GÖRÜLEN SALGIN HASTALIKLAR

2.1. SITMA

Sıtma, tarihi olarak belirli bir döneme oturtulamayan ve insanlığın var olduğu her dönemde varlığını sürdürmüş olan, tarih boyunca kavimlerin üzerinde ağır etkiler bırakan, belirli dönemlerde ağır salgınlar yaratan ve tüm medeniyetleri etkilemiş olan oldukça yıkıcı sonuçlar doğuran bir hastalıktır.¹²⁷ Sıtma hastalığı nöbetlerle gelir, yüksek derecelerde ateş yapar ve bu hastalığın adı bu sebeplerle ısı, ısıtmadan gelir.¹²⁸

Sıtma(Malarya), insanlık tarihinde oldukça etkili olan hastalıklardan biridir. Tıbbın tanımlamış olduğu ilkler arasında yer alan hastalık, insanlığa da büyük tahribatlar bırakmış ve birçok uygarlığa da tek başına son vermiştir.¹²⁹ Tevrat'ta, Tanrı'nın insanları terbiye etmek amacıyla bu hastalığı gönderdiği yazılmıştır, ayrıca Yunanlıların, Romalıların ve Cermen kabilelerinin de bu hastalık sebebiyle mahvolduklarına inanılmıştır.¹³⁰ Halk, bataklıklardaki havadan bulaştığına inandıkları sıtma için, bataklık bölgelerinden geçerken tedbirli davranmış ve ağızlarını burunlarını bir şeyle kapatarak korunmaya çalışmışlardır. Sonrasında anlaşılabileceği ki, tüm ülkelerde ölümlere sebep olan, milyonlarca kişiyi kıvrandıran, herkesin korkusu haline gelen, çocukların şişmiş karınlarla gezmesine sebep olan ve nüfusun çoğalamamasına neden olan hastalığın sebebi bir sivrisinektir.

Sıtma, menşei Afrika olarak düşünülen bir hastalıktır. Yeni tarım arazileri kazanmak isteyen halkın, ormanları tahrip etmeleri sonucunda ilk olarak burada başladığı ve kölelik sistemiyle de tüm dünyaya yayıldığı düşünülmüştür. Hindistan ve Çin gibi ülkelerde de yoğun olarak görülmüş ve özellikle de sıcak havalarla binlerce kişinin ölümüne sebep olmuştur.

Sıtma, Anadolu'da tarih boyunca birçok medeniyetin sonlanmasına sebep olacak kadar etkili bir hastalık olmuştur. Hristiyan ve Putperestliğin merkezleri, Efes,

¹²⁷ Lütü Aksu, **Malarya(Sıtma)**, Ulusal Matbaa, Ankara, 1943, (Sıtma), s. 19.

¹²⁸ **Tıp Fakültesi Mecmuası**, Cilt: 1, (1947), Sayı: 3, s. 66.

¹²⁹ Recep Akdur, **Sıtma Temel Bilgiler**, Palme Yayıncılık, Ankara, 2004, s. 1.

¹³⁰ **Tedavi Notları**, Cilt: 5, No: 6, (Şubat 1930), s. 305.

Milet gibi kentlerin sönmesi de bu hastalığa bağlanmıştır. Bu bölgede yer alan St. Jean Kilisesi'ni ziyarete gelen hacılar aracılığıyla da hastalığın yayılması asırlarca devam etmiştir.¹³¹ Türkiye bu hastalıkla ağırlıklı olarak 18. Yüzyılda karşılaşmış, nüfusunun büyük bir bölümünü de sıtma nedeniyle kaybetmiştir. Sıtma, Anadolu'yu kemiren en kötü hastalıktı. Öyle ki, yeryüzünde hiçbir yer ve hiçbir halk Anadolu halkı kadar sıtmadan etkilenmemiş gibi görülmüş ve inanılmıştır.¹³² Özellikle de savaş, sosyal sorunlar, ekonomik sarsıntılar gibi olaylarla iyice artmış, Eti, Friky, Lidya gibi büyük uygarlıkların da yok olmasına sebep olmuştur. Daha yakın tarihlerde özellikle de I. Dünya Savaşı dönemi ve sonrasında ülkenin en büyük sağlık sorunu olmuştur.¹³³

Sıtma, sivrisinekler aracılığıyla insandan insana geçen¹³⁴ ve ölüm nispeti yüksek olan bir hastalıktır. Sıtma, anofel cinsi dişi sivrisineklerin kana bırakmış oldukları parazitler sonucu ortaya çıkar. Parazitler vücuda girer girmez kanda çoğalırken üremeye başlar ve çoğalırlar. Sıtma hastalığında ortaya çıkan üşüme, titreme nöbetlerinin sebebi de bu çoğalmadır. 9-17 gün arasında kuluçka süresi olan hastalık bu dönemde şiddetli ateş, halsizlik, kabızlık, iştahsızlık gibi belirtilerle ortaya çıkar ve kansızlık gibi sonuçlarla beraber sarılık ve dalak şişmesi gibi sonuçlarla da kişinin hayatını kaybetmesine sebep olur. Dalak şişmesi sebebiyle de şiş bir karınla kendisini açıkça gösterir. Sıtma mikrobu daha ziyade, beynin ince damarlarına, karaciğere, kemik iliğine ve de dalağa yerleşen oldukça öldürücü etkiye sahip olan bir mikroptur. Hastalıklı kişiler yavaş yavaş ölümlerine yaklaşırlar. Sivrisineklerin var olduğu her yerde sıtma salgınlarından da bahsetmek yersiz olmayacaktır.

Fakir halkın yaşadığı yerlerde mevsim hastalığı olarak bilinen salgın, sıtmanın kendisidir. Halkı bitap düşüren hastalık; bitkinlik, ayağa kalkamama, vücudun sapsarı olması gibi durumlara sebebiyet vermektedir. Bu anlamda, sıtma diğer adıyla da Malarya olarak bilinen hastalık, halkın sağlığını tehdit eden oldukça

¹³¹ İlhan Akçay, **Atatürk Devri'nde Sağlık Hizmetleri**, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara, 1989, s. 1852.

¹³² Akçay, s. 1855.

¹³³ **Sağlık Hizmetlerinde 50 Yıl**, Sağlık ve Sosyal Yardım Bakanlığı Yayınları, s. 101.

¹³⁴ Mehmet Karayaman, **20. Yüzyılın İlk Yarısında İzmir'de Sağlık**, İzmir Büyükşehir Belediyesi Kültür Yayını, İzmir, 2008, s. 187.

sâri ve öldürücü nitelikte olan bir hastalıktır. Hastalıktan korunmak için alınan önlemler, herkes tarafından uygulanmalıdır.¹³⁵

Sıtma hastalığında sivrisinekler etkilidir ve sineğin olduğu yerlerde sıtma hastalığının yoğun olduğu görülmüştür. Sineklerin en çok bulunduğu yerler de bataklıklar ve durgun sulardır. Sivrisineklerin üremesi için yalnızca bataklıkların olması da şart değildir. Zira onlar temiz ve temize yakın olan tüm su birikintilerini yuva yapıp, buralardan ciddi anlamda yavru üretimi yapabilir ve bu şekilde birçok insana sıtma mikrobunu aşılayabilirler. Bir avuç suda yüzlerce yavru üretimi yapmak bu canlılar için yeterlidir. Bu açıdan bataklıklar, durgun sular ve küçük su birikintilerinin tamamına mazot dökülmesi ve kurutulması hastalıktan korunmak yönünden etkili bir yöntemdir.

Sıtma salgını olan yerler araştırıldığında, bataklık ya da büyük durgun suları olmayan yerlerde de hastalık gözlenmiştir. Buna sebep olarak da mahallelere akıtılan çeşme suları gösterilmiştir. Kanalizasyon teşkilatı olmayan sokakların, çeşmelerden akan sularla yıkanması ve su birikintilerinin oluşması, sıtmanın yaygın hale gelmesine sebep olmuştur.¹³⁶ Bu anlamda sıtma, insanın yaşadığı her yerde mevcuttur. Geri kalmış ya da gelişmiş ülkelerde de sıtma salgınları söz konusu olmuştur. Avrupa ülkelerinde görülen sıtma salgınları ve ölümleri de bu duruma örnektir. Ancak şu var ki, gelişmiş ülkeler, hastalıklar konusunda daha kesin çözümler bularak ve mücadele çalışmalarını daha kaliteli yaparak ölüm oranlarını düşürmüşlerdir.

Sıtma hastalığı, havaların ısınmasıyla kendisini gösteren bir hastalıktır. Havaların ısınmasıyla birlikte sivrisineklerin üreme oranlarında artış olur ve böylece hastalıkta artışlar görülür. Özellikle de 16 dereceden fazla sıcaklıklarda yaygınlaşırlar. Nemli bölgeleri seven sivrisinekler, Eylül-Ekim aylarında ziyadesiyle fazlalaşırlar. Anofel cinsi sivrisineklerin hareket alanları 3 ya da 4 kilometre civarındır. Bu sebeple bataklık bölgelerinde oturan kişilerin buralardan en az 3 km uzağa taşınmaları önemli görülmüştür. Hastalığın ortadan kalkabilmesi için mücadele oldukça önemlidir, ancak şu var ki bu hastalıkla mücadele bir o kadar da zordur. Hastalığın ortaya çıkmasında etkili olan bazı durumlar vardır. Bunlar; sıtma taşıyan

¹³⁵ W. F. Deecks, "Malarya Tedavisinde Plazmokinin", **Tedavi Notları**, Cilt: 5, No: 3, (Kasım 1929), s. 207.

¹³⁶ **Anadolu**, 8 İlk Teşrin 1938.

insanların varlığı, anofellerin olması, iklim şartlarının anofeller için uygun olması. Tüm bu durumlar ülkemizde mevcuttur. Özellikle iklimi itibariyle ülkemiz hastalığın ortaya çıkmasında etkilidir. Hastalığın yok edilmesi için sıtmalı yerlerdeki insanların tedavi edilmeleri, iklimi uygun yerlerdeki anofellerin yok edilmesi ya da insanları anofellerin ısırmalarına karşı korumak gereklidir ki bu da mümkün olmayan bir meseledir.¹³⁷

Sıtma hastalığı oldukça tehlikeli olan nüfusun büyümesini olumsuz olarak etkileyen bir hastalıktır. Küçük yaştaki çocukların büyümesine izin vermeden hayatlarını yitirmelerine sebep olan hastalık, yetişkinlerin de ölümüne sebep olmuş ve nüfusun azalmasında etkili olmuştur. Sıtma nedeniyle hamile kadınların bebeklerini ölü doğurdukları ya da doğan bebeklerin ciddi marazlarla dünyaya gelerek kısa bir zaman hayatta kalmaları gibi durumlara sebep olmuştur. Sıtma, yalnızca sağlık anlamında değil, ekonomik anlamda da olumsuz etkiler yaratmıştır. Havaların ısınmasıyla gün yüzüne çıkan hastalık tam da tarlalarda çalışma zamanlarında artış yaparak kişilerin çalışamamalarına ve maddi anlamda zararlar yaşanmasına sebep olmuştur. Yalnızca tarlalarda değil fabrikalar ve birçok iş sahasında da sıkıntılar yaratmıştır.¹³⁸ Sıtma nedeniyle hastalanan kişilerin ekonomik olarak çalışamamaları, yatak döşek yatmaları, maddi kayıplara da neden olmuştur.

Sıtma hastalığından muzdarip olan bir kişinin nöbet dönemlerinde en az dört gün çalışmadıkları bilinir. Örneğin sıtma vakalarının 2.5 milyona ulaştığı 1945 yılında bu durum büyük bir maddi kayba yol açmıştır. Dört gün istirahat eden bir hasta göz önüne alındığında bu kadar nüfusla en az 10 milyon çalışma günü kaybedilir. İşçi günlüğünün 3 lira olduğu o dönemde 30 milyonluk bir kayıp söz konusu olur.¹³⁹ Bu anlamda sıtma ile mücadele oldukça önemli bir konudur.

Sıtma ülke ekonomisini de ciddi anlamda kötü etkilemiş olduğundan bu hastalıktan korunmak ve hastalığın amillerini ortadan kaldırmak için Cumhuriyet Hükümeti de sürekli olarak mücadele verecektir. Şiş karınlı ve benzi atık kişilerin görülmesine engel olunmak için çalışmalar yapılacak, halk bilinçlendirilecektir.¹⁴⁰

¹³⁷ **Tıp Fakültesi Mecmuası**, Cilt: 1, (1947), Sayı: 3, s. 73.

¹³⁸ **Anadolu**, 2 İkinci Kanun 1942.

¹³⁹ **Poliklinik**, Cilt: 14, (Temmuz 1946), ss. 202-203.

¹⁴⁰ **Tıp Dünyası**, Cilt: 9, (15 İkincikanun 1936), s. 3011.

Sıtmadan korunmak için sivrisineklerin ısırıklarından korunmak oldukça önemlidir. Bu sebeple evlerin, geceleri oturulan yerlerin iyi muhafaza edilmesi gereklidir. Kapılar ve pencerelere demir teller çekilmeli, sivrisineklerin girmelerini engelleyecek önlemler alınmalı ve özellikle salgın zamanlarında geceleri dışarıya çıkılmamalıdır.¹⁴¹ Hastalığın oluşmasına engel olmak için hep bir elden çalışmalar yapılması önemlidir. Bu anlamda halkın elinden gelen gayreti göstermesinin yanında hükümet tabiplerinin, belediye tabiplerinin ve bu alanda görevli ekibin mücadelelerinin etkisi büyüktür.¹⁴²

Sıtma hastalığında sıtmayı sağaltma çalışmaları oldukça önemli görülse de diğer önemli konu halkın kendi sağlığına dikkat ediyor olmasıdır. Bu anlamda hasta kişilerin kinin tedavilerine devam etmeleri, düzenli olarak hastalığın tamamen geçtiği zamana kadar ilaca devam etmesi gereklidir. Ayrıca, gün doğarken ve batarken sivrisineklerden kendisini koruması, cibinlik altında yatması, su birikintilerinin oluşmasına engel olması, evlerindeki su kuyularının üzerini kapatması gibi önlemlerle hastalığın yayılmasının da önüne geçebilirler. Bu açıdan halkın desteği sıtmanın sağlaltımının yapılmasından daha değerli görülmüştür.¹⁴³

Sıtma hastalığı savaşlar döneminde oldukça fazla görülmüş, ancak 1923-1924 yıllarında salgınlar daha da artış yapmış¹⁴⁴ bu sebeple de sıtma mücadelesi işlerine özellikle Cumhuriyet yönetiminde önem verilmiştir. T.B.M.M.'nin kuruluşunun hemen ardından sıtma ile savaş konusuna büyük ilgi gösterilmiştir. Milletin sağlığının ön planda olması, güçlü ve sıhhatli bir millet oluşturma düşüncesi Atatürk'ün üzerinde önemle durduğu konulardandır. Sıtma savaşının gerekliliği üzerinde durmuş, sıtma ile mücadele konusuna ehemmiyet vermiştir. Sıtma hastalarına parasız kinin dağıtılması, bataklıkların kurutulması ve sıtmanın kökten çözülmesi meselesine de millet sağlığı için dikkat çekmiştir. Atatürk, toplumsal sağlığın iyi olması, nüfusun sağlıklı şekilde artması, güçlü ve dinamik bir milletin var olması konusunda oldukça hassas davranmıştır. Bu anlamda da en dikkat edilen

¹⁴¹ W. F. Deecks, s. 209.

¹⁴² Jacques Locard, **Kriminal Fotoğrafi Dersleri**, çev. Emin Güven, Çankaya Matbaası, Ankara, 1947, s. 63.

¹⁴³ Doktor Nuri Oğlu Ali Nihat Hekim Belgen, **Genel Sağlık Öğütleri**, Suhulet Basımevi, İzmir, 1937, ss. 12-13.

¹⁴⁴ H. Cevahir Kayam, "Hükümet Programları ve Bütçe Rakamları Işığında Atatürk Dönemi Sağlık Politikaları", **Atatürk Dönemi Sağlık Tarihi Kongresi (1920-1938)**, Ed. Mustafa Mutluer, Eren Akççek, Ege Üniversitesi Basımevi, İzmir, 2009, s. 94.

mesale sıtma olmuştur. 1926 yılında Sıtma Mücadele Kanunu çıkarılmış ve sıtmanın bitirilmesine yönelik programlar yaratılmaya çalışılmıştır. Bu kanunla halka ücretsiz kinin temin edilecek, bataklıklar kurutulacak, arazilerin ıslahı sağlanacaktır. Bu mücadeleyle ülke sıtmadan kurtarılacak, nüfus artışları olacak, doğrudan ekonomik kazançlar sağlanacak ve arazi kazanımı olacaktır.¹⁴⁵

Sıtma konusunda Cumhuriyet hükümeti ciddi çalışmalar yapmış, yurdun bu illetten kurtulabilmesi için büyük bütçeler ayrılmış ve binlerce insanın muayene ve tedavileri yapılmıştır. 1926-1950 yılları arasında sıtma ile savaşta 9.526.549 kişi muayene edilmiş, 1.326.562 kişinin de sıtma hastalığına yakalanmış olduğu görülmüştür.¹⁴⁶ Bu anlamda mali açıdan büyük bir miktarın hastalık için ayrılması gerekli olmuştur.

Sıtma ile mücadelede en önemli konu kinin ihtiyacının karşılanmasıdır. Sıtma hastalığının tedavisinde kullanılan bu ilacı temin etmek fakir olan halk için sıkıntılı bir durum yaratmıştır. Zira tedavide gerekli olan tek şey ilaç kullanımıdır. Devlet kinin ihtiyacını dışarıdan sağlamaktadır. 1926-1947 yılları arasında halka parasız olarak 14.739 kilo kinin dağıtılmış, 52.029 kilo paralı olarak kinin satılmış, 21 yıllık süreç içerisinde hükümet toplam olarak 66.768 kilo kinini halka dağıtmıştır.¹⁴⁷

2.1.1. İzmir’de Sıtma Hastalığı

Sıtma, tüm Anadolu’yu uzun yıllar etkisi altında bırakmış, insanların hastalıklı şekilde kıvrınmalarına sebep olmuş, özellikle savaş zamanlarında büyük tahribatlara sebep olmuş, ekonomik problemler yaratmış ve halkın gücünü ekonomik, psikolojik ve bedensel olarak tüketmiştir. Bu hastalık Anadolu halkının en ağır sorunlarından olmuştur. Balkan Savaşları ve Dünya Savaşları’nda Anadolu halkının dörtte üçü sıtmalıdır ve hastalıkla mücadele için kinin dağıtmak dışında hiçbir önlem alınamamıştır. Savaş meydanlarında verilen can kayıpları ve sıtmadan verilen can kayıpları karşılaştırıldığında sıtmanın daha büyük yıkımları olduğu görülmüştür. Sıtma hastalığında enfeksiyonun dalak büyüklüğü yaptığı bilinir. Yapılan

¹⁴⁵ Erdem Aydın, “Türkiye’de Sıtma Mücadelesi”, **III. Türk Tıp Tarihi Kongresi**, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara, 1999, ss. 301-307.

¹⁴⁶ Erdem Aydın, **Türkiye’de Sıtma Savaşı**, Hacettepe Üniversitesi Tıp Fakültesi Yayınları, Ankara, 1998, s. 53.

¹⁴⁷ Aydın, s. 57.

muayenelerde Eskişehir’de %70, Samsun’da %70, Söke’de %44, Ordu’da %50¹⁴⁸, Denizli’de ise %90 oranında sıtmalılı olduğu anlaşılmıştır.¹⁴⁹ Sıtma, Türkiye’nin özellikle de sahil bölgelerinde oldukça yaygındır ve sahil bölgelerinde yaşayan halkın neredeyse %90’ında sıtma hastalığı vardır. Anadolu’yu etkilemiş olan sıtma askerler de dahil binlerce can almıştır.¹⁵⁰

Sıtma hastalığı ülkenin her yerinde önemli ölçüde tahribatlar yapmış, İzmir’de de yoğun şekilde etkileri olmuştur. Şehrin merkezinde ve kazalarında da kendisini göstermiş, havaların da sıcak olduğu dönemlerde hastanelerin dolup taşmasına sebep olmuştur.¹⁵¹ Aynı zamanda insan vücudunu zayıf düşürdüğü için insanların birçok hastalığa yakalanmasına ve hastalıklara dayanamayarak ölmesine sebep olmuştur.¹⁵²

Sıtma, bataklık bölgelerin olduğu yerlerde çok görülmüştür. İzmir’de de bu anlamda etkili olmuştur. İzmir’de salgın hastalık açısından en yoğun olan sıtma değildir. Sıtmanın var olabilmesi için gereken şartlar İzmir’de mevcuttur. İklimi ve coğrafi yapısı da bu duruma olanak sağlamıştır. Ayrıca, Cellat Gölü, Gediz Çayı, Balçova ve Yenikale arasındaki su birikintileri ve de Halkapınar Bataklığı gibi faktörler İzmir’de sıtma hastalığının daha yoğun halde görülmesinde büyük bir etkiye sahiptir.¹⁵³ İzmir’de kanalizasyon sistemi olsa da yeteri miktarda ihtiyaca cevap verecek düzeyde değildi. Özellikle de Türklerin ikamet alanlarında, kullanılan temiz ve pis suların sokaklara akıtılması, lağım sularının açıkta olması gibi durumlar nedeniyle sıtmada artışlar söz konusu olmuştur.¹⁵⁴

Sıtmanın İzmir’de en tehlikeli olduğu bölgenin, Bostanlı, Karşıyaka ve Güzelyalı semti olduğu belirtilirken, sebebinin ise buradaki bataklıklar ve bu bataklıklardaki anofel ve güreks cinsindeki sivrisineklerin mevcudluğuyla açıklanmıştır.¹⁵⁵

Sıtma hastalığı, İzmir’e dışardan gelen sıtmalılı kişiler tarafından da yayılmış olmakla beraber birçok sebeple şehirde yaygınlık göstermiştir. 1919 yılında 162

¹⁴⁸ Özdemir, ss. 320-323.

¹⁴⁹ Onul, s. 859.

¹⁵⁰ **Başbakanlık Cumhuriyet Arşivi(BCA)**, 30.10.0.0.177.219.4.4.

¹⁵¹ Karayaman, s. 189.

¹⁵² **BCA**, 30.10.0.0.177.219.4.5.

¹⁵³ Bora, s. 134.

¹⁵⁴ Özdemir, s. 395.

¹⁵⁵ **Anadolu**, 31 İkinci kanun 1936, s.6.

kişinin bu hastalıktan öldüğü görülmüştür.¹⁵⁶ Bu hastaların içinde başka şehirlerden tedavi amacıyla İzmir'e gelenler de vardır.

1929 yılında, Foça'da, sıtma sebebiyle bir köyün yatağa düştüğü öğrenilmiştir. Foça'nın Gerenköyü ahalisinden Mehmet bir mektup yazmıştır. *"Foça kazasının 200 hanelik Gerenköy halkı sıtmadan son derece bitap bir halde yatıyor. Bir senelik sayımızın semeresi olan zeriyaımız yüz üstü kaldı. Acil şifamızın temini için Kırmızı Ay ve Sıtma ile Mücadele Cemiyetlerinin şefkat ellerini biz köylülere uzatmasına tavassutunuzu rica ediyoruz."*¹⁵⁷ Bu kişilerin tedavisi ve hastalığın kontrol altına alınması için görevliler köye gitmişlerdir.

Sıtma, İzmir'de genel olarak Temmuz ayında yaygınlaşan bir hastalıktır. Bunda etkili olan sineklerin sıcak havayı seviyor olmalarıdır. Havanın sıcak olması ve sene içinde fazla yağışların olması sıtmanın da artacağına kanıttır. Öyleki, 1929 yılında İzmir'in fazla yağış alması ve Temmuz ayında sıcaklıkların artması sebebiyle sıtma hastalığında yoğun bir artış gözlenmiştir.

Temmuz ayı boyunca birçok kazada sıtma hastalığına rastlanmıştır. Hastalık salgın derecesinde fazladır ve çok fazla insanın ölmesine sebep olmuştur. Bu sebeple tedbirler alınmıştır. Sıhhat ve İçtimai Muavenet Müdürlüğü, kazalara göndermek üzere birçok doktor görevlendirmiştir. Doktorlar bu kazalarda sıtma mücadelesine çalışacaklardır.¹⁵⁸ Geniş bir alanda varlığını sürdüren sıtma ile mücadele için sıhhiye müdürlüğü doktorlar ve sıhhiye memurlarının da görev almasını sağlayarak önlemler almıştır.¹⁵⁹ Alınan önlemlerle sıtma salgınının önüne geçilmeye çalışılmıştır. Kazalara göreve giden doktorlar, sıtma hastalarını muayene etmeye yetişemediklerinden yakınmışlardır. Bu da hastalığın ne denli vahim durumda olduğunu gösterir.¹⁶⁰ Kazaların haricinde şehirlerde de yoğun bir sıtma hastalığı görülmüştür. Sıtmalı bir kişinin bulunduğu yerde sıtma bir salgın oluşturabilir. Sıtma vakalarının yayılması istenilmediği için bu anlamda oldukça hassas davranılmıştır. Sıtma vakalarının var olduğuna dair ihbarların alındığı yerlere çok acil olarak doktorlar ve sağlık çalışanlarının sevk edilmesi olanağı sağlanır.¹⁶¹

¹⁵⁶ Uluslararası Amerikan Koleji Araştırma Komitesi, s. 34.

¹⁵⁷ **Hizmet**, 17 Temmuz 1929.

¹⁵⁸ **Anadolu**, 23 Temmuz 1929.

¹⁵⁹ **Hizmet**, 23 Temmuz 1929.

¹⁶⁰ **Anadolu**, 24 Temmuz 1929.

¹⁶¹ **BCA**, 30.10.0.0.177.220.10.

1929 yılının yaz aylarında İzmir'in büyük bir bölümünde zehirli sıtma hastalığı ile karşılaşmıştır. Özellikle de Karşıyaka, Mersinli ve Bayraklı civarında karşılaşılan sıtma, yalnızca ateş yapmakla kalmamış aynı zamanda bağırsakları da hasta etmiştir. Hastalığın acilen bastırılması için Sıhhat ve İçtimai Muavenet Müdürlüğü önlemler almışlardır.¹⁶²

Urla'da da Kızılbahçe köyü civarında bulunan durgun sular sıtma hastalığının artmasına ve halkın sıtmaya yakalanmasına sebep olmuştur. Kaymakamlığın ve halkın yardımlarıyla durgun sular boşaltılmış ve kurutulan bölgelere de mazot dökülmüştür. Ayrıca bölgedeki sazlıklara da tütün ilacı dökülerek hastalık kaynağı olan her şey kurutulmuştur.¹⁶³

ÖRNEK: Kasım 1929 – Haziran 1930 arasındaki 8 aylık süre içerisinde Karşıyaka ile İkiçeşmelik dispanserlerinin verilerine göre sıtma istatistikleri şu şekilde gerçekleşmiştir:¹⁶⁴

Tablo 5: Kasım 1929 - Haziran 1930 Karşıyaka Ve İkiçeşmelik Dispanserlerinin Sıtma İstatistikleri

	Çocuk	Kadın	Erkek	Toplam
Karşıyaka	1471	1928	992	4391
İkiçeşmelik	564	769	554	1887

8 aylık periyotta kaydı tutulmuş olan sıtma vakaları oldukça fazladır. Karşıyaka ve İkiçeşmelik Dispanser kayıtları göz önünde tutularak hazırlanan bu tabloya ek olarak yine bu iki dispanserinin 1930 yılı Temmuz ve Kasım ayları arasında tutulan kayıtları da Türkiye Hilaliahmer Cemiyeti kayıtlarına göre Tablo 6'da verilmiştir.¹⁶⁵

¹⁶² **Hizmet**, 15 Ağustos 1929.

¹⁶³ **Anadolu**, 15 Ağustos 1929.

¹⁶⁴ **Türkiye Hilaliahmer Mecmuası**, No: 101, (Ocak 1930), ss. 602-603; **Türkiye Hilaliahmer Mecmuası**, No: 102, (Şubat 1930), ss.668-669; **Türkiye Hilaliahmer Mecmuası**, No: 103, (Mart 1930), ss. 744-745; **Türkiye Hilaliahmer Mecmuası**, No: 104, (Nisan 1930), ss. 824-825; **Türkiye Hilaliahmer Mecmuası**, No: 105, (Mayıs 1930), ss. 907-909; **Türkiye Hilaliahmer Mecmuası**, No: 106, (Haziran 1930), ss. 1017-1018; **Türkiye Hilaliahmer Mecmuası**, No: 107, (Temmuz 1930), ss. 1079-1080; **Türkiye Hilaliahmer Mecmuası**, No: 108, (Ağustos 1930), ss. 1174-1175.

¹⁶⁵ **Türkiye Hilaliahmer Mecmuası**, No: 109, (Eylül 1930), ss. 40-41; **Türkiye Hilaliahmer Mecmuası**, No: 110, (Teşrinievvel 1930), ss. 141-142; **Türkiye Hilaliahmer Mecmuası**, No: 111, (Teşrinisani 1930), ss. 218-219; **Türkiye Hilaliahmer Mecmuası**, No: 112, (Kanunuevvel 1930), ss. 327-328; **Türkiye Hilaliahmer Mecmuası**, No: 113, (Kanunsani 1930), ss. 427-428.

Tablo 6: Karşıyaka ve İkiçeşmelik Dispanserinin 1930 Yılı Temmuz Ve Kasım Ayları Arası Sıtma İstatistiği

	Çocuk	Kadın	Erkek	Toplam
Karşıyaka	1160	1009	876	3045
İkiçeşmelik	1043	1514	1527	4084

1931 yılının sıtma durumunu İzmir Karşıyaka ve İkiçeşmelik Dispanserleri üzerinden incelemeye devam edilmiş Tablo 7’de gösterilmiştir.¹⁶⁶

Tablo 7: 1931 Yılı Karşıyaka ve İkiçeşmelik Dispanseri Sıtma İstatistiği

	Çocuk	Kadın	Erkek	Toplam
Karşıyaka	512	780	912	2204
İkiçeşmelik	370	811	1048	2229

Sıtma hastalığı sonraki aylarda da varlığını arttırarak devam etmiş, 1931 yılı Ağustos ayı ve 1932 yılı Mayıs aralığındaki süreçte yine Karşıyaka ve İkiçeşmelik Dispanserlerinin verileri göz önünde tutularak şöyle bir tablo oluşturulmuştur¹⁶⁷. (Bu dispanser verilerinde Şubat ayına kadar çocuk hasta sayıları kayıda geçmiş, sonrasında yalnızca kadın ve erkek hasta sayıları veri olarak tutulmuştur.)

Tablo 8: Karşıyaka ve İkiçeşmelik Dispanserinin 1931 Yılı Ağustos Ve Mayıs Ayları Arası Sıtma İstatistiği

	Çocuk	Kadın	Erkek	Toplam
Karşıyaka	266	774	727	1767
İkiçeşmelik	1101	2674	1512	5287

¹⁶⁶ **Türkiye Hilaliahmer Mecmuası**, No: 115, (Mart 1931), ss. 631-632; **Türkiye Hilaliahmer Mecmuası**, No: 116, (Nisan 1931), ss. 711-712; **Türkiye Hilaliahmer Mecmuası**, No: 117, (Mayıs 1931), ss. 934-935; **Türkiye Hilaliahmer Mecmuası**, No: 119, (Temmuz 1931), ss. 1008-1009; **Türkiye Hilaliahmer Mecmuası**, No: 120, (Eylül 1931), ss. 1081-1084.

¹⁶⁷ **Türkiye Hilaliahmer Mecmuası**, No: 121, (Teşrinisani 1931), ss. 60-63; **Türkiye Hilaliahmer Mecmuası**, No: 122, (Kanunusani 1932), ss. 170-173; **Türkiye Hilaliahmer Mecmuası**, No: 124, (Mayıs 1932), ss. 350-353; **Türkiye Hilaliahmer Mecmuası**, No: 126, (Haziran 1932), ss. 419-422.

Genel anlamda tablodaki sonuçlara bakılacak olursa kadınların ve çocukların erkeklere oranla daha fazla sıtma hastalığına yakalandıkları görülür. Bu durumda etkili olan mevzulardan biri de şudur ki yerleşim yerleri ve bu yerleşim yerlerinde geçirilen vakit. İzmir’de genel olarak fakir olan halkın, yerleşim yeri olarak yukarı mahalleleri tercih ettikleri bilinir. Yukarı mahalleler belediyelerin vermiş oldukları hizmetler konusunda daha eksik kalmışlardır. Mesela, temiz su kaynakları aşağı mahallelerdedir. Buralarda oturan halk temiz suları kullanmaktadır. Ayrıca temizlik hizmetleri, çöplerin toplanması, kanalizasyon çukurlarının yetersiz oluşu, lağım ve hela sularının açıkta olması ve dışarıya akması gibi durumlar bunlara en basit örneklerdir. Aşağı mahallelerde yaşayan halkın bu tarz hizmetlere erişimleri daha kolaydır. Bu anlamda yukarı mahallelerde ikamet eden halk dezavantajlı durumdadır. Erkekler günlerinin büyük bir bölümünü işleri sebebiyle çalışmak amaçlı olarak aşağı mahallelere inerler. Kadınlar ve çocuklar da ikamet açısından erkeklere göre daha ziyade evlerinde ve mahallelerinde zaman geçirirler ki bu da onların sıtmaya yakalanma sıklığını arttırır. Bu durum kırsala gidildiğinde farklılaşır. Zira buralarda erkekler daha çok bataklıkları kurutma alanlarında, tarlalarda çalışırlar ve sıtma hastalığına daha çok yakalanırlar. Genel anlamda kaza ve köylerde sıtmaya yakalanma durumu ve sıtmanın aşırı salgınlar yapması şaşırtıcı değildir.

Sıtma, kazalarda salgın yaptığı gibi şehirde de salgın oluşturmuş ve bu anlamda acil önlemler alınmasına karar verilmiştir. Kaza kaymakamlıklarına tamimler(genelge) gönderilmiş ve sivrisineklerin imha edilmesi için acil önlemler alınması gerektiği bildirilmiştir. Ayrıca tüm halka, doktorlar tarafından kinin verilmesi de tamimde yer alan konulardandır.¹⁶⁸ İzmir Vilayet merkezinin de sıtma mücadele mıntıkasında yer alması istenilmiştir ve bu sebeple de Sıhhat Vekâletine müracaat edilmiştir.¹⁶⁹ Ve ayrıca, sıtmadan korunma yollarıyla ilgili olarak halka bir talimatname gönderilmiş ve halk bilinçlendirilmek istenmiştir.¹⁷⁰

1927 yılında oluşturulmuş olan Seyyar Etıbbı Teşkilatı sayesinde özellikle Ödemiş ve Bergama’da ciddi çalışmalar yapılmıştır. 1932 yılında Bergama’da

¹⁶⁸ **Anadolu**, 28 Temmuz 1929.

¹⁶⁹ **Anadolu**, 30 Temmuz 1929.

¹⁷⁰ **Hizmet**, 30 Temmuz 1929.

çalışma yapan ekip 1534 sıtma hastasını tedavi etmiş, Ödemiş'te de 1182 hastanın tedavisi yapılmıştı.¹⁷¹

Bayraklı'da salgının yoğun oluşu sebebiyle şikâyetler artmıştır. Köy Kanunu gereğince idare edilen Bayraklı'nın ihtiyar heyeti, salgını önleyemiyor olmaları sebebiyle Mülkiye Müfettişliğine müracaat edip Bayraklı'nın İzmir ya da Karşıyaka idaresine geçmesini istemişlerdir.¹⁷²

Ağustos ayında Foça'daki köylerde önemli bir zehirli sıtma hastalığı görülmüş, bu hastalıktan ölümler olmuştur. Sıhhat ve İçtimai Muavenet Müdürü Lütfi Bey konuyla ilgili araştırma yapmak için görevlendirilmiştir.¹⁷³ Karaburun'da tetkikatlar yapan Lütfi Bey, yanına doktor da alıp Foça'ya gitmiş ve analizler yapmıştır. Ayrıca Balıklıovada'da sıtmanın fazla olduğu görülmüştür, buna sebep de civardaki dere yatağıdır. Mordoğan ve Balıkova'da bulunan dere ve bataklıkların acilen temizlenmesi gerekmektedir.¹⁷⁴

İzmir'de sıtma hastalığının en yoğun olduğu bölgelerden biri Foça'dır. Foça ve civarını etkileyen Gediz Çayı buna sebep olan etkindir. Yağmurların fazla olduğu dönemlerde bu çay taşarak suların etrafa yayılıp birikmesini sağlar ve bu şekilde sivrisineklerin üremelerine olanak verir.

Foça'da sıtmanın çok fazla olduğu görülmüştür.¹⁷⁵ Lütfi Bey'in vermiş olduğu bilgilere göre, sıtmanın en yaygın ve öldürücü olduğu yer, Foça'nın Bağarası, Seyrek ve etraftaki köylerdir. Sivrisinekler azaltılmış, halka bol miktarda kinin dağıtılmış, sıtma memurları ciddi mesailer yapmışlardır. Bu şekilde hastalığın büyük oranda önüne geçilmeye başlanmış ve hasta kişiler iyileşmeye başlamışlardır. Fakat birkaç ay içinde Foça'da yeni malarya salgınları olduğu ve Teşrinievvel ayında 200 kişinin bu hastalıktan öldükleri bilgisi Sıhhat ve İçtimai Muavenet Müdürlüğüne bildirilmiş ve bu bilgi panik yapılmasına sebep olmuştur. Ancak hükümet hekimleri tarafından yapılan araştırmanın sonunda 200 kişinin değil, 13 kişinin sıtma hastalığından hayatlarını kaybetmiş oldukları anlaşılmıştır.¹⁷⁶

¹⁷¹ **İzmir Vilayet Zabıtnamesi 1932**, ss. 18-19.

¹⁷² **Anadolu**, 2 Ağustos 1929.

¹⁷³ **Anadolu**, 6 Ağustos 1929.

¹⁷⁴ **Hizmet**, 7 Ağustos 1929.

¹⁷⁵ **Hizmet**, 8 Ağustos 1929.

¹⁷⁶ **Anadolu**, 22 Teşrinievvel 1929.

Bataklığı olmayan İzmir'in yukarı mahallelerinde de hela sularının sokağa akması durumu, halkı oldukça rahatsız etmiş ve sıhhat müdürlüğüne şikayetler yapılmıştır. Bu durumdan dolayı önemli sıtma salgınları yaşanmıştır. Belediye çalışanları pis suları kurutmak için mesai harcamışlar ve suların üzerine mazot dökülerek hastalığın önüne geçilmeye çalışılmıştır.¹⁷⁷

Sıtma ile mücadele için Vilayet Meclisi de sık sık bir araya gelmiş ve şehrin sıtmadan kurtulması için önlemler almışlardır. Sıtma mücadelesi devam edecek, mevcut hastalıklarla mücadele için ayrılan ödeneğin kazalardaki sıtmayı bitirmek için de kullanılmasına karar verilmiştir. Şehir merkezinde de mücadele devam edecektir. Karşıyaka, Bayraklı, Mersinli, Bornova, Seydiköy, Narlıdere, Balçova ve Buca nahiye ve köyleri de sıtma mücadele mıntıkasına dahil edilecektir. Buralarda bulunan su birikintileri kurutulup mazot dökülecek, sivrisinekler bitirilecek, sıtmaya sebep olan her şeye savaş açılacaktır. Halka kinin dağıtılarak hastalığa son vermeye çalışılacaktır.¹⁷⁸ Sıtma ile savaşta kullanılacak bütçeye, İdarei Hususiye'den 1200 lira ayrılmıştır.¹⁷⁹

Sıtma, önemli görülmediği ve bu açıdan da mücadele konusunda dikkatli olunmadığı için her yıl onlarca kişinin sıtmadan hayatlarını kaybetmeleri söz konusu olmuştur. Belediyenin mücadelede etkin olması şarttır.

Sıtma ile savaşta, sivrisinekler imha edilmesi, su birikintileri kurutulması ve ayrıca tüm bu çalışmalarda da halkın desteği alınması çok önemlidir. Halkın evlerindeki havuzları, su birikintilerini kurutup mazot dökmesi ve mücadeleye yardımcı olması gereklidir.

Sıtma mücadele çalışmalarında mazotun yeri büyüktür. Halkın sivrisinek oluşturabilecek yerlere mazot dökmesi çok önemlidir. Fakat genel olarak yoksulluk çeken halkın mazot almak konusunda sıkıntıları vardır ve bu durumun değiştirilebilmesi için belediyenin de bu anlamda fedakârlığı önemlidir. Belediye, sıtma ile savaş adına okkası 8 kuruştan mazot almış ve su birikintileri, pis sular ve bataklık alanlara dökülmesini sağlamıştır.¹⁸⁰ Fakat yapılan çalışmalara rağmen yaz aylarında sıtma hastalığına yakalanan çok kişi olmuştur.

¹⁷⁷ **Anadolu**, 16 Ağustos 1929.

¹⁷⁸ **Anadolu**, 19 Ağustos 1929.

¹⁷⁹ **Anadolu**, 22 Ağustos 1929.

¹⁸⁰ **Anadolu**, 4 Eylül 1929.

Sıtma halkın çalışacak dermanını bırakmayan ve bu açıdan da maddi kayıplara sebebiyet veren bir hastalık olduğundan, belediye, sıtma mücadelesinde halkın da desteğinin önemli olduğunu açıklamıştır.¹⁸¹ Belediye kinin dağıtım konusunda özenli olacak halk da lağımlara, su kuyuları gibi yerlere mazot dökme konusunda itinalı olacaktır.

Sıtma mücadelesinin hızlanması için İzmir’de dört faal heyet oluşturulmuş ve çalışmalara başlanmıştır. Dört polis, dört zabıta memuru, iki sıhhiye memuru görevlendirilmiştir. Heyet, sokaklardaki su birikintilerine, havuzu olan evlerin havuzlarına mazot dökmüşler ve sinekle ciddi anlamda mücadele etmişlerdir. Buca, Bornova ve Karşıyaka semtleri bu çalışmalarda, şehirdeki gibi ciddiyetle sıtmadan arındırılmaya çalışılmıştır. Kaza, nahiye ve köylere de ekipler gönderilmiş ve ciddi şekilde çalışmalar yapılmıştır.¹⁸²

1930 yılının yaz aylarında, gerek bataklıkların gerekse pis süprüntülerin etkisiyle sıtma salgınlarında artışlar yaşanmıştır. Özellikle de Karşıyaka, Bostanlı, Mersinli, Bayraklı, Balçova ve Narlıdere semtlerinde sıtma ile karşılaşmış ve İzmir’in derhal Sıtma Mücadele Mıntıkası içine dahil edilmesi için çaba harcanmıştır. Bu talep karşılanmazsa, Karşıyaka, Menemen ve Foça’nın Manisa Sıtma Mücadele Mıntıkasına alınması da talepler arasında yer almıştır. Ancak bu şekilde sıtma ile daha iyi mücadele edileceği düşünülmüştür. Zira sıtma salgını ve bu salgından ölenlerin tablosu gün geçtikçe ağırlaşmış, bu da tedirginliği arttırmıştır. Bostanlı’da 1, Balçova’da 11, Bahçeler’de 10, Narlıdere’de de 3 kişi bir gün içinde sıtma hastalığından kıvranır hale gelmişlerdir.¹⁸³

Bayraklı, Mersinli, Balçova, Narlıdere gibi semtlerde sıtma hastalığı özellikle de yaz aylarında ciddi anlamda varlığını sürdürmüş bir hastalıktır. Bu hastalığın çıkmasındaki en büyük etkenlerden olan bataklıkların kurutulması meselesi oldukça ağır maliyetli bir işlemdir. Su birikintilerine mazot dökülmesi de keza aynı şekilde maliyetli bir durumdur.¹⁸⁴ Bu anlamda belediyenin bütçesinin büyük bir bölümünü sıtma ile mücadeleye ayırması hayati bir meseledir. Fakat belediyenin yeteri kadar bütçesinin olmaması, sıtma ve sivrisinek mücadelesine de bu anlamda maddi bir

¹⁸¹ **Hizmet**, 27 Ağustos 1929.

¹⁸² **Anadolu**, 17 Eylül 1929.

¹⁸³ **Anadolu**, 29 Haziran 1930.

¹⁸⁴ **Anadolu**, 2 Temmuz 1930.

destek sağlayamamaları, mücadelede gerekli olan memurların da yeterli olmaması sebebiyle özellikle de Karşıyaka'da ciddi anlamda sıtma hastalıkları görülmüştür.¹⁸⁵ Sıtma ile mücadelede halkın adeta kendi göbeklerini kesmeleri beklenilmiştir. Ayrıca Karşıyaka'da bulunan dispanserler aracılığıyla halkın tedavileri yapılmıştır.

Yaz aylarında artış gösteren sıtma, semtlerdeki temizlik sorunları sebebiyle iyice artmıştır. Mahallelerdeki temizlik sorunlarına ek olarak ahırların da temizlenmemesi sebebiyle sivrisineklerin artışı söz konusu olmuş ve sıtmada vaka sayısında da artışlar yaşanmıştır. Karşıyaka, Şemikler, Hacıhüseyinler, Boşnak köyleri, Bayraklı ve Mersinli köylerinde sıtma ile savaşta başarılı olduğu anlaşılmış, ancak Tepecik, Sinekli, Halkapınar, Kokaryalı ve Altındağ'da sıtma oldukça fazladır. Bu durumda Melez Çayı ve Halkapınar bataklığının etkisi çok büyüktür.¹⁸⁶ Ayrıca bölgedeki Mısırlı Caddesi üzerindeki tüm çukurların doldurulması ve çukurlardaki suların da cetveller açılarak tahliye edilmesi sağlanmıştır.¹⁸⁷

Sıtma vakalarındaki sürekli artış, belediyeyi ciddi anlamda endişelendirmiş ve bu anlamda yapılan çalışmalara da hız kazandırılmıştır. Belediye doktorlarının sokak sokak gezerek şifa dağıtmaya çalışmaları¹⁸⁸, sıtmalı hastaları tedavi etmeleri gibi çalışmalar sayesinde salgınların bir nebze de olsa kontrol altında tutulması sağlanmıştır.

Sıtma, İzmir'in her bölgesinde yayılmayı sürdürmüş ve her yerden sıtma salgını ile ilgili haberler yetkililere bildirilmiştir. Gelen ihbarlar doğrultusunda mücadele şekillenerek ve izlenecek yol saptanarak çalışmalara ara verilmeden devam ettirilmiştir.

1930 yılı Ağustos ayında, Çeşme'nin Barbaros nahiyesi ve Bergi, Uzunkuyu köylerinde sıtma çok fazladır ve Barbaros'ta ölümler söz konusu olmuştur. Hastalığın yaygın hale gelmesi halkı endişeye düşürmüştür. Kininin olmaması dolayısıyla hastalık ölümlere sebebiyet vermiş bunun üzerine Vali Kazım Paşa'nın emriyle Çeşme'ye ve kinin bulunmayan köylere, kinin ve gezici doktorlar gitmişler ve hastaların tedavi edilmesi sağlanmıştır. Halkın sıtmadan kurtulması için

¹⁸⁵ Anadolu, 4 Temmuz 1930.

¹⁸⁶ Anadolu, 11 Temmuz 1930.

¹⁸⁷ Anadolu, 15 Temmuz 1930.

¹⁸⁸ Anadolu, 16 Temmuz 1930.

tedbirlerin acilen alınması gerekliliği göz önünde tutularak hareket edilmiş ve bu anlamda da başarılı olunmuştur.¹⁸⁹

1930 yılının kronik sorunlarından biri haline gelen sıtma hastalığı, bu yıl içinde çok fazla görülmüştür. Yol amelesi olarak çalışanlar, tarım yapanlar bu hastalıktan çok daha fazla muzdarip olmuşlardır. İşçilerin hastalıktan çalışmadıkları, sapsarı oldukları, titredikleri ve kan işedikleri görülmüştür. Özellikle de Çiğli, Halkapınar, Güzelbahçe, Karaburun gibi yerlerde ciddi sıtma salgınlarıyla karşılaşmıştır. Olumsuz etkilerin ortadan kaldırılması için vilayet makamı tarafından toplantılar yapılmış ve İzmir'in acilen Sıtma Mücadele Mıntıkasına dahil edilmesi gerekli bulunmuştur. Bu istek Sıhhat ve İçtimai Muavenet Vekâletine de bildirilmiş, ancak yalnızca Karşıyaka ve Menemen'in Manisa Sıtma Mücadele Mıntıkasına alınması sağlanmıştır. Vilayet makamı 1931 yılında da bu isteğinde ısrarcı olunca İzmir'in de Sıtma Mücadele Mıntıkası olması sağlanmıştır. İşlerin daha sağlıklı yapılabilmesi adına Sıtma Mücadele Komitesi oluşturulmuş, komitede belediyeden 9 sıhhat memuru, polis memurlarından da 9 kişi ve sonradan da 3 doktor görevlendirilmiştir. Bu sayede, sivrisinek yuvaları ve yumurtalarının yerleri bulunup imha edilecek, kuyu, lağım, sarnıçlar tespit edileceklerdir. Sokaklara bulaşık suyu akıtılmasına engel olunacak, gübrelikler yakılacak ve boş arazilerdeki pislikler buralarda bırakılmayacaktır. Bu şekilde tedbirler alınması ve uygulanması kararı alınmıştır.¹⁹⁰

Sıtma salgınının önüne geçebilmek adına yetkililer sıkı çalışmalar yapmışlar ve hastalığa karşı önlemler alma yolunda gitmişlerdir. Bostanlı'dan aşırı derecede sıtma hastalığının varlığından söz eden bir ihbar alınması üzerine 1931 yılının yaz aylarında, ciddi çalışma ve araştırmalar yapılmıştır. Sıhhiye Müdürü Lütfü Bey, bu bölgede aşırı derecede sıtma olmadığını anlamış olmasına rağmen buraya sıhhiye memurları ve doktorları sevk etmiş, halka da kinin dağıtılmasını sağlamış, bu şekilde olası büyük bir salgından korunmaya çalışmıştır.¹⁹¹

Sıtma hastalığının salgın yapmasını engellemek için ciddi bütçeler de gereklidir. Belediyelerin ve hükümetin bu anlamda özel bütçeler ayırması hastalığın yayılmasını engellemek konusunda gereklidir. Zira bataklıkların kurutulması, halka

¹⁸⁹ **Anadolu**, 10 Ağustos 1930.

¹⁹⁰ **Anadolu**, 16 Mart 1931.

¹⁹¹ **Yeni Asır**, 5 Temmuz 1931.

kinin sağlanması, hasta kişilerin muayene ve tedavileri, su birikintilerine mazot dökülmesi ya da şehirdeki süprüntü çöplerin şehir dışına tahliye edilmesi gibi temizlik ve sıhhi işler maliyetli işlerdir.

Dâhiliye Nezareti, Karşıyaka'nın imarı, bataklıklarının kurutulması, sivrisineklerinin bitirilmesi gibi işlere harcanması için 300.000 liralık bir bütçe oluşturmuştur. Sıtmanın tamamen ortadan kaldırılması için gerekli çalışmalar yapılmaya çalışılmıştır.¹⁹² 1931 yılında Halkapınar'da 100 hektar, Bostanlı'da 50 dönüm, Halimağa Tarlasında 5 hektar bataklık alan kurutulmuştur.¹⁹³ Hükümet de belediye de halkın sıtmadan kırılsını engellemek niyetindedir. Zira binlerce insan bu hastalığın pençesinde hayatlarını kaybetmişlerdir.

Sıtma ile mücadelede hiçbir şekilde çalışmaların aksamaması ve sürekli olarak ihtiyatlı davranılması gerekli olmuştur. En ufak bir aksama ya da dikkatsizlikte sıtmanın salgın boyutlarına ulaştığı ve halkı yatalara düşürdüğüne şahit olunmuştur. Kinin bulundurmamak ve dağıtmak anlamında aksamalar yaşamış olan Karşıyaka'da yalnızca bu sebepten dahi sıtma hastalığında artışlar gözlenmiştir. Bu durum tedirginlik ve endişe uyandıran bir vaziyettir. Bu açıdan sıtma ile mücadele konusunda belediyelere, doktorlara ve de halka büyük işler düşmektedir.

Karşıyaka'da sıtma mücadelesi Temmuz ayı boyunca devam etmiştir. Bostanlı'da sıtmanın yapmış olduğu tahribatı ve ölümleri anlamak için Sıhhat ve İçtimai Muavenet Müdürlüğü bir istatistik hazırlamaya çalışmıştır. İstatistik başlangıcı Nisan ayıdır ve Temmuz ayının ortasına kadar üç buçuk aylık bir süreçte sıtmanın durumu incelenmiştir. Buna göre; 1400 nüfuslu Bostanlı'nın üç buçuk ayda 400 kişisi sıtmaya yakalanmıştır. 265 kişi enjeksiyon yapılarak, geri kalanı da kinin verilerek tedavi edilmişlerdir. Bu süreçte iki kişi sıtma sebebiyle vefat etmiştir. Temmuz ayında Bostanlı'ya yakın olan Osmanzade ve Dedebaşı'nda da sıtma hastalığına rastlanılmış ve alınan tedbirler güçlendirilmeye çalışılmıştır.¹⁹⁴

Yeni Asır gazetesinde verilen bilgede; şehirde Nisan ayından beri 401 sıtma hastası görüldüğü, 260 kişiye şırınga yapıldığı ve yedi buçuk kilo kinin dağıtıldığı

¹⁹² Anadolu, 22 Mayıs 1931.

¹⁹³ Türkiye Cumhuriyeti İzmir Vilayeti İstatistik İl Yıllığı 1931-1932, İzmir Bilgi Matbaası, s. 54.

¹⁹⁴ Anadolu, 17 Temmuz 1931.

yazılmıştır. Bu dönemde beş kişi ölmüş, ikisinin ölüm nedeni sıtma olarak belirlenmiştir. Ayrıca Karşıyaka’da sıtma oranı da gittikçe artmıştır.¹⁹⁵

1931 yılı Temmuz ayının sonlarında, alınmış olan tedbirlere rağmen sıtma sadece Karşıyaka’da değil, İzmir’de de yaygınlaşmıştır. Özellikle Balçova’da sıtmanın yaygınlaştığı ve endişe verici hale geldiği görülmüştür. Zehirli sıtma söylentileri, halkı korkutmaya yetmiştir. Doktor Lütfi Bey, İzmir’de sıtma hastalığı olduğunu ancak bunun zehirli sıtma olmadığını halka açıklamıştır.¹⁹⁶ Sıtma ihbarı yapılan her yere, Sıhhat ve İctimai Muavenet Müdürlüğü tarafından kinin ve sağlık memurları gönderilmiş ve sıtmanın önüne geçilmeye çalışılmıştır.¹⁹⁷

1931 yılının yaz aylarında, özellikle de Haziran-Ağustos arası dönemde İnciraltı, Halimağa Tarlası, Bostanlı, Balçova, Bayraklı, Mersinli, Eşrefpaşa, Tepecik, Kahramanlar gibi yerlerde çok fazla sıtma hastalığı ile karşılaşmış ve her evden birkaç kişinin bu hastalıktan muzdarip olarak yataklara düştüğü görülmüştür. İzmir Belediyesinde çalışan 50 kişi de sıtma hastalığından yataklara düşmüştür. Bu anlamda çalışmalar yapılmış ve var olan hastalığın bitirilmesine çalışılmıştır. Sıtmanın yoğun olarak görüldüğü yerlere sıhhat memurları, doktorlar sevk edilmiş, hastaların muayene edilmeleri sağlanmış ve bu bölgelerdeki halka kinin dağıtımı gerçekleştirilmiştir. Tüm çalışmalara rağmen Dikili, Foça ve Bergama’da sıtmanın artmaya devam etmesinin ardından Vali Kazım Paşa, bu bölgeleri teftiş etmiştir. Dikili’de sıtmanın bu denli fazla görülmesinde sebep olarak bu bölgelerde yapılan tütün yetiştiriciliği gösterilmiş ve önlemler alınmıştır. Dikili’de 30 yataklı bir dispanser kurulmuş ve sıtmalı hastaların tedavileri sağlanmıştır. Ayrıca, Sıhhat ve İctimai Muavenet Müdürlüğünden de kinin, para, enjeksiyon yapmak için ampul istenilmiştir.¹⁹⁸ Dikili’de görülen salgınların yanında Urla, Kilizman ve Karaburun’da da sıtma hastalığında ciddi artışlar söz konusu olmuştur. Bu açıdan sıtma mücadelesi için kinin dağıtımına da hız verilmiştir.¹⁹⁹

¹⁹⁵ **Yeni Asır**, 17 Temmuz 1931.

¹⁹⁶ **Anadolu**, 23 Temmuz 1931.

¹⁹⁷ **Anadolu**, 24 Temmuz 1931.

¹⁹⁸ **Anadolu**, 11 Ağustos 1931.

¹⁹⁹ **Yeni Asır**, 2 Eylül 1931.

1931 yılında sıtma, tüm şehirde ciddi anlamda tahribata sebep olmuştur. Sıtma hastalığı sebebiyle Ağustos- Ekim arası yaklaşık iki aylık süre içerisinde elli kişi civarında ölüm söz konusu olmuştur. Hasta sayısı da yetmişi aşmıştır.²⁰⁰

Sıtma hastalığının yaygın olma sebeplerinden biri de sıtma mücadelesi çalışmalarının yalnızca yazın yapılmasıdır. Yazın yoğun bir sıtma mücadelesi verilirken kış aylarında bu çalışmalar tamamen bitirilmişdir. Hiçbir şekilde hastalıkla mücadele için daimi bir çalışma yapılmamıştır. Hasta kişiler muayene edilmiş, kinin dağıtılmış, iğne yapılmış ve mazot dökümü söz konusu olmuştur. Bu durum da sıtmanın kesinlikle bitmemesine sebep olmuştur. Oysaki, sıtmadan kurtulmak adına İzmir’de bir komisyon kurulmalı, bataklıklar kurutulmalı, çukurlar imha edilmeli ve hastalar her mevsim tedavi altında tutulmalıdır.

Sıtma ile mücadeledeki etkili yollardan biri de sıtma mücadele mıntıkalarının genişletilmesidir. Özellikle de sıtmanın yoğun olduğu yerlerin mücadele mıntıkasına dahil edilmesi, bu bölgelerdeki hastalıkla daha fazla ilgilenilmesine ve yoğun mücadele çalışmaları yapılmasına, ayrıca hastaların tedavilerinin itinalı şekilde yapılmasına sebep olmuştur. Sıtma mücadelesinin daha etkili olması adına sıtma mücadele mıntıkları genişletilmiştir. Daha önce yalnızca Menemen, Aliğa merkez ve Güzelhisar köyü sıtma mücadelesi alanında yer almıştır. Menemen Kaymakamı Nihat Bey, Sıtma Mücadele Reisi İzzet Bey ve Sıtma Mücadele Doktoru Ali Rıza Bey Aliğa’nın köylerinde halk sağlığının durumunu görmek adına tetkiklerde bulunmuşlardır. Özellikle Çaltılıdere ve Çıtak köylerindeki çocuklara yapılan muayene sonucunda yüz elliden fazla çocuğun dalaklı oldukları tespit edilmiş ve acil olarak tedavi edilmelerine çalışılmıştır.²⁰¹ Ayrıca, Ekim ayında Karşıyaka’da, Değirmendere nahiyesi ve buranın köyü olan Kesre’de de sıtma hastalığıyla karşılaşmış ve bu durum Sıhhat Müdürlüğüne bildirilerek acilen önlemler alınması sağlanmıştır.²⁰²

Sıtmanın tamamen bitirilmesi için çalışmalara devam edilmiş ve her yıl olduğu gibi 1934 yılı boyunca da sıkı çalışmalar yapılmıştır. Sıtma ile mücadelede kat edilen yolu görmek adına bir rapor hazırlanmış ve sıtmalı hastaların tedavi durumlarına bakılmıştır. Buna göre; 1934 yılında sıtma mücadele teşkilatının yaptığı

²⁰⁰ **Yeni Asır**, 2 Teşrinievvel 1931.

²⁰¹ **Anadolu**, 12 Mart 1934.

²⁰² **Yeni Asır**, 27 Teşrinisani 1934.

sıtma tedavilerinde 413.685 kişinin tedavi edildikleri anlaşılmıştır. Ayrıca, 5326 kilo da parasız olarak kinin dağıtımı yapılmıştır. Daha önce halkın yüzde ellisinden fazlası sıtmalıkken yapılan mücadele çalışmalarının ardından bu oranın yüzde 13'e düştüğü rapor edilmiştir.²⁰³

Sıtma Mücadele Komisyonu, Karşıyaka Örnek Köyde, genel bir muayene yapmış, bu muayeneye katılan çok az kişi olmuş, köylüler muayeneye gelen görevlilerin yanına gitmemişlerdir. 69 aile, toplamda 266 kişi sıtma muayenesi yaptırmamış ve görevliler sıtma mücadele yasası gereği bu kişileri mahkemeye vermişlerdir.²⁰⁴ Menemen'de yapılmakta olan sıtma mücadelesi sürecinde de elli dört köyden 19.000 kişinin muayenesi yapılmış ve dalaklarında büyüme olan çocuklar tedavi edilmişlerdir. Halka sağlık tavsiyeleri verilmiştir. Ayrıca, durgun sular ve bataklıkların kurutulması işi halk desteğiyle devam etmektedir.²⁰⁵ Sıhhiye memurları her gün on ya da on beş köy gezmişler ve sıtma durumunu yakından incelemişlerdir.²⁰⁶

Halkın da sıtma ile mücadelede destek vermelerine oldukça önem verilmiştir. Zira sıtma mücadelesi tek elden gerçekleşecek bir mücadele değildir ve halkın desteği de bu anlamda hayati bir noktadır. Halk ve belediye sıtmanın azaltılması için çalışmış ancak sıtma mücadelesinde yapılan tüm çalışmalara rağmen, Seferhisar Doğanbey nahiyesi İlçe deresinde bulunan bağına çalışmaya giden Osman oğlu Abdurrahman, bağda ölü olarak bulunmuş yapılan araştırmada ölüm sebebi zehirli sıtma olarak belirlenmiştir.²⁰⁷

Kemer civarında Aziziye mahallesinde sıtma vakaları gözlenmiştir. Hasta olanlara kinin dağıtılmış ve dükkânlarda bulunan ham kavunların²⁰⁸ toplatılmasına karar verilmiştir.²⁰⁹

İzmir'de sıtma hastalığıyla mücadeleler uzun yıllar devam etmesine rağmen kesin ve kalıcı sonuçlara ulaşamamıştır. Bataklıkların kurutulamaması ya da var olan çukurların yağmurlarla dolması ve su birikintisi oluşturması durumu sıtmanın sonunun getirilememesine sebep olmuştur. Özellikle de yağmurların fazla yağdığı

²⁰³ **Yeni Asır**, 26 Mayıs 1935.

²⁰⁴ **Yeni Asır**, 27 Mayıs 1935.

²⁰⁵ **Anadolu**, 4 Haziran 1935.

²⁰⁶ **Yeni Asır**, 4 Haziran 1935.

²⁰⁷ **Halkın Sesi**, 29 Birinci Teşrin 1937.

²⁰⁸ Ham kavunları tüketmenin sıtma hastalığı yaptığına dair bir düşünce vardır.

²⁰⁹ **Yeni Asır**, 21 İlk Teşrin 1937.

yıllarda, sıtma ile daha fazla karşılaşmıştır. 1940 yılında da İzmir'e fazla yağış düşmüş ve bu yıl içinde hastalıktan muzdarip olan insan sayısında bir artış yaşanmıştır.

Bayındır'da Ağustos ayında yağan yağmurların da etkisiyle, merkezde ve köylerde ciddi anlamda sıtma artışı olduğu gözlenmiş ve buraya kinin gönderilerek hastalık tedavi edilmeye çalışılmıştır. Köylerin kinin ihtiyacının karşılanması da önemli bir meseledir. Köylünün çalışma döneminde hasta olması istenmemektedir.²¹⁰

Menemen'de de yağmurların fazla yağmasının ardından kurutulmuş olan bataklıkların tekrar dolmaya başlamasıyla sivrisineklerde artış olmuş ve derhal mücadeleye başlanmış ve de köylere ilaç temin edilerek dağıtılmıştır. Hastalar dikkatle tedaviye başlatılmıştır.²¹¹ Eylül ayına gelindiğinde, muhtar ve köylülerin de yardımıyla bataklıklar kısmen de olsa kurutulmuştur.²¹² 1940 yılı Ağustos ayının yağmurlu geçmesi Balçova, Bahçe Arası, İnciraltı gibi yerlerde de yoğun bir sıtma salgınına sebep olmuştur. Hastalıktan ölümlerin önüne geçebilmek adına, Belediye Hekimi Süleyman Çoruh, Güzelyalı Belediye Mıntıka Amiri Ahmet Bey ve sağlık memurlarının da olduğu bir grup sıtmalı vatandaşları muayene etmişler ve kinin ihtiyaçlarını karşılamışlardır.²¹³ Belediye sıtma hastalığı olan kişilere kinin dağıtmaya devam etmiş ve 1942 yılında yaşanan kinin krizine rağmen Sıhhat Vekâleti tarafından gönderilmiş olan kininleri halka dağıtmıştır. Sıtma ile ilgili tedbirler her yıl olanaklar ölçüsünde arttırılmaya çalışılmıştır. Kinin dağıtımına ek olarak mazot dağıtımı da devam ettirilmiş ve yalnızca bir yılda tonlarca mazot dağıtılmış ve su birikintilerine belediye ekiplerince dökülmüştür.²¹⁴

Yağmurun fazla yağdığı dönemlerde sıtma hastalığında da artışlar söz konusu olur. 1940 yılında İzmir'de yağmurun çok fazla yağması sebebiyle, Sıhhat ve İçtimai Muavenet Vekili Hulusi Alataş, İzmir ve çevresine sıtmadan korunmak amacıyla kinin dağıtılmasını istemiştir. Ayrıca doktorların yetersiz sayıda olmalarından dolayı da sıtma hastalarının tedavisini yapmak için çevre illerden doktor ve sağlık memuru talebinde bulunmuştur.²¹⁵

²¹⁰ **Anadolu**, 4 Ağustos 1940.

²¹¹ **Anadolu**, 4 Ağustos 1940.

²¹² **Anadolu**, 20 Eylül 1940.

²¹³ **Halkın Sesi**, 12 Ağustos 1940.

²¹⁴ **İzmir Belediye Riyasetinin 1942 Yılı Çalışma Raporu**, Meşher Basımevi, İzmir, 1942, s. 10.

²¹⁵ **BCA**, 30.10.0.0.177.223.6.

Yapılan alışmalar ve tedavilere rağmen sıtma hastalığı halkı ldrmeye devam etmiştir. Bunlardan biri de sıtma dolayısıyla hastalanan, Memleket Hastanesi'nde tedavi gören Seydiköy yol inşaatı amelesi Yozgatlı Mehmet'tir. Bu amele çalışırken hastalanmış ve sıtmaya dayanamayarak vefat etmiştir.²¹⁶

Sıtma hastalığına ek olarak zehirli sıtma vakaları da görülmüş ve bu vakalardan ölenler olmuştur. *"Bir müddetten beri zehirli sıtmadan muzdarip olan ve İzmir'de Tepecik'te oturan Tahir Bal isminde biri Cumaovası'na giderek bir değirmende iş almış ve evvelki gece lmştir. Yapılan muayenesinde zehirli sıtmadan öldüğü anlaşılmıştır."*²¹⁷

Sıtma hastalığı İzmir'de günden güne artmayı sürdürmüş ve bunun zerine İzmir'in her yerinin sıtma mücadele mıntıkasına alınmasına karar verilmiştir.²¹⁸ Ancak bu şekilde sıtma mücadelesinin daha etkili olacağı dşnlmştir. Bu kararda 1945 yılında, Menemen, Dikili, eşme, Torbalı, Bayındır, Tire ve Kuşadası gibi yerlerde sıtma hastalığının ciddi artışlar göstermesi etkili olmuştur. Belediye bu durumdan dolayı endişe etmeye başlamış ve sıtma ile mücadelede en etkili yollardan birinin de her yerin sıtma mücadele mıntıkası içinde yer alması olarak grmştir.

Sıtma ile mücadele edilmeye çalışılmışsa da hastalığın ciddi anlamda etkili olmaya devam ettiği anlaşılır. Sıtmanın en yoğun olduğu yerlerden Bayındır'da mücadele önemle sürdürülmektedir. Merkezde 172, köylerde ise 324 sıtmalı hasta tespit edilmiştir. 1066 kişi de sıtmadan şüphe ettiği için muayene edilmiştir. Merkezde ve köylerde halkın sıtma mücadelesine destek olduğu, bunun için ellerinden geleni yaptıkları görülür. Köy ihtiyaç heyetleri de mücadeleye destek vermiştir. Ayrıca, Kaymakam Münir Gedele ve mücadele doktoru Necati eli de Bayındır'da sıtma mücadelesi için emek harcamışlardır.²¹⁹

2.1.2. Sıtmada Aşı Faaliyetleri

Sıtma, kişilerde ağır sorunlara yol açan, kolları ve bacakları zayıflatarak karnın dışarı fırlamasına sebep olan, ateş nöbetleriyle insanları yataklara düşüren,

²¹⁶ Anadolu, 2 Eylül 1940.

²¹⁷ Yeni Asır, 24 Ağustos 1943.

²¹⁸ Yeni Asır, 8 Nisan 1945.

²¹⁹ Yeni Asır, 26 Temmuz 1945.

neslin devam ettirilmesi konusunda da problemler yaratan (hastalığıdaki ateş nöbetlerinin sperm hücrelerini azaltması, cinsel münasebetin hastalığın verdiği durumdan dolayı istenmemesi, hamilelik sırasında düşüklere yol açması ya da doğan bebeğin engelli olması) ve sonrasında da ölüme sebebiyet veren oldukça ağır bir hastalıktır.

Sıtma hastalığının olumsuz sonuçlarının giderilmesinde en etkili tedavi yolu kinin tedavisidir. Kınakına ağacının kabuklarından elde edilen ilaç Türkiye'ye de yurt dışından getirilir. Hastalığın tedavisindeki en etkin yöntemin kinin tedavisi olması dolayısıyla Türk Hükümeti halka kinin dağıtmış ya da satmıştır. Kinin bazı yan etkilere yol açsa da hayat kurtarıcıdır.

Sıtma savaşında en fazla rol oynayan ilaç kinindir. Kininin halka dağıtılması konusunda kararlar verilmiştir. Halka dağıtım açısından nasıl bir yol izlenileceği üzerinde de durulmuştur. Kendi arazisini işleyen fakir köy halkına, toprak işleriyle uğraşan ameleye, şehir ve kasabalarda yaşayan fakirlere dağıtım yapılacaktır. Bazı kişilerin bu durumu göz ardı ettiği ve ihtiyaç sahibi olmayan insanlara da kinin sağladığı öğrenilmiştir. Bu kişilerin tespit edilmesi ve vermiş oldukları kininlerin ücretlerini ödemeleri yolunda çalışmalar başlatılmıştır.²²⁰

Bayındır'da Ağustos ayında merkezde ve köylerde ciddi anlamda sıtma artışı olduğu gözlenmiştir. Buraya kinin gönderilerek hastalık tedavi edilmeye çalışılmıştır. Köylerin kinin ihtiyacının karşılanması da önemli bir meseledir. Köylünün çalışma döneminde hasta olması istenmemektedir.²²¹

İzmir'de genel sağlık durumu olarak bakıldığında kinin ihtiyacının karşılanması noktasında eksiklikler olduğu görülmüştür. Kızılay, kinin kıtlığının çözülebilmesi için çalışmalara başlamıştır. Zira kinin halk için ekmek kadar önemli ve gerekli görülmektedir. Varlığı da hayati önem arz eden bir ilaç olarak kabul edilmiştir.²²² Her yıl kinin ihtiyacının karşılanabilmesi için İçtimai yardımlar yapılmış, 1937 yılında sıtma, Emrazı Sâriye ve kinin tevziatı masrafları için 1000 lira olarak kabul edilmiştir²²³, Belediye 1938 yılında 1500 lira İçtimai yardım olarak 1500

²²⁰ Anadolu, 20 Teşrinisani 1933.

²²¹ Anadolu, 4 Ağustos 1940.

²²² Halkın Sesi, 1 Birinciteşrin 1940.

²²³ İzmir Belediyesi ve Müesseseleri, Varidat ve Masraf Bütçeleri, Bilgi Matbaası, İzmir, 1937, s. 38.

lira teklif etmiştir.²²⁴ 1939 yılında kinin masrafı 1000 lira olarak kabul edilmiş ve hükümet tarafından sağlanmıştır. Ayrıca sıtma ve Emrazı Sâriye mücadelesi ve Kinin tevziatı için de 3000 lira talep edilmiştir.²²⁵ 1940 yılında 5000 lira teklif edilmiş²²⁶, bu ihtiyaç her geçen yıl artmış 1942 yılında da 3000 lira olan bu yardım bedeli daha sonra artmıştır.²²⁷ 1943 yılında sıtma ve Emrazı Sâriye mücadelesi ve Kinin tevziatı için İçtimai yardım olarak 5000 liranın talep edildiği kayıtlara geçmiştir.²²⁸ 1944 yılına bakıldığında bu fiyatın iki katı talep edilmiş 10.000 liralık bir İçtimai yardım istenmiştir.²²⁹

1940'da sıtmanın artışıyla beraber kinin ihtiyacı da artmış, İzmir'de devlet kinini kalmamıştır. Ayrıca kininin fiyatı da yarı yarıya yükselmiştir.²³⁰ İkinci Teşrin sonunda ve Birinci Kanun başında ihtiyacı karşılamak amacıyla önce on kilo daha sonra beş kilo kinin gelmiştir.²³¹ Bayilere dağıtılmak üzere 30 kilo daha kinin İzmir'e gelmiştir.²³² Halkın her derdine derman olmaya çalışan Kızılay da kinin yokluğuyla ilgili çalışmış ve kinin temin etmeye çabalamıştır. Zira kinin, ekmek kadar su kadar önemli bir şeydir. Hayati önem arz eden bu maddenin temini için çalışan Kızılay, halkın da takdirini kazanmıştır.²³³ Halkın fakir olması sebebiyle gereken kinini kendileri için tedarik edemiyor oluşları sıtma salgını için olumsuz bir durumdur. Bu anlamda zengin olanların da yardımına ihtiyaç duyulmuştur. Bunlardan, tüccar Suphi Koyuncuoğlu da bu konuda duyarlı davranmış ve Salhane taraflarında, fakir olan halka 150 kutu kinin dağıtılmasını sağlamıştır.²³⁴

Sıtma mücadelesinin en önemli ayaklarından olan kinin, piyasada bulunamamaktadır. Sıhhat Vekâleti, kininin kullanımına yönelik tamim göndermiştir.²³⁵

²²⁴ **1938 Yılı İzmir Belediyesi İhzarı Bütçesi**, Bilgi Matbaası, İzmir, 1938, s. 38.

²²⁵ **İzmir Vilayeti 1939 Mali Yılı Adi ve Fevkalade Bütçeleri ve D. Cetveli**, Marifet Basımevi, İzmir, 1939, ss. 32-50.

²²⁶ **1940 Yılı İzmir Belediyesi İhzarı Bütçesi**, İzmir, s. 40.

²²⁷ **İzmir Belediyesi ve Müesseseleri, Varidat ve Masraf Bütçeleri**, Bilgi Matbaası, İzmir, 1942, s. 40.

²²⁸ **İzmir Belediyesi ve Müesseseleri, Varidat ve Masraf Bütçeleri**, İzmir Cumhuriyet Matbaası, İzmir, 1943, s. 50.

²²⁹ **1944 Yılı İzmir Belediyesi İhzarı Bütçesi**, İzmir, s. 48.

²³⁰ **Anadolu**, 10 İkinci Teşrin 1940.

²³¹ **Anadolu**, 1 Birinci Kanun 1940.

²³² **Anadolu**, 17 Birinci Kanun 1940.

²³³ **Halkın Sesi**, 1 Birinci Teşrin 1940.

²³⁴ **Halkın Sesi**, 17 Ağustos 1940.

²³⁵ **Anadolu**, 10 Mayıs 1942.

1942 kinin yokluğu meselesinde, resmi gazetede yayımlanan habere göre; ellerinde kinin bulunduran tüm kurumlar, kininlerini hükümete teslim edecekler, komprime kinin denen kinin imalatı durdurulacaktır. Bu durumun sebebi, memleketteki kinin miktarını anlamaktır. Bazı kişiler, az miktarda kinin kullanarak komprime kinin denen bir kinin üretilip yüksek fiyatlara halka satmışlardır. Bunun önüne geçilmek amacıyla da böyle bir yöntem başvurulmuştur.²³⁶ Komprime kininler, hükümet tarafından belirlenen bir ücretle alınmıştır. Beyanname tarihinden itibaren 15 gün içerisinde de hepsi toplatılmış olacaktır.²³⁷

Kinin temin etme konusunda 1940'lı yılların başında sıkıntılar yaşanmış ve kinine ulaşmak güç hale gelmiştir. Bu dönemlerde hasta halkın tedavilerini sağlamak adına atebrin ve plasmochine adında ilaçlar üretilmiştir. Sentetik özellikteki bu ilaçlar da kininden etkili olmuştur. Atebrinin kinine göre dört kat daha iyi tedavi sağladığı bilinmektedir.²³⁸ İkinci Dünya Savaşında yaşanan yoksulluk, sıtma ilaçlarının temin edilememesi, sinek öldürücü ilaçların tedarik edilememesi gibi sebeplerle tarım alanı olan Ege'nin sıtma konusunda sıkıntı yaşaması söz konusu olmuş ve sıtma salgınları yaşanmıştır. Bu savaşa kadar sıtma tedavisinde kullanılan kinine ulaşılmakta sıkıntı yaşanmış ve atebrin kullanımına başlanmıştır. Ekonomik sorunlara rağmen sıtmayla mücadele edilmiş, ilaç temin edilmiş ve araziler ıslah edilmeye çalışılmış ve bataklıkların kurutulma ameliyelerine de devam etmiştir.²³⁹

Atebrin sıtma tedavisinde kullanılan oldukça etkili bir ilaçtır. Kinin gibi etkili olan bu ilacın büyük yan etkileri de yoktur.²⁴⁰ Kinin zamanla yerini başka ilaçlara bırakmıştır. Plasmochine ve atebrin sıtma tedavisinde kullanılmışlardır.²⁴¹

Sıtma insanlığın belalı hastalığı olarak bilinmekte ve uzunca süre de kininle tedavi edilmekteyken sonrasında kininin yerini atebrin ve plasmochine almıştır. Bu ilaçların kinine göre daha etkili olduğu anlaşılmıştır.²⁴²

Kinin, sıtma ile mücadelede her ne kadar hayat kurtarıcı olsa da atebrinin de bu anlamda ne kadar iyi olduğu tecrübe edilmiştir. Kininin hastalar üzerinde bazı

²³⁶ **Anadolu**, 15 Mayıs 1942.

²³⁷ **Halkın Sesi**, 15 Mayıs 1942.

²³⁸ **Poliklinik**, Cilt: 14, (Temmuz 1946), s. 214.

²³⁹ "Sağlık ve Sosyal Yardım Bakanlığının 25 Yıllık Çalışmaları", **Sağlık Dergisi**, Cilt: 22, Sayı: 10-11, (Ekim-Kasım 1948), ss. 88-90.

²⁴⁰ M. İrfan, "Sıtma Tedavisi ve Vikayesi Hakkında", **Dirim**, Sayı: 7, (Temmuz 1935), s. 224.

²⁴¹ Tevfik Sağlam, "Malarya Tedavisi Hakkında", **Dirim**, Sayı: 11, (Kasım 1935), s. 312.

²⁴² İrfan Titiz, "Malarya Tedavisi Hakkında", **Dirim**, Sayı: 5, (Mayıs 1936), ss. 127-128

etkileri vardır. Vücudun sararması, iştahsızlık, kulak çınlamaları, baş dönmeleri, bulantılar, uykusuzluk, çarpıntı gibi durumlar söz konusudur. Ancak atebrinde bu tarzda kötü ve can sıkıcı etkilerin olmadığı görülmüştür. Kişiler sıtmaya karşı daha dirençli ve dirayetli olurlar, bu açıdan da atebrinin etkisi büyüktür ve tercih edilme oranı da bu etkiler sayesinde artmıştır.²⁴³ Plasmochine de sıtma tedavisinde kullanılan ve oldukça etkili olan bir ilaçtır. Atebrinle birlikte kullanılarak iyi sonuçlar alınmasında faydalı olmuştur.

2.2. VEREM

Veremin, tüberkül basili denilen, Koch tarafından bulunan ve mikrobu vücuda yerleşerek ilerleyen sosyal bir hastalık olduğu bilinir.²⁴⁴ Tüberküloz adıyla da bilinen bu hastalığın tarihi oldukça eskidir. Tahmini olarak 7 bin yıl öncesine dayanan bir geçmişi vardır. İnsanların inekleri evcilleştirerek onlarla temasta olmaları ve sütlerini içmeleri gibi sebeplerle yayıldığı düşünülür.²⁴⁵

Verem, canlı bir basilin sebep olduğu bulaşıcı bir hastalıktır. Basil vücuda girdiği zaman hastalık bulaşmış olur. Vücutta her bölgeye yerleşebileceği gibi en yaygın görülen akciğere yerleşmiş olanıdır. Verem, sonucu ölümle biten, çok kolay bulaşan ve yayılan bir hastalıktır. Bu hastalığın pençesine yakalananlar, kan tükürerek ve ciğerlerini parça parça kusarak hayata veda ederler. Bu anlamda korkunç ve de yaygın bir hastalıktır. Diğer hastalıklara göre sinsi sinsi ilerleyen ve uzun yıllar insanların hasta kalmasına sebep olan ve sonuçta ölüme götüren bir marazdır. Tükürük, balgam ve hava yoluyla bulaşan bu hastalık, vücuttaki direnç eksikliğiyle birlikte akciğere yerleşerek kişilerin ölümüne sebep olur.

Hastalık, içinde bulunulan yaşam koşulları, fakirlik, zor şartlarda çalışma, ekonomik yetersizlikler gibi sebepler dolayısıyla kendini daha rahat göstermiştir. Verem sosyoekonomik durumların etkili olduğu hastalıklardan biridir. Özellikle de Türkiye'nin genel durumuna bakıldığında en çok da bu hastalığın görülmesi, savaşların, kıtlıkların, temel tüketim maddelerinden mahrum kalmanın ve barınma

²⁴³ **Dirim**, Cilt: 7, (Nisan 1937), Sayı: 4, ss. 124-125.

²⁴⁴ **Halkın Sesi**, 1 Temmuz 1942.

²⁴⁵ Orhan Kılıç, **Genel Hatlarıyla Dünyada ve Osmanlı Devleti'nde Salgın Hastalıklar**, Fırat Üniversitesi Basımevi, Elazığ, 2004, s. 39.

sorunları gibi sebeplerin de hat safha bir durumda olması önemli olmuştur.²⁴⁶ Bu hastalık sadece ülkemizde değil tüm dünyada yaygın olarak görülen sosyal bir hastalıktır. Düzensiz bir yaşantı, beslenme yetersizlikleri, kötü çevre şartları bu hastalığın bulaşmasında ve yaygın hale gelmesinde etkilidir, ayrıca hastalık her yaş grubundaki insanı etkisi altına alabilir.²⁴⁷

Verem, geri kalmış, ekonomisi kötü bölgelerde oldukça yaygındır. Hastalıkla mücadele edilememesi, önlemler alınamaması, gerekli ilaç ve hastanelerin olmaması ya da eksik olması, veremlilerin toplum içinde dolaşmaları hastalığın artmasında oldukça etkilidir. Hastalığın daha fazla insanı pençesine düşürmesi de beklenildik bir durum olmuştur.

Verem hastalığı binlerce kişinin bitap olmasına sebep olduğu gibi var olan ekonomik dar boğazın da açılmasında etkili olmuştur. Zira etkilemiş olduğu yaş grubu tam olarak verimli çalışma zamanlarına denk gelen 15-40 yaş arası dönemdir. Bu dönemde çalışmak noktasında sorunların çıkmasıyla oluşan maddi problemlere ek olarak hastaların tedavileri için gerekli masraflar da mali sıkıntıların artmasında önemli bir pay etmiştir.²⁴⁸

Verem, tedavisi pahalı ve zahmetli olan bir salgındır. Tedavilerde ilaçlar, hastaneler, yaşam standartlarının iyileştirilmesi gibi şeylerin yanında sanatoryum tedavileri de önemlidir. Özellikle akciğer tüberkülozunda sanatoryumların etkisi büyük olmuştur. Bazı vakalarda yalnızca sanatoryum tedavilerinin bile etkili olduğu görülmüştür. Tıbbi tedaviyle birlikte yürütülen sanatoryum kürünün ilerlemiş hastalıklarda da etkili olduğu tecrübe edilir. Sanatoryuma hasta kabulünde öncelikli sıra akciğerinde ciddi marazları olan hastalardır.²⁴⁹

Verem mikrobunu sebep olduğu sonuçlar açısından büyük bir etkiye sahip olsa da mikrop diğer hastalıklarınkine oranla en küçük olanıdır. Mikrop güneşi sevmez ve ölür. Nemli, küflü, karanlık ortamlar mikrobun canlı kalmasını sağlar. Veremli bir hasta yere tükürdüğünde tükürüğü kurur ve toza karışırsa ve bu tozlar da rüzgârla dahi birileri tarafından solunursa hastalık yayılmış olur. Bu sebeple hastaların hiçbir yere tükürmemesi, yalnızca kendilerine ait tükürük okkalarına tükürmeleri gereklidir.

²⁴⁶ İhsan Rıfat Sabar, **Halk İçin Verem Bilgisi**, Ahmet Halit Kitapevi, İstanbul, 1943, s. 50.

²⁴⁷ **Sağlık Hizmetlerinde 50 Yıl**, s. 111.

²⁴⁸ Sabar, s. 88.

²⁴⁹ Hulasalar, “Akciğer Vereminin Hali Hazır Tedavisinde Sanatoryumun Yeri”, **Tüberküloz**, Cilt: 2, Sayı: 3, 1936, ss. 185-186.

Hastaların kullandığı tüm eşyalar yalnızca onlara ait olmalı ve de iyi temizlenmelidir. Hastalığın korkutucu derecede yayılma hızı ve öldürücülük gücü vardır.

Verem mikrobu herhangi bir yolla vücuda girerek çoğalır ve hastalığın her yere yayılmasına sebep olur. Akciğer, kemikler, beyin zarı, karın zarı, bağırsaklar ve deri gibi birçok yerde verem görülür. Hastalık küçük çocuklarda daha yaygın ve öldürücüdür. Gribal enfeksiyonların ardından akciğerdeki mikroplar beyin zarına yerleşerek tam anlamıyla öldürücü bir hal alırlar.²⁵⁰

Verem, diğer bulaşıcı hastalıklar gibi belli bir kuluçka dönemine sahip olmayan bir hastalıktır. Vücuda girdikten sonra kişinin bağışık sistemindeki güçsüzlüğü kollar. Bağışıklığın düşmesiyle, açlık, zayıflık ya da başka hastalıkların verdiği güçsüzlükle beraber hortlar. Nefes borusundan akciğere yerleşen hastalık, beyin, göz, kemikler, böbrekler ve daha birçok yere yerleşirler.²⁵¹ Hastalık erken teşhis edilirse tedavisi altı aydan dört yıla kadar sürebilir. Tedavi sırasında kişilerin de sabırlı olmaları önemlidir. Yapılan araştırmalarda halkın yüzde yetmiş, yüzde sekseninde hastalık bulunmuştur.²⁵² Hastaların bakımıyla ilgilenecek bir kişi olmalı ve evde doktorun tavsiyesine uygun bakım uygulaması yapılmalıdır. Veremli anne babaların çocukları da onlardan alınıp başka bir kişiye teslim edilmelidir. Tedbir amaçlı olarak B. C. G. aşısının uygulanması da oldukça önemlidir. Hastalar açık havada, güneşli ortamda olmalı, çok iyi beslenmeli ve dinlenmelidir.²⁵³ Doktorlar tarafından ciğere hava verilmesi olarak bilinen pnömotoraks da tedavinin bir parçasıdır. Sıhhat ve İçtimai Muavenet Vekâleti bu şekilde haberler yayınlayarak halkın bilinçlendirilmesine önem vermiştir.

Verem hastalığı tüm memlekette büyük etkiler yaratmıştır. Yapılan araştırmalarda 1931 yılı ve 1939 yılı arası dönem ele alınmış ve veremin ülkedeki vaziyeti öğrenilmeye çalışılmıştır. Araştırmada 21 vilayet üzerinden gidilmiştir. Buna göre; 1,5 milyon nüfusta, akciğer vereminden ölüm 22562, senede ortalama 2.500'dür. Bütün ülkede ise senede 21.000 kişi veremden hayatlarını yitirmişlerdir.

²⁵⁰ Halkın Sesi, 6 Mayıs 1938.

²⁵¹ Halkın Sesi, 28 İkinci Kanun 1941.

²⁵² Halkın Sesi, 29 İkinci Kanun 1941.

²⁵³ Halkın Sesi, 30 İkinci Kanun 1941.

Tüm yurttta 150-200 bin civarında açık veremli de dolaşmakta ve hastalığı sağlam kişilere taşımaktadır.²⁵⁴

Verem mücadelesinde belediyelere büyük bir iş düşmektedir. Verem öldürücü olan bir hastalıktır ve hastaların düşünüldüğünden daha fazla, sağlıklı insanların da düşünülmesi gereklidir. Bu anlamda belediyelerin sıhhi önlemler alması hayati bir meseledir.²⁵⁵ Mücadele için en gerekli olan şeyler, veremlileri bulmak, bu kişilerin tecrit ve tedavilerini sağlamak, iyileşen kişileri rehabilite etmek, gerekli olanlara BCG aşısı uygulamak, ekonomik olarak yardıma ihtiyacı olan hastalara tedavi imkânı sağlamak ve sosyal yardımda bulunmak oldukça hayati mücadele yöntemleridir.²⁵⁶

İzmir, iklim itibarıyla verem mikroplarının yayılmasını engelleyecek durumda değildir. Sosyal yapı olarak, İzmir’de insanların barınak tarzı kötü yerlerde yaşamaları, beslenme konusunda yetersizliklerin olması, yaşam standartlarının kötü olması gibi şeylerden bünyeleri zayıf düşmüş ve verem hastalığının yayılmasında etkili olmuştur.²⁵⁷ Ek olarak ekonomik buhran, savaşların etkisi, enflasyonlar da veremin artış yapmasında etki göstermiştir.

Verem, yaşanan iklim, yaşam şartları, beslenme koşulları gibi etkenlerin yanında çalışma koşullarının da etkili olduğu hastalıklardandır. Yapılan araştırmalarda çalışma saatlerinin ağır olması, çalışılan yerlerin olumsuz şartları gibi durumların da hastalığa etkisi olduğu anlaşılmıştır. Özellikle fırın işçilerinin vereme daha çok yakalandıkları ve bu hastalıktan öldükleri görülmüştür. Çalışma saatleri, günün büyük bölümünün fırında geçiyor olması, uyku problemleri ve çalışılan ortamdaki tozlar gibi etkenlerle fırıncılar vereme daha çok yakalanmışlardır. Veremin yoğun olarak görüldüğü mesleklerden biri de tütün fabrikalarıdır. Tütün fabrikalarının çalışma koşulları da burada çalışan birçok kişinin verem olmasında etkili olmuştur. Karanlık, rutubetli, tozlu ortam ve de uykusuzluk hastalığın görülmesinde büyük bir rol oynamıştır. Bu anlamda çalışma şartlarının iyileştirilmesi

²⁵⁴ Tevfik Sağlam, “Verem Savaşı Hakkında”, **Sağlık Dergisi**, Cilt: 22, (Ağustos 1948), Sayı: 8, s. 449.

²⁵⁵ Ahenk, 3 Mart 1929.

²⁵⁶ **Köy Doktoru (Sağlık ve Sosyal Yardım Bakanlığı ve Ankara Radyosunun İşbirliği İle Günaydın Saatinde Köy Doktorunun Yaptığı Konuşmalar)**, s. 42.

²⁵⁷ Uluslararası Amerikan Koleji Araştırma Komitesi, s. 33.

ve sağlıklı mesai ortamlarının yaratılması, hastalıkla mücadeledeki hayati meselelerden biridir.

2.2.1. İzmir’de Verem Hastalığı

Verem hastalığı fakirliğin ve bakımsızlığın en etkili olduğu hastalıklardan olmuştur. İzmir’in yaşadığı maddi sorunlar ve imkânsızların etkisi, savaşlar, göçler, hastalıklarla mücadeledeki yetersizlikler, verem hastalığının da rahatça ilerlemesine ve yaygınlaşmasına sebebiyet vermiştir. Halk genel ihtiyaçları bir yana yiyecek besin maddelerine dahi ulaşılmada zorluklar yaşamış, ekmek ihtiyacı karşılanamaz vaziyette olmuştur. Bu durumlar da hastalıkların artışında etkili olmuştur. 1919 yılında yalnızca 415 kişi verem hastalığından dolayı hayatlarını kaybetmişlerdir. 222 Rum, 165 Türk, 16 Yahudi ve 12 Ermeni veremden ölmüştür.²⁵⁸ 1928 yılında 1960 veremli hasta tedavi edilmek için çabalanmışsa da 370 kişinin bu hastalıktan ölümüne engel olunamamıştır. Hali hazırda ekonomik çöküntüler yaşamış olan ve özellikle de 1929 Büyük Buhrandan etkilenen İzmir, 1931 yılının Aralık ayında 26 kişiyi, 1932 yılının Aralık ayında ise 20 kişisini veremden kaybetmiştir.²⁵⁹ İzmir’in ve hatta Türkiye’nin en önemli sorunlarından biri bu hastalık olmuştur. Hastalıktan ölüm oranları da oldukça yüksek olmuştur. Hükümetin ve yerel yöneticilerin en çok odaklandıkları konular arasında bu hastalık da yer almıştır.²⁶⁰

Verem, sefalet ve yoksulluğun olduğu neredeyse her evde vardır. Veremle mücadele edecek bir hastane veya sanatoryumun yokluğu İzmir’de büyük bir sorun olmuştur. Büyük bir şehir olan İzmir, aynı zamanda hastalıklara da açık bir şehirdir. Ekonomisi, coğrafi konumu, iklimiyle, hastalığın en çok etkilediği yerlerden biridir. Bunlara ek olarak mücadele yöntemlerindeki eksiklikler hastalığın her eve girmesine sebep olmuştur. Birçok verem hastası hastanelere yatırılarak tedavi edilememiş ve hayatlarını yitirmişlerdir.

Verem mücadelesi açısından bazı kararlar alınarak güzel işler yapılmıştır. Bunlardan biri de Behçet Uz’un girişimiyle kurulan Verem Mücadele Cemiyetidir.

²⁵⁸ Engin Berber, *Yeni Onbinlerin Gölgesinde Bir Sancak-İzmir (30 Ekim 1918-15 Mayıs 1919)*, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul, 1999, s. 104.

²⁵⁹ Emel Göksu, *1929 Dünya Ekonomik Buhran Yıllarında İzmir ve Suç Coğrafyası*, İzmir Büyükşehir Belediyesi Yayınları, İzmir, 2003, s. 40.

²⁶⁰ *Tıp Fakültesi Mecmuası*, Cilt: 13, (1950), Sayı: 3, s. 440.

Behçet Uz, 1922 yılında bir araştırma yapmak adına İtalya'ya gitmiş, Luvorno şehrinde Umberto Sanatoryumunu gezerken kendi ülkemizde de böyle bir kurumun olmasının gerekliliğini düşünmüş ve Türkiye'ye döner dönmez bu yönde çalışmalara başlamıştır. Zira harplerden sonra memleketimizin nüfusunu arttırmaya çalışmak gibi bir isteği vardır. Veremden inleyen halka yardımcı olabilmek için derhal Beyler Sokağında bir bina kiralayarak hastaların muayeneleri sağlanmaya çalışılmıştır. Verem mücadelesi, hem memleket meselesi hem de insani bir görevdir.²⁶¹

Verem hastalığıyla mücadele etmek amacıyla Dr. Behçet Uz'un teşebbüsleriyle 1923 yılının Şubat ayında İzmir Veremle Mücadele Cemiyeti Hayriyesi kurulmuştur.²⁶² Bu cemiyet veremle ilgili olarak çalışmalar yapmış ve bu mücadelede gerekli olan maddi desteği sağlamıştır. İzmir gibi büyük bir şehrin herhangi bir kurum desteği olmadan bu hastalıkla mücadelesi söz konusu değildir. Bu cemiyet hastaların muayeneleri, tedavileri, aşı faaliyetleri gibi şeylerini üstlenir. İzmir ve İstanbul Verem Mücadele Cemiyetleri önce lokal olarak kurulmuşlardır, ancak daha sonra Türkiye'de Milli Verem Savaş Birliği'nin çekirdeği olmuşlardır. 1931 yılında da BCG aşı uygulamasını yayarak veremle mücadele ve verem hastalığından korumanın öncülüğünü yapmışlardır.²⁶³

Verem Mücadele Cemiyeti 3512 sayılı Cemiyetler Kanuna uygun olarak bir nizamname yayınlamıştır. Buna göre;

- Merkezi İzmir olmak üzere Türkiye'nin her yerinde Verem Mücadele Cemiyetleri kurulmalıdır,
- Cemiyet amacı sıhhi, tıbbi ve İçtimai olacak ve siyasetle herhangi bir ilgisi olmayacaktır,
- Cemiyet amacına uygun olarak veremin buluşma şeklini, hastalığın kendisini ve korunma yollarını halka anlatacak olan konferanslar verecek, gazetelerde makaleler yayınlayacak, sinemalarda filmler gösterecek, sıhhi broşürleri dağıtacak ve halkı bilinçlendirecektir,

²⁶¹ **İzmir Verem Mücadele Cemiyeti Sıhhat ve İktisat Mücadele Almanacağı (1930-1931)**, ss. 9-24.

²⁶² **Sağlık Hizmetlerinde 50 Yıl**, s. 112.

²⁶³ Ayten Arıkan, **Milli Türk Tıp Kongreleri (1923-1968) ve Türkiye Sağlık Politikalarına Etkileri**, Türkiye Tıp Akademisi Yayınevi, İstanbul, 2010, s. 105.

- Vereme yakalanan kişilerin diğer kişilere hastalığı yaymaması adına, sanatoryum, hasta bakımevleri ve prevantoryumlarda tedavileri sağlanmaya çalışılacaktır.²⁶⁴

1929 yılında İzmir Verem Mücadele Cemiyeti faaliyetlerini ihtiyatlı bir şekilde devam ettirmiştir. 1396 hastanın muayenelerini yapmış, veremli olan 370 hastaya da ilaç temin etmiştir. Verem hastalığı kapmış olan 731 kişiye de her gün dispanserde kuvvet iğneleri yapılmıştır. 2100 kişinin kiloları tartılmış, 5030 kişi de dispanser müzesinde gezdirilerek veremle ilgili bilgi almışlardır. Veremle ilgili bilgi vermek amacıyla okullulara, amelelere ve halka filmler gösterilmiş ve 62 konferans verilmiştir. Dispansere yeni hemşireler alınmış, laboratuvara da lazım olan aletler ve ultraviyole cihazı alınmıştır. 2150 liraya röntgen makinası alınmıştır. Ayrıca halkın hastalıkla ilgili olarak bilgi edinmeleri için 7000 sıhhat mecmuası halka dağıtılmış, 10.000 duvar afişi yapıştırılmış, 4000 sıhhi kartpostal dağıtılmıştır. Toplamda tüm bu çalışmalara 10.292 lira masraf yapılmıştır.²⁶⁵

İzmir Karşıyaka ve İkiçeşmelik Dispanserleri, akciğer veremlilerini ve sâri aza veremlilerini tedavi etmek ve hastalığın sağlam kişilere aşılmasını engellemek adına yoğun şekilde çalışmışlardır. Hilaliahmer Cemiyeti'nin tutmuş olduğu istatistik kayıtlarına göre 1929 yılı Kasım ayından 1932 yılı Mayıs ayına kadar olan süreçte Karşıyaka ve İkiçeşmelik Dispanserlerinin akciğer veremlileri ve sâri aza(vücudun diğer organlarındaki verem hastalığı) veremlilerini muayene ve tedavileri şu şekilde Tablo 9'da gösterilmiştir.²⁶⁶

²⁶⁴ **İzmir Verem Mücadele Cemiyeti Esas Nizamnamesi**, Bilgi Matbaası, İzmir, 1941, ss. 3-5.

²⁶⁵ **İzmir Vilayeti 1929 Senesi İstatistik Yıllığı**, Bilgi Matbaası, İzmir, 1930, s. 76.

²⁶⁶ **Türkiye Hilaliahmer Mecmuası**, No: 101, (Ocak 1930), ss. 602-603; **Türkiye Hilaliahmer Mecmuası**, No: 102, (Şubat 1930), ss.668-669; **Türkiye Hilaliahmer Mecmuası**, No: 103, (Mart 1930), ss. 744-745; **Türkiye Hilaliahmer Mecmuası**, No: 104, (Nisan 1930), ss. 824-825; **Türkiye Hilaliahmer Mecmuası**, No: 105, (Mayıs 1930), ss. 907-909; **Türkiye Hilaliahmer Mecmuası**, No: 106, (Haziran 1930), ss. 1017-1018; **Türkiye Hilaliahmer Mecmuası**, No: 107, (Temmuz 1930), ss. 1079-1080; **Türkiye Hilaliahmer Mecmuası**, No: 108, (Ağustos 1930), ss. 1174-1175; **Türkiye Hilaliahmer Mecmuası**, No: 109, (Eylül 1930), ss. 40-41; **Türkiye Hilaliahmer Mecmuası**, No: 110, (Teşrinievvel 1930), ss. 141-142; **Türkiye Hilaliahmer Mecmuası**, No: 111, (Teşrinisani 1930), ss. 218-219; **Türkiye Hilaliahmer Mecmuası**, No: 112, (Kanunuevvel 1930), ss. 327-328; **Türkiye Hilaliahmer Mecmuası**, No: 113, (Kanunsani 1930), ss. 427-428; **Türkiye Hilaliahmer Mecmuası**, No: 115, (Mart 1931), ss. 631-632; **Türkiye Hilaliahmer Mecmuası**, No: 116, (Nisan 1931), ss. 711-712; **Türkiye Hilaliahmer Mecmuası**, No: 117, (Mayıs 1931), ss. 934-935; **Türkiye Hilaliahmer Mecmuası**, No: 119, (Temmuz 1931), ss. 1008-1009; **Türkiye Hilaliahmer Mecmuası**, No: 120, (Eylül 1931), ss. 1081-1084; **Türkiye Hilaliahmer Mecmuası**, No: 121, (Teşrinisani 1931), ss. 60-63; **Türkiye Hilaliahmer Mecmuası**, No: 122, (Kanunusani 1932), ss. 170-173; **Türkiye Hilaliahmer Mecmuası**, No: 124, (Mayıs 1932), ss. 350-353; **Türkiye Hilaliahmer Mecmuası**, No: 126, (Haziran 1932), ss. 419-422.

Tablo 9: 1929 Yılı Kasım Ayından 1932 Yılı Mayıs Ayına Kadarki Süreçte Karşıyaka ve İkiçeşmelik Dispanserinin Veremli Muayenesi

	Çocuk	Kadın	Erkek	Toplam
Karşıyaka	0	281	276	557
İkiçeşmelik	118	600	409	1.127

Verem hastalığıyla mücadele etmek için kurulan Verem Mücadele Cemiyetinin İzmir halkına oldukça fazla yararı olmuştur. Veremli halkın muayene ve tedavisinde etkisi olduğu gibi verem sanatoryumu ve hastanesinin de kurulmasında ön ayak olmaya çabalamıştır.²⁶⁷ Verem hastalığı, etrafa daha kolay bulaşması ve öldürücü olması sebebiyle diğer hastalıklara göre tehlikelidir. 1932 yılında cemiyet, 4000 kişiye yardım etmiştir. Bakım ve ilaç tedavileri ücretsiz yapılmış, ayrıca gerekli görülen hastalara da ultraviyole tedavisi uygulanmış ve ücret talep edilmemiştir. Fakir olan verem hastalarına her gün cemiyet binasında tedavi uygulanmış ve verem hastalarına iyi gelen pnömotoraks uygulaması yapılmıştır.²⁶⁸ Bu tedavi uygulaması için normalde on lira alınmasına rağmen fakir hastalar parasız olarak tedavi edilmişlerdir. Ayrıca yakın çevredeki doktorlara bir mektup yazılmış ve verem hastalarının cemiyete gönderilmeleri ve onların da pnömotoraks usulüyle tedavi edilmeye çalışılacağı yazılmıştır. Yeni doğan çocuklara Kalmet aşısının da uygulanması cemiyet tarafından yapılacak bir diğer tedavi olacaktır. Cemiyet veremli hastaları muayene edip tedavilerine başlamış, röntgenlerini çekmiş ve ultraviyole tedavilerini yapmıştır. Tüm bunlar disiplin ve maliyet gerektiren işlerdir.²⁶⁹

Verem Mücadele Cemiyeti yıllarca sıkı bir mesai yapmıştır. 1924-1932 yılları arasında yapılan çalışmaların tutulduğu bir kayıta, yatırılarak tedavi edilen ve röntgen çekilen hastaların sayılarının kayıtları tutulmuştur. Buna göre, 4.462 kişinin yatırılarak tedavi edildikleri ve 27.401 hastanın da röntgenlerinin çekildiği bilinmektedir.²⁷⁰

Veremle mücadelede İzmir gerekli parayı temin edebilmek adına bazı çalışmalar yapmıştır. Veremli hastaların tedavilerinde kullanılması amacıyla bazı

²⁶⁷ Anadolu, 30 Haziran 1933.

²⁶⁸ Anadolu, 18 Şubat 1934.

²⁶⁹ Türkiye Kızılay Derneği Ana Tüzüğü, Akın Matbaası, Ankara, 1949.

²⁷⁰ Türkiye Cumhuriyeti Sıhhat ve İçtimai Muavenet Vekâleti Sıhhiye Mecmuası Fevkaledü Nüshası (29 Birinci Teşrin 1933) Vekâletin 10 Yıllık Mesaisi, s. 74.

gazinolarda geceler düzenlenmiş ve geliri de hastaların tedavilerine gitmiştir. Bunlardan biri de Temmuz ayında Zühre Gazinosunda düzenlenen gecedir. Veremle Mücadele Cemiyetine yapılacak bu yardım oldukça önemlidir. Sadece veremli hastaların şifa bulması için değil, aynı zamanda veremin yayılmasını önlemek için de bu paraya ihtiyaç vardır. Maddi anlamda iyi halde olan kişilerin cemiyete yardım yapması hem veremli hastalar için hem de kendi ciğerlerine hastalık gelmemesi için önemli ve hayatidir.²⁷¹

Verem Mücadele Cemiyeti 1934 yılı boyunca çalışmalarına ara vermeden devam etmiş, veremden kurtulmak ve korunmak için de bilgi vermek amacıyla bastırılan 17.000 adet propaganda kâğıdı dağıtılmıştır. Halkın bu hastalıkla ilgili bilinçlendirilmesi Verem Mücadele Reisi Mithat Bey tarafından da çok önemli görülmüştür. Mithat Bey bir konuşmasında veremle ilgili şeyler anlatmış ve insanları nasıl haliz, mecalsiz bıraktığından bahsetmiştir. Vereme tutulan kişinin kendi işini bile halledemeyecek kadar düşkün hale gelmesinden ve etrafındaki herkese de hastalık bulaştırabilmesinden söz etmiştir.²⁷² Mithat Bey konuşmasında balgamdan ne kadar ürküttüğünden de bahsetmiştir. *“Ben sokakta bir balgam gördüğüm zaman; bir şehre bir kurt sürüsünün hücumundan hasıl olabilecek korkudan daha büyük bir teheyyüçle titrerim. Aç bir kurt nihayet birkaç kişiyi ısırır, birkaç kişiyi öldürür, defolur gider. Fakat bu on kuruşluk cesametindeki iki taş arasına sıkışmış menhus(balgam)un hasıl edeceği neticenin vatandaşlar arasında yapabileceği tahribatın hududu yoktur.”*²⁷³ Balgamın ne kadar tehlikeli olduğuna dikkat çekmiş olan Mithat Bey, halkın da bilinçli hale gelmesi için yapılmış olan propagandalarla iyi sonuçlara ulaşıldığını da açıklamıştır. Dispansere 4117 hasta gelerek muayene olmuş bunların çoğundan da para talep edilmemiş, ayrıca 1625 kişiye de ultraviyole tedavisi uygulanmıştır. Verem hastalığı 441 kişide görülmüş ve acilen tedavilerine başlanmıştır. Ayrıca birçok hastaya da ücretsiz röntgen çekimi ve laboratuvar tahlilleri yapılmıştır.

Veremle mücadele işi maliyeti yüksek bir iştir. Yalnızca cemiyetin faaliyetleri yeterli olamaz ve İzmir’in zengin halkından da bu anlamda maddi yardım ve destekler beklenilir. Cemiyet her yıl Şubat ayında yıllık kongresini yapar, bir

²⁷¹ Anadolu, 2 Temmuz 1930.

²⁷² Anadolu, 28 Haziran 1934.

²⁷³ Anadolu, 28 Haziran 1934.

yıllık süreçte veremle ilgili olarak yapılmış olan faaliyetleri konuşur, yeni yılda görev alacak idare heyetini seçer, veremle mücadele ve hastaların tedavileri için belirli bir bütçe ayırırdı. Cemiyetin faaliyetlerine ek olarak 1923 yılında Bakanlığın da isteğiyle İzmir Bulaşıcı Hastalıklar Hastanelerinde, devlet hastanelerinde ve diğer hastanelerde olanaklar ölçüsünde veremlilere yataklar ayırılacaktır.²⁷⁴ Ayrıca Bakanlık, cemiyetin iyi işler yapabilmesi ve çalışmalarını sürdürebilmesi adına 200 lira yardımda bulunmuştur. Cemiyete yardım amacıyla C.H.F. bünyesinde olan yardım cemiyetleri de maddi destek sağlamışlardır. 1935 yılında toplamda 3000 liralık bir yardım yapılması beklenilmektedir.²⁷⁵

Veremle mücadele işlerinde İzmir gazeteleri çeşitli yazılar yazmış, hastalıkla ilgili bilgiler vermiş, hastalıktan nasıl korunulur bu konuda açıklamalar yapmıştır. Ancak maddi imkânlar yalnızca İzmir Verem Mücadele Cemiyetinin ya da belediyenin altından kalkabileceği şey değildir. Bu anlamda devlet desteğinin büyük bir önemi vardır. Maddi yetersizlikler dolayısıyla devlet kurumlardan yardım talep edilmiştir. Bereket versin ki Sıhhat ve İçtimai Muavenet Vekâleti, bulaşıcı olan hastalıklarla mücadele etmek konusunda kararlı bir tutum içerisinde olmuştur. Veremle mücadele konusunda da kararlı bir çalışma yoluna gidecektir, bu sebeple de bütçeye verem mücadelesi için ödenek ayırmıştır. Büyük şehirlerde dispanser açarak hastaların yatış ve tedavisini sağlayarak işe başlamak istemiştir.²⁷⁶ Dispanserlere, ileri düzey verem hastaları, evlerinde bakılamayacak kadar kötü durumda olanları ve etraflarında çok fazla insana verem bulaştırma riski taşıyanları yatıracaklardır.²⁷⁷

Sıhhat Vekâleti, salgın hastalıklarla mücadelede etkili sonuçlar alabilmek için Bahribaba'da bulunan hıfzıssıhha binasının ihtiyaçlarını öğrenmiş ve de binanın planlarını istemiştir. Hazırlanmış olan planlar Vekâlete gönderilmiştir. İzmir'de yüz yataklı bir hastanenin kurulmasına daha önceden haber verilmiştir. Bu verem hastanesinin yapımına 1932 senesinde başlanması planlanmış, Emrazı Sâriye Hastanesinin bahçesine yapılması düşünülen hastane arsasının da kadastro kayıtları Vekâlete gönderilmiştir. Sıhhat Vekâletinin İzmir'in durumunu göz önünde

²⁷⁴ Sağlık Hizmetlerinde 50 Yıl, s. 113.

²⁷⁵ Anadolu, 19 Şubat 1935.

²⁷⁶ Ahenk, 20 Temmuz 1929.

²⁷⁷ Ahenk, 20 Temmuz 1929.

bulundurarak salgın hastalıklarla mücadele için başarılı çalışmalar yapacak bir müessese yaratması beklenilmektedir.²⁷⁸

Veremle mücadele çalışmalarının tek bir ayağa yoktur, oldukça komplike ilerlemesi gereken bir mecradır. Yalnızca verem hastalarının iyileştirilmesine yönelik yapılan çalışmalar sıkı kalır. Bu anlamda sistemli şekilde ve geniş bir koldan çalışılması şarttır. Verem hastalığı bulaşıcılığı konusunda oldukça tehlikeli ve bulaşması kolay bir hastalıktır. İzmir’de hastalıkla mücadele çalışmaları kapsamında şehirdeki hapishanelerin de kontrol altına alınması düşüncesiyle bir mesai harcanmış ve Adliye Müfettişi Bedri Bey şehirdeki tüm hapishaneleri gezerek verem durumunu öğrenmeye çalışmıştır. Mahkûmların ne kadar süre içerde yattıkları, ne kadar süre sonra cezalarının biteceği gibi şeyler soruşturulmuştur. Yapılan araştırmalar sırasında çok sayıda veremli hastaların varlığıyla karşılaşmıştır. Bir heyet, verem muayenesi için hapishaneye gelerek mahkûmları kontrol etmiştir. Memleket Hastanesi Emrazı Dâhiliye Uzmanı Yakup Hüseyin Bey, Bakteriyolog Zühtü Bey ve asistanı Ali Rıza Bey hapishaneye gidip veremli hastaları diğerlerinden ayırmıştır. Veremli olan hastalar onar onar Memleket Hastanesinde mahkûmlar bölümünde tedavi edilecekler ve verilecek karar dahilinde de iyileştiklerinde serbest bırakılacaklardır.²⁷⁹ Verem hastalığının yaygın hale gelmesini önlemek adına hapishanelerdeki çalışmalara hız verilmiştir. Veremli hastaların farklı bir bölüme alınmaları ve sağlam mahkûmların da bu bölümlere girmelerinin yasak olması sağlanacaktır. Bu şekilde verem hastalarının tecrit edilmeleri sağlanacaktır.²⁸⁰

Verem hastalığı maddi sorunlar, bakımsızlık, havasızlık, beslenme sorunları gibi sebeplerle ortaya çıkan ve etkisini arttıran bir rahatsızlıktır. Verem aynı zamanda oldukça bulaşıcı ve tehlikelidir de. Bu anlamda verem hastalarının tecrit edilmeleri, hastane, sanatoryum gibi yerlerde tedavi edilmeleri çok önemlidir. Fakat şu var ki, Türkiye bu açıdan oldukça yetersizdir. Gelişmiş ülkelerde verem hastaneleri ve sanatoryumları olmasına rağmen ülkemizde yalnızca İstanbul’da Heybeliada Sanatoryumu vardır. Ege Bölgesinin en büyük merkezlerinden olan İzmir’de 1930’lu yılların ortalarında hala sanatoryum bulunmamaktadır. 1936 yılı Verem Mücadele Cemiyeti kongresinde İzmir’e acil olarak bir sanatoryum kurulması gerektiği

²⁷⁸ **Anadolu**, 15 Nisan 1931.

²⁷⁹ **Anadolu**, 24 Şubat 1930.

²⁸⁰ **Anadolu**, 6 Kanunuevvel 1933.

üzerinde fikir birliğine varılmış, buna ek olarak küçük bir de verem hastanesi kurulması yönünde karar verilmiştir. Hastane masraflarında kullanılmak üzere de 6266 lira 72 kuruşluk bir bütçe kabul edilmiştir. Kurulması planlanan sanatoryumda tedavi edilecek hastalardan para alınması kararlaştırılmış, fakirlerden para talep edilmeyecek, orta hallilerden 200-250 kuruş, iyi halli olanlardan da 300 kuruş alınacaktır. Halkın desteği yalnızca sanatoryum kurma konusunda değil hasta halka da yardım konusunda önemlidir. Güzelyalı'da fakir bir annenin beş çocuğu vardır ve kendisi de veremin pençesine düşmüştür. Bu anlamda varlıklı ailelerin bu kişilere yardım etmeleri beklenmiştir.²⁸¹

Sıhhat Bakanlığı, salgın hastalıklarla mücadele için bütçesini belirlemiş ve 1.722.000 Türk lirasını hastalıklarla mücadeleye ayırmıştır. Ülkenin sağlam nesil yetiştirmesi önemli görülmüştür. Veremle mücadele için dispanser ve sanatoryumların tüm masrafları karşılanacaktır. Ayrıca halkın bilinçlendirilmesi adına yabancı dillerden bazı çeviriler yapılmıştır. İlaç, alet edevat ve malzeme naklieleri için de 40.000 liralık bir bütçe ayrılmıştır.²⁸²

2.3. TİFÜS

Lekeli Humma hastalığı yani Tifüs, tıp âleminde en çok adı geçen ve en bulaşıcı hastalıklardan biri olarak bilinir. İlk salgınlarını 16. Yüzyılda yapan hastalık, 19. Yüzyıla gelene kadar veba ile karıştırılmıştır.²⁸³ Tifüsün tarihsel süreçte daha eski bir hastalık olduğu, fakat zaman zaman karahumma, veba gibi hastalıklarla karıştırıldığı düşünülmektedir. Bu sebeple de tam olarak ne zaman ortaya çıktığı bilinmemektedir. Milattan önce 4. Yüzyılda görülen veba hastalığı Kanngisser'e göre tifüstür. Milattan sonra 235 yılında Carthaca Piskoposu Cyprian tarafından da bir veba salgını tarif edilmiş, bu hastalık da büyük ihtimalle lekeli humma olarak tahmin edilmiştir.²⁸⁴

Tifüs türünden hastalıklar oldukça çeşitlidir ve dünyanın her yerinde görülürler. Bunların en önemlisi salgın hastalıkların en tehlikelilerinden ve bulaşıcı

²⁸¹ **Yeni Asır**, 10 İlkanun 1937.

²⁸² **Yeni Asır**, 28 Mayıs 1937.

²⁸³ Orhan Zihni Sanus, **İşçi Sağlığı ve Düşüncelerim**, Ali Rıza İnceleme Basımevi, 1945, s. 64.

²⁸⁴ Lütü Aksu, **Lekeli Humma (Tifüs)**, Ulusal Matbaa, Ankara, 1943, (Tifüs), s. 5.

olan klasik tifüstür. Klasik tifüs insanlar arasında yayılan ve insana da bitle bulaşan bir türdür. Hastalığın sebebi olan mikroplar (Rickettsia prowzeki) bitin içinde üreyerek insana bulaşırlar. Bitin hasta insanı ısırmasının ardından aldığı mikrop bağırsaklarına yerleşir ve ürerler. Sağlam insanların da bu bitler tarafından ısırılmasıyla birlikte hastalık yayılır. Hastalık genel anlamda kış aylarında yaygınlık gösterir. Zira insanların kat kat giyinmeleri, sürekli olarak elbiselerini temizleyememeleri gibi etkenler bunda etkili olmuştur. Hastalık salgınlar yapan ve salgınlar sırasında büyük can kayıplarına sebep olan bir yapıdadır.²⁸⁵ Bazı kaynaklar ve araştırmalara göre bitin tükürük bezlerinde Rickettsialara rastlanılmadığı, bu mikropların bitin bağırsaklarında bulunduğu ve mikrobun insanlara bitin dışkısı aracılığıyla bulaştığı sonucuna varılmıştır. Bitin ezilip öldürülmesi, bitin dışkısını bıraktığı bölgenin kaşınması ve bu kaşıma sırasında oluşan sıyrıklardan mikropların vücuda girmesi durumlarından dolayı hastalığın bulaştığı kanısına varılmıştır.²⁸⁶ Tifüs, bitle bulaştıktan 12-14 gün sonra ortaya çıkar. Şiddetli ateş, vücutta lekelere sebep olur, ayrıca kalp ve damar sağlığına da olumsuz etkileri vardır.²⁸⁷

Tifüs, lekeli humma olarak da bilinen toplu halk kitlelerinin bakımsız, perişan şartlarda yaşadığı alanlarda yayılır. Özellikle elbise bitleri ile yayılır ve bitlerin hasta kişileri ısırmalarının ardından bitin bünyesinde beslenir. Hastalığı taşıyan bitlerin sağlam kişilerle temasıyla da hastalık yaygınlaşır.²⁸⁸ Tifüs harp hastalığı olarak da tanınan bir hastalıktır. Birçok savaşta salgınlar halinde kendini göstermesi hastalığın bu şekilde anılmasına sebep olmuştur. 1800lü yıllarda ilk olarak İrlanda'da ortaya çıkmış olan hastalık, yalnızca birkaç haftada 60.000 kişiyi öldürmüştür. Birinci Dünya Savaşında da Sırbistan'da başlayan hastalık toplamda 150.000 kişinin ölümüne sebep olmuş korkunç bir hastalıktır.²⁸⁹ Alman-Rus Savaşları, Kırım Savaşı, Türk Rus Savaşları gibi savaşlar bunlara örnek olmuştur. Ülkelerin kıtlık zamanlarında da bu hastalık yıkıcı bir şekilde kendini göstermiştir.²⁹⁰

²⁸⁵ **Sıhhiye Mecmuası**, Cilt: 17, Mayıs 1943, Sayı: 105, s. 447.

²⁸⁶ **Tıp Fakültesi Mecmuası**, (Nisan- Haziran 1944), Sayı: 2, ss. 3687-3688.

²⁸⁷ Belgen, s. 23.

²⁸⁸ İhsan Aksan, **Salgın Hastalıklar ve Korunma Tedbirleri**, Başvekalet Devlet Matbaası, Ankara, 1944, ss. 16- 17.

²⁸⁹ **Anadolu**, 1 Birinci Kanun 1942.

²⁹⁰ **Anadolu**, 23 Şubat 1942.

Tifüsün oluşmasında *Rickettsia*'nın bulunması, bit bulunması ve salgın oluşumuna elverişli olacak hijyenden uzak bir ortamın olması gereklidir.²⁹¹ Açlık, sefalet ve fakirliğin olduğu yerlerde yayılabilir. Daha çok savaş ortamlarında karşılaşılmasına rağmen normal zamanlarda da yaygın olarak görülebilir. Toplu yaşam alanları olan kışlalar, hapishaneler ve okullar da hastalığın yayılmasında etkilidir. Bu sebeple buraların sık sık kontrol edilmesi oldukça önemlidir.²⁹²

Tifüs hastalığı normal zamanlarda var olmasına rağmen büyük salgınlar yapmasa da açlık, göç, savaş gibi önemli durumlarda kendini tam olarak göstererek binlerce hatta milyonlarca kişinin ölümüne sebep olur. Büyük savaşlarda buna doğru orantılı olarak büyük salgınlar ve ölümler kendini göstermiştir. Silahlar yüzünden ölen insanlarla tifüsten ölen kişiler karşılaştırıldığında tifüsten ölümün kat kat yüksek olduğu görülmüştür. Milyonlarca kişinin ölmesine sebep olan tifüsü aşılayan bit, yalnızca bir ısırıkla sağlam kişilerin hayatlarını ters düz eder.²⁹³ Mikrobu enjekte edilmesiyle hastalığı kapalı kişi, şiddetli derecede ateşlenir, şiddetli baş ağrıları, bulantı, halsizlik olur ve hastalık vücutta kırmızı lekelere sebep olur. Sonucunda ise felç gibi kalıcı hasarlarla veya ölümler biter.²⁹⁴ Üstelik bu hastalığın doktorlar tarafından bulunmuş bir mikrobu da yoktur. Bu da hastalığı daha tehlikeli kılmıştır.

Hastalıktan ölüm oranları yaşa nispetle artışlar göstermiştir. Küçük çocukların hastalıktan ölüm oranları daha azken, yetişkin kişilerde durum farklılaşır, yaşlar büyüdükçe ölüm oranlarında da artışlar görülmüştür. Epidemik olarak yayılmış olan tifüste de ölüm sonuçlarıyla daha çok karşılaşmıştır.²⁹⁵

Tifüs hastalığının engellenmesinde en etkili çözüm temizlik ve bitlerle savaştır. Bu anlamda Sıhhat Vekâleti de şehirlerde yapılacak temizlikle ilgili olarak bir program uygulamaya çalışmıştır. Buna göre, şehirlerde ve kasabalarda kurulan panayırlara gelen halkın, temizlik durumu kötü olan, hanlar ve otellerde kalmaları sebebiyle bitlendikleri ve hastalığa yakalandıkları, bu durumun ortadan kaldırılması için panayırların tatil edilmeleri ya da barınılacak yerlerin yetkililer tarafından kontrolü sağlanacaktır. Ayrıca, şehirlerde ve kasabalarda ekmek, kumaş, kahve gibi ürünlerin satıldıkları yerlerde bazı izdihamlar yaşanmaktadır. Halkın bu izdihamlara

²⁹¹ Aksu, Tifüs, s. 86.

²⁹² **Anadolu**, 23 Şubat 1942.

²⁹³ **Anadolu**, 24 Haziran 1943.

²⁹⁴ **Anadolu**, 23 Şubat 1942.

²⁹⁵ **Yeni Asır**, 4 Haziran 1943.

sebebiyet vermesinin önüne geçilecek şekilde satışlar yapılmasına, vapur, tren, tiyatro, sinema biletleri satılan gişelerde de izdiham olmasının önüne geçilecek şekilde satışlar yapılmasına dikkat edilecektir. Yersiz yurtsuz, işsiz insanların büyük şehirlere seyahat etmelerine izin verilmeyecek ve şehirlerde olanlar da geldikleri yerlere geriye gönderileceklerdir. Kıptilerin ve dilencilerin de seyahat etmelerine engel olunacaktır. Fakir ve kimsesiz halkın belediyeler tarafından temizliği sağlanacak ve temiz kıyafetlere erişimleri konusunda yardımcı olunacaktır.²⁹⁶ Bu hastalıkla mücadelede belediyelerin genel çalışmalarının da önemi büyüktür. Zira bit yoksa hastalık da yoktur, bu sebeple öncelikli olarak bitlerin imha edilmesine yönelik çalışmalar önemlidir.

Tifüs, kış aylarında büyük salgınlar yaptığı için, yurdun sağlık durumunu dikkate alan Sıhhat Vekâleti de bu sebepten tifüs mücadele komisyonu ile birlikte tamimler hazırlamış ve vilayetlere göndermiştir. 5 Temmuz 1943 tarih ve 1573 sayılı tamim ile tüm halkın, resmi ve gayri resmi tüm kuruluşların birlikte çalışmaları ve hareket etmeleri istenilmiştir. Belediyelerin, Umumi Hıfzıssıhha Meclislerinin, lekeli humma hastalığı ile ilgili önlemler almaları ve uygulamaları gerekli görülmüştür. Her kaza, kasaba ve imkân bulunan köyde buğu sandıkları²⁹⁷, buğu bidonları ve bit temizleme vasıtaları bulundurmaları gereklidir. Halkın ucuz şekilde yıkanması ve muhtaç olanların ücretsiz olarak yıkanması, kapalı hamamların tamir edilmesi, köylerde yıkanma yerleri açılması uygun görülmüştür.²⁹⁸ Herkesin kendi temizliğini iyi derecede yapması ve bitten arınması oldukça hayati bir konudur.²⁹⁹ Elbiseler mutlaka ütülenerek kullanılmalı, sıkça banyo yapılmalı ve kaşıntı varsa bu bölgeler kaşınmamalıdır.³⁰⁰

Tifüs hastalığı, Türkiye'nin en önemli sorunlarından biri haline gelmiştir. Çeşitli nedenlerle insanların yoksul oluşu, kıtlıkların yaşanması, savaşların etkisi, kültür seviyesinin düşüklüğü gibi etkenler sebebiyle çeşitli hastalıklar yaygınlaşmış, sağlık konusunda ciddi anlamda mücadeleler yapılamamış, yalnızca var olan

²⁹⁶ **Sıhhiye Mecmuası**, Cilt: 17, İlkanun 1943, Sayı: 108, s. 810.

²⁹⁷ Buğu sandıkları dezenfeksiyon aletleridir. Tifüs hastalığında etkili olan bitten kurtulmak için kullanılmıştır. Buğu sandıklarında bir kazan ve bir sandık vardır ve kazanın için suyla doldurulur. Kazan kaynatılır ve yanındaki sandığa yoğun şekilde buhar verir. Buhar sayesinde bitli olabilecek eşyaların dezenfeksiyonu sağlanmış olur.

²⁹⁸ **Sıhhiye Mecmuası**, Cilt: 17, İlkanun 1943, Sayı: 108, ss. 813-814.

²⁹⁹ **Anadolu**, 24 Haziran 1943.

³⁰⁰ **Yeni Asır**, 7 Haziran 1943.

hastalıkların salgın yapmaması ve hastalığa tutulanların tedavi edilmeleri yönünde bir yol izlenebilmiştir. Bu anlamda ülkenin gelişmişlik seviyesinin de düşük olması ve ek olarak birçok sebebin yan yana gelmesiyle hastalıklarda artışlar söz konusu olmuştur. Çeşitli salgın hastalıkların yanında tifüs hastalığı da belirli aralıklarla salgınlar yaparak binlerce insanın ölümüne sebep olmuştur. Hastalıkla savaşın az olduğu ve mücadele işlerinin yetersiz olduğu her dönemde tifüs salgınları yapılmıştır. Özellikle de 1943 yılında salgınlar yapmış olan tifüs hastalığı ile savaş için ülkede genel bir aşı uygulamasına gidilmeye karar verilmiş, bunu sağlamak için de Refik Saydam Merkez Hıfzıssıhha Müessesesinde Tifüs Aşısı Servisi kurulmuştur. Aşı uygulamasının başlatılmasıyla, haşeratların imhasıyla ve D.D.T. tatbik edilerek tifüse sebep olan haşerelerden ve hastalıktan kurtulmaya başlanılmıştır.³⁰¹ Tifüs hastalığına karşı ilk olarak, Doktor Harold R. Cox bir aşı geliştirmiş ve seri şekilde imal edilmesi sağlanmaya çalışılmıştır. Tifüslü bitlerden alınan mikrop tavşanlarda ve yumurtalarda üretilerek serum üretiminde kullanılmıştır. Tifüs hastalığının önüne geçmek için Amerika’da üretilen serumlar 200.000 kişiye uygulanmış ve başarılı olunmuştur. Hastalığın erken teşhis edildiği durumlarda kullanılan serumlar, yüzde 95 başarı sağlamıştır.

İzmir genel anlamda bakıldığında gerek coğrafi konumu, gerek ticari faaliyetleri, gerek dışardan göç ya da işçi alması sebebiyle diğer şehirlere oranla hastalıklarla karşılaşması olasılığı daha yüksek olmuştur. Özellikle de farklı bölgelerden gelen kişilerin etkisiyle tifüs hastalığının daha yoğun şekilde şehri etkilediği görülmüştür. İzmir, bu yapıyla da oldukça dezavantajlı bir şehirdir.

Her yıl kış aylarına gelindiğinde tifüs salgınlarıyla ilgili haberler de çoğalır. Bu dönemlerde belediyeler daha yoğun şekilde hastalıkla mücadele konusunda mesai harcarlar. Belediyede görevli kişiler, gelen tifüs ihbarlarına karşı acilen önlemler alırlar. İzmir’de uzun bir süre salgın yapmayan tifüsün, 1930 yılında tekrar ortaya çıktığına dair bilgiler edinilmiş ve bu anlamda çalışmalara hız verilmiştir. Uzunca bir aranın arkasından, Mart ayında İzmir-Urla yol yapımında çalışan bazı işçilerde tifüs hastalığı olduğu görülmüş, Sıhhat ve İctimai Muavenet Müdürü Mehmet Lütfi Bey tarafından bu bölgede incelemeler yapılmıştır. Yapılan araştırmada yol işçisi 6 kişinin tifüs olduğu anlaşılmış ve hastalar, Urla Tahaffuzhanesine yatırılmışlardır. Bu

³⁰¹ Sağlık Dergisi, Cilt: 22, (Ekim-Kasım 1948), Sayı: 10-11, s. 17.

durumdan endişe duyulmuş ve farklı iş kollarında çalışan binlerce işçinin Urla Tahaffuzhanesinde muayene edilmeleri sağlanmıştır. Bazı semtlerde lekeli humma hastalığı devam etmiş, yeni hasta ihbarları yapılmıştır. Bornova merkezde 1 kişinin lekeli humma hastalığına yakalandığı görülmüş, bu kişi ambulansla Emrazı Sâriye Hastanesine kaldırılarak tedaviye alınmıştır. Ayrıca Eşrefpaşa'da da 1 kişi lekeli humma hastalığına yakalanmıştır.³⁰² İstanköy Sokağında 1 lekeli humma hastası görülmüş ve acilen Sıhhat Müdürlüğü tarafından önlemler alınmıştır.³⁰³ Önlemler alınmasına rağmen Karşıyaka'da da 1 kişinin bu hastalıktan muzdarip olduğu haberi alınır.

Tifüs, temizliğin yapılamadığı zamanlarda özellikle de harp dönemlerinde, toplu olarak kullanılan alanlar yani okullar, hapishaneler, kışlalar, hastaneler, fabrikalar gibi yerlerde oldukça yaygın halde bulunur. Hanlar, oteller, sinemalar, vapur, otobüs, tramvay ve trenler, kahve ve lokantalar gibi yerlerde bitlerin yayılması daha kolay ve olası bir durumdur.³⁰⁴ İzmir Belediyesi, bu anlamda da önemli çalışmalara imza atmıştır. Tifüs hastalığını engellemek adına birçok temizlik çalışması yapılmış ve toplu olarak kullanılan yerlerde de sık sık bit kontrolleri ve hastalık kontrolleri yapılmıştır. Okullar, hapishaneler ve hastane gibi ortak kullanım alanlarında temizlik ve bit kontrollerine önem verilmiştir. Ancak yapılan çalışmalara rağmen 1936 yılının Şubat ayında tifüs kontrolü için kalabalık bir okulu tetkik etmeye giden bir belediye doktoru, 63 öğrencide bit tespit etmiş ve öğretmenlerine bildirmiştir.

Şubat ayında 1 kişi tifüs olmuş fakat 1936 yılının Ekim ayında bu hastalığın salgınlar yaptığı anlaşılmıştır. Sıhhat Müdürü Vekili olan Cevdet Fuat, vakalara karşı sıhhi önlemler alınması, toplu olarak kullanılan yerlerde temizliğin iyi olması ve bit muayenelerine dikkat edilmesi konusunda uyarılarda bulunmuştur.³⁰⁵ Kış aylarında insanların temizlik işlerine çok dikkat etmemesi, kişisel hijyen ve temizlik konularında yetersiz olmaları, banyo yapma konusunda dahi daha esnek davranmaları hastalığın yayılmasındaki en büyük etkenlerdendir. Özellikle de

³⁰² **Yeni Asır**, 10 Teşrinisani 1931.

³⁰³ **Anadolu**, 15 Teşrinisani, 1934.

³⁰⁴ Aksu, Tifüs, ss. 86-88.

³⁰⁵ **Halkın Sesi**, 16 Birinci Teşrin 1936.

elbiselerin üzerine yerleşmiş olan bitlerin burada yumurtalarını bırakması tehlikeyi artıran bir konu olmuştur.

İzmir'in farklı bölgelerinden tifüs hastalığının varlığına dair bilgiler gelmeye devam etmiş ve yapılan araştırmalarda da bunların büyük çoğunluğunun kış aylarında olduğu anlaşılmıştır. Bergama'dan Emrazı Sâriye Hastanesine tedavi amacıyla gelen bir kızın da tifüs olduğu anlaşılmıştır.³⁰⁶ Hastalanan kişi, Mordehay kızı Bn. Sultana tedavi altına alınmıştır.³⁰⁷

Kemalpaşa'da oturan Ömeroğlu Mustafa da lekeli humma hastalığına yakalanmış ve Emrazı Sâriye Hastanesinde tedavi edilmeye başlanmıştır.³⁰⁸ Hastalanarak Emrazı Sâriye Hastanesinde tedavi altına alınan 2 kişinin de tifüs olduğu anlaşılmıştır. Hamza oğlu Demir ve Ali kızı Refia'nın ciddi şekilde tedavisi sağlanmaya çalışılmıştır.³⁰⁹

Tifüs hastalığının yoğunluğunun artmasıyla birlikte, çeşitli önleyici çalışmalar yapılmıştır. Hastalığın önüne geçmek için bitle mücadele etmenin önemi büyüktür. Bu anlamda bitle savaşmak hastalığın da bitmesinde etkili olacaktır. İnsanların pis olmaları hastalıkta etkili olduğu için, kişinin sık sık yıkanması, kıldan arınması, temiz çamaşırlar giyinmesi sağlık açısından oldukça önemlidir. Halkın bilinçli hale gelmesi için beyannameler dağıtmak, afiş asmak, sinemalarda bilgiler vermek ve hanlar, hamamlar, oteller gibi toplu kullanılan alanlarda kontroller yapmak gerektiği de belirtilmiş ve bu anlamda çalışmalar yapılmıştır. Sokaklardaki pis insanların da hamamlara götürülmesi ve onlara temiz çamaşır temin edilmesine önem verilmiştir. Bu çalışmalar, hem devlet hem de belediyeler aracılığıyla yapılırsa başarı da büyük olur. İzmir ilinde de bu çalışmalara önem verilmiş³¹⁰ fakat yapılan tüm çalışmalara rağmen şehirde hastalık görülmeye devam etmiştir. Mayıs ayında İzmir'de 325 kişinin tifüs olduğuna dair bilgiler alınmıştır ki, bu da endişe uyandırıcı bir durumdur.³¹¹

Tifüs vakalarını önlemek için Belediye Reisi Reşad Leblebicioğlu, şehirde gezerek oteller ve aile evlerinin durumlarını kontrol etmiştir. Ayrıca, 1 Mayıs-27

³⁰⁶ **Yeni Asır**, 1 Şubat 1938.

³⁰⁷ **Halkın Sesi**, 1 Şubat 1938.

³⁰⁸ **Halkın Sesi**, 3 Şubat 1938.

³⁰⁹ **Yeni Asır**, 6 Şubat 1938.

³¹⁰ **Anadolu**, 28 Mayıs 1943.

³¹¹ **Anadolu**, 27 Mayıs 1943.

Mayıs aralığında şehirde yapılan temizlik çalışmalarını da kontrol etmiş ve bazı emirler vermiştir. Belediye, Mayıs ayında 26 günlük çalışmasında, 73 ev, 16 aile evi, 10 otel ve 1447 nakil vasıtasının dezenfeksiyonunu sağlamıştır. 52189 parçalık giyecek eşya temin etmiş, 28820 kilo eski eşyayı ve bunların satışının yapıldığı yerlerin de kontrolünü yapmıştır. Halk hamamlarda parasız olarak yıkanmış ve 5523 kişiye de sabun verilmiştir. Temizlik ekipleri sürekli olarak şehirde gezerek kontrollere devam etmişlerdir. Şehrin temizliği ve sağlığı için çalışan sağlık ekiplerinin de faaliyet alanları genişletilmiştir. Belediye bu anlamda çok itinalı çalışmış ve mücadele işlerine önem vermiştir.³¹²

Tifüs vakaları ilerleyen aylarda devam etmiş ve hatta iyice artmış, Haziran ayında yurt genelinde 398 kişinin tifüs olduğu görülmüştür. Bunun 171'i İstanbul'da, 2'si Ankara'da görülmüştür. Bu anlamda kış ayında şiddetli bir tifüs salgınının yaşanmaması için halkın belediye ekiplerine yardımcı olmaları ve temizlik konusunda çok özenli olmaları hayati bir konu olmuştur.³¹³ Haziran ayının ilk haftası ve üçüncü haftası arasındaki on beş günlük süre içinde 6 kişinin daha tifüs olduğunu belirleyen İzmir belediyesi, doktorlar ve tifüs ekipleri, hasta tespiti yapmak için çalışmaya devam etmiştir. Tifüs ile mücadeleye devam edilmesine rağmen bu hastalığa yakalanan vatandaşlar olmuş bu da belediyeyi endişelendirmiştir ve mücadeleye devam edilerek halkın da dikkatli olması istenmiştir. Haziran ayının başından üçüncü haftasına kadar olan süreçte 17 kişinin daha tifüs hastalığına yakalandığı anlaşılmış; Kuşadası, Karaburun ve İzmir merkezde rastlanılan bu durum endişe uyandırmıştır. Mayıs ayında da 13 kişi hastalanmıştır. Yaz mevsimi boyunca şiddetli salgınlar olmasa da kış aylarında bu hastalığın ciddi anlamda artış göstereceği düşünülmüştür. Bu anlamda halkın bitlenmemek için temizliklerine önem vermeleri şarttır. İzmir'in Tepeköy kazasında 1 kişi tifüs hastalığına yakalanmış, hükümet doktorları önlemleri arttırmak adına işe koyulmuş, hamamlarda daha fazla kişinin yıkanması imkânı sağlandığı gibi yıkanan kişilere de bedava sabun sağlanmıştır.³¹⁴

İzmir Belediyesi bulaşıcı hastalıklarla mücadele amacıyla ciddi temizlik çalışmaları yapmıştır. 1942 yılındaki kayıtlara göre; 525 bina, 293434 parça eşya,

³¹² Anadolu, 29 Mayıs 1943.

³¹³ Anadolu, 16 Haziran 1943.

³¹⁴ Anadolu, 24 Haziran 1943.

79035 kilo eski eşya ve 9085 nakil vasıtasının buharla ve yıkanarak dezenfeksiyonu sağlanmıştır.³¹⁵

Tifüs mücadelesinde etkili sonuçlar alabilmek adına sağlık çalışanlarına aşı uygulaması yapılmış ve önlemler alınmaya devam etmiştir. Fakat alınan önlemlere rağmen Menemen Hükümet Tabip Vekili Belediye Doktoru Rıfat Öz, tedavi etmekte olduğu bir hastadan mikrop alarak tifüs olmuş ve İzmir Emrazı Sâriye Hastanesinde yaşamını yitirmiştir.³¹⁶

1943 yılında, Türkiye genelinde Temmuz ayının ilk iki haftasında 206 kişi tifüs hastalığına yakalanmış, İstanbul, Ankara ve diğer illerde tifüs vakalarıyla karşılaşmaya devam edilmiştir. Haziran ayı içinde bu sayının daha fazla olduğu 450'ye yakın kişinin tifüs olduğu bilinmektedir. Temmuz ayı boyunca da tüm yurttaki yapılmış olan tifüs mücadelesine rağmen yurt genelinde 339 kişinin bu hastalığa yakalandığı görülmüştür.³¹⁷

Tifüsle mücadelede temizliğin önemli olması sebebiyle tedbirler arttırılmıştır. Halkın toplu yerlerde bulunmamasına yönelik çalışmalar yapılmış, otobüs, tramvay, vapur, araba gibi toplu ulaşım araçlarının temizliği çok önemli görülmüştür. Temizliği tam olarak yapılmayan ulaşım araçlarının çalışmaları yasaklanmış, ayrıca bu ulaşım araçlarındaki koltuklarda bulunan minderlerin çıkarılmasına da özen gösterilmiştir. Tifüslü hastaların aranması ve evlerin de temizlik durumunun kontrolü için belediye ekipleri, tifüs mücadele ekibi görevlendirilmiştir. Sağlık ekipleriyle ortak bir çalışma yapılarak hasta kişiler ve evlerin temizlik kontrolleri yapılmıştır. Hükümetin bu anlamda maddi destek veriyor olması güzel bir gelişme olmuştur. Hükümet, tifüs mücadelesi hakkında yapacak olduğu toplantıya Vilayet Sıhhat Müdürü Cevdet Saraçoğlu'nu da davet etmiştir.³¹⁸

1943 yılının son iki ayı içinde 120'ye yakın tifüs vakasıyla karşılaşmış, yılın sonunda 123 kişinin tifüs hastalığına yakalandığı görülmüştür. Vakalar salgın halde olmasa da yaygınlaşmasından büyük endişe duyulmuş, Hükümet de belediyeler de hastalığın yayılmasını önlemek adına birçok çalışmaya imza atmıştır. Bedava hamam olanağı sağlanmış, etüv makinaları dezenfeksiyon işinde kullanılmış, hastanelerde

³¹⁵ **İzmir Belediye Riyasetinin 1942 Yılı Çalışma Raporu**, Meşher Basımevi, İzmir, 1942, s. 9.

³¹⁶ **Yeni Asır**, 29 Haziran 1943.

³¹⁷ **Anadolu**, 2 Ağustos 1943.

³¹⁸ **Anadolu**, 8 Haziran 1943.

hastalığın tedavisi için çalışılmış, şehirlerde de bit mücadelesi ve temizliği yapılmıştır. Hastalık mücadelesinde yalnızca devletin ya da belediyelerin önlemleri yeterli olmadığı için vatandaşın da hastalıkla ilgili bilgilendirilmesi sağlanmış ve üzerine düşeni yapması gerekli görülmüştür. Hastalık mücadelesinde çalışan görevlilerin hastalıktan korunmaları için Refik Saydam Enstitüsünde yapılan aşılarla aşılanmaları sağlanmıştır.

Belediye, 1944 yılının başlarında şehirde 1 kişinin tifüs olmasının ardından kış ayının da gelmiş olmasıyla çalışmalarına devam etmiştir. Tepecik'te bulunan ve halkın yıkanması ve elbiselerinin de temizlenmesi için açılan tebhirhane yani buhu evinde gün içinde 1000 kişinin temizliğini sağlama imkânı yaratılmıştır. Ayrıca ihtiyacı karşılamak ve dezenfekte işini arttırmak için gerektiğinde kullanılmak üzere beş tane de seyyar etüv makinesi sağlanmıştır.³¹⁹

8 Şubat 1944'te şehir meclisi toplanarak tifüs hastalığıyla ilgili görüşmüşlerdir. Belediye Reisi Reşad Leblebicioğlu, hastalık konusunda bilgiler vermiştir. Hastalığın yıllarca salgın halde ilerlememesine rağmen 1942 yılında sâri bir hastalık şeklinde ilerlediğini açıklamıştır. İstatistiklere göre açıklamalar yapılmış, İzmir'de 1940 yılında 9, 1941 yılında 3, 1942 yılında da 5 kişinin tifüse yakalandığını söylemiştir. 1943'e gelindiğinde 22 kişinin hasta olduğu ve hastalığın salgın derecesinde olduğu görülmüştür. 1944 yılının ilk iki ayı içinde 4 kişinin tifüs olduğu bilinmektedir.³²⁰

Sıhhat Vekâletinin araştırmalarına göre, İzmir'de Şubat ayı boyunca 12 kişinin tifüse yakalandığı, bu vakaların da merkezden ziyade kazalarda olduğu açıklanmıştır. Bergama ve Dikili kazalarında hastalığın daha yaygın olması, merkezde temizlik işlerine özen gösterildiğine ancak kazalarda bu konuda çok etkili olunmadığına kanaat getirilmesine sebep olmuştur. 200 bin kişilik nüfusa sahip İzmir'de merkezin hastalıkla mücadelede etkili olduğu anlaşılmıştır. Kazalarda yeni vakalarla karşılaşılmaya devam edilmiş, yine Bergama'da 2 kadının hasta olmasından şüphe edildiği için Emrazı Sâriye hastanesine getirilmesiyle tifüs oldukları anlaşılmıştır. Mart, Nisan ve Mayıs aylarında tifüs hastalığının çok yaygın hale gelmesi sebebiyle önlemler de arttırılmıştır.³²¹ Mart ayının ortalarında İzmir

³¹⁹ **Yeni Asır**, 4 İkinci Kanun 1944.

³²⁰ **Anadolu**, 8 Şubat 1944.

³²¹ **Yeni Asır**, 9 Mart 1944.

merkezde tifüs hastalığıyla karşılaşılmağı olmasına rağmen, Seferhisar'da 1 kişinin hasta olduğı bilgisi alınmıştır.³²² Hastalık görölmele dahi mücadele çalışmaları hiç bırakılmamıştır.³²³ Nisan ayının başında ise 3 kişinin tifüs hastalığına yakalandığı görölür.³²⁴ Mayıs ayı içinde sadece 1 kişinin tifüse yakalandığı ve 1 kişinin de Turgutlu'dan tedavi amacıyla İzmir'e geldiğı görölmüştür. Nisan ayında hastalığa yakalanmış olan 4 kişinin de sağık durumlarının iyiye gittiğı öğrenilmiştir. Haziran ayının ilk haftasında İzmir'de 3 kişide tifüs görölmüş ve tedavileri başlatılmıştır. Hastalık, yapılan tüm mücadele çalışmalarına rağmen tek tek de olsa görönmeye devam etmiştir.³²⁵

Tebhırhane olarak bilinen buhu evlerinin açılmasıyla beraber 12592 kişinin buralarda temizlenmiş, çamaşırları dezenfekte edilmiş, üç aylık bir süre içinde 122041 parça eşyanın buharla dezenfekte edilmesi sağılanmış, 17 bin kilo paçavra da etüvden geçirilmiştir. Hanlar, bekâr evleri, aile evleri, oteller gibi vesaire yerleşim yerleri kontrol edilmiş ve 813 yerin temizlik ve dezenfektasi sağılanmışır. Hastalıkla mücadele için yapılan çalışmalar tüm ciddiyetiyle devam etmiştir.³²⁶

1944 yılının Nisan ayında Türkiye'de 940 kişinin tifüs hastalığına yakalandığı öğrenilmiş, İzmir'de ise 7 kişinin lekeli hummaya yani tifüse yakalandığı görölmüştür.³²⁷ Haziran ayına gelindiğinde genel anlamda 212 kişinin tifüs hastalığına yakalandığı ve salgının devam ettiğı bilinmektedir. İzmir'de 12 kişinin bu hastalığa yakalandığı anlaşılmıştır.³²⁸ Temmuz ayı boyunca da salgın devam etmiş, toplamda 188 tifüs vakası haberi alınmıştır. İzmir'de 14, İstanbul'da 17, Zonguldak'ta 19, Erzurum'da 12 ve Bursa'da da 9 kişi tifüs hastalığından muzdarip olmuş, Eylül ayı boyunca da tifüs vakaları varlığını devam ettirmiştir. Tüm yurttta 75 kişinin tifüse yakalandığı ve İzmir'de de 13 vakanın göröldüğü kayıtlara geçmiştir. Ekim ayında da tifüs vakaları devam etmiş ve yurttta 92 kişinin tifüse yakalandığı görölmüştür. İzmir'de 10 kişi tifüs nedeniyle hastalanmışken, Ankara ve Kocaeli'de 8, Zonguldak'ta 10, İstanbul'da 6 kişi hastalanmıştır.³²⁹

³²² **Yeni Asır**, 19 Mart 1944.

³²³ **Yeni Asır**, 28 Mart 1944.

³²⁴ **Yeni Asır**, 25 Nisan 1944.

³²⁵ **Yeni Asır**, 24 Mayıs 1944.

³²⁶ **Anadolu**, 8 Şubat 1944.

³²⁷ **Anadolu**, 3 Mayıs 1944.

³²⁸ **Anadolu**, 4 Temmuz 1944.

³²⁹ **Anadolu**, 2 İkinci Teşrin 1944.

Tifüs hastalığının artış yapmasının önüne geçebilmek adına tifüs aşıları uygulaması yapılmış, Ankara'dan aşılar getirilerek halka uygulanmaya başlanmıştır. Şehirdeki temizlik çalışmalarına da devam edilmiş, aile evleri dezenfekte edilmiş, halkın ücretsiz olarak hamamlarda temizlenmesi sağlanmıştır. Fakat Ekim ayında 10 kişinin tifüs hastalığına yakalandığı öğrenilmiş ve endişe artmıştır. Buna ek olarak başka yerlerden gelen 4 kişide de tifüse rastlanmıştır. Kasım ayında da 4 kişi tifüs olmuştur.³³⁰

Tifüs hastalığı yalnızca İzmir merkezde yaşayan kişilerde değil, şehre başka yerlerden gelen kişilerde de görülmüş ve bu şekilde sağlıklı insanlara da nakli sağlanmıştır. Bu açıdan, Ege Bölgesindeki tüm vilayetlerin, tifüs mücadelesine katılması gerekli görülen bir meseledir.

İzmir Belediyesi tifüs hastalığına karşı tedbirler almayı sürdürse de Ocak ayının başında yapılan bir araştırmada, İzmir'de kazalarda tifüs hastalığının artış gösterdiği görülmüştür. Belediye, hastalığın çıkmış olduğu yerlerde mücadele işlerini yoğunlaştırmış ve önlemler almıştır. Aralık ayında İzmir'de 30 kişinin tifüs hastası olduğu tespit edilmiştir. Hastalardan bir kısmının dışarıdan İzmir'e geldiği anlaşılmış, yapılan temizlik çalışmalarında başarı sağlansa da yeni hastaların olması durumu kişisel temizliğin yetersiz olmasıyla açıklanmıştır.³³¹

Sağlık Bakanlığının bir açıklamasına göre, Ocak ayı boyunca alınan tüm önlemlere rağmen 421 kişinin hastalığa yakalandığı açıklanmıştır. İzmir'de 26 kişinin tifüs olduğu öğrenilmektedir. Ağrı, Balıkesir, Bursa ve Gümüşhane'de 17 kişi, İstanbul'da 55 kişi, Aydın'da 16 kişi ve daha birçok ilde insanların tifüs hastalığına yakalanmış olduğu görülür. Şubat ayına gelindiğinde ay boyunca tifüs vakaları 359 olmuştur. İzmir'de 20 kişi tifüs hastalığından muzdariptir.³³² Yapılan tüm çalışmalara rağmen tifüs vakaları azalmadığı gibi artış da göstermiştir. Ocak ayı başından Şubat ayının başına kadar olan süreçte, Sağlık Bakanlığının verdiği bilgiye göre İzmir'de 26 vaka tespit edilmiştir.³³³ Genel anlamda İzmir'in sağlık durumu iyi olsa da arada çıkan tifüs vakaları sebebiyle acilen önlemler alınması yönünde çalışılmıştır.

³³⁰ **Yeni Asır**, 23 İkinci Teşrin, 1944.

³³¹ **Yeni Asır**, 6 Ocak 1945.

³³² **Anadolu**, 2 Mart 1945.

³³³ **Halkın Sesi**, 8 Şubat 1945.

Sağlık Bakanlığının yaptığı açıklamaya göre, 1945 yılının Ağustos ayında yurt genelinde 96 kişinin lekeli hummaya yakalandığı görülmüştür. İzmir’de de 12 kişi lekeli humma olmuştur.³³⁴ Eylül ayı boyunca da İzmir’de toplamda 3 kişi hasta olmuştur.

Tifüs hastalığı için en tehlikeli görülen mevsim kıştır. Kış aylarının gelmesine yakın, hastalığa karşı koruyucu olan aşının tüm halka uygulanması gerekli görülmektedir. Bu sebeple mesai saatleri içerisinde herkesin hükümet tabipliğine başvuru yapması istenilmektedir. Sağlık ve Sosyal Yardım Bakanlığı İzmir’e bir bildiri göndermiştir. Bu bildiriye göre, 1945 yılının Ağustos ayında herkesin tifüse karşı aşılması gerektiği bildirilmiştir. Bildiriye göre aşılması gereken kişiler; resmi ve özel işlerde çalışan memurlar, öğretmenler, 12 yaşından büyük tüm öğrenciler, askerler, polisler, cezaevleri memurları, hükümlüler, fabrikalarda çalışan işçiler ve kalabalık yerlerle teması olan kişilerin aşılması istenilmiştir. Aşılacak isteyen halk da aşılanabilecektir. Tifüs aşısı az olan ve elinde aşı bulunmayan doktorlara da aşı temin edilecek ve hastalıkla mücadele tüm ciddiyetiyle devam edecektir.³³⁵

Tüm hastalıklarla olduğu gibi tifüs hastalığıyla da savaşılmış ve halk sağlığının korunmasına önem verilmiştir. Öyle ki, bir kişinin dahi hastalık taşıması bir toplumu hasta edecek kadar etkili olacağından, hastanın tedavisi ya da temizliğinin sağlanması kendi inisiyatifine bırakılmamış, gerekirse zorla tedavileri yapılmıştır. Hastalığın yayılmasını önlemek için hasta kişilerin yetkililere bildirilmesi de vatani bir borç olarak kabul edilmiştir. Hasta kişilerin, onları muayene eden doktorlar tarafından belediye yetkililerine bildirilmeleri de gerekli bulunmuştur. Ayrıca, hastalık şüpheli kişilerin şehirlerden uzaklaştırılmaları da ayrı bir çözüm yolu olarak görülüp uygulanmıştır. Kişisel temizliklerine dikkat etmeyen kişilerin de zoraki de olsa hamamlarda yıkanmaları, temizlenmeleri sağlanmıştır. Ek olarak şehirdeki ulaşım araçlarının ve toplu olarak kullanılan yerlerin de hijyene dikkat etmeleri konusunda uyarıldığı ve de temizliklerinin kontrol edildiği bilinir. Fabrikalarda çalışan işçilerin de günlük bit muayeneleri zorunlu olmuştur. Hastalıkla mücadele, halkın sağlığı, sağlıklı bir neslin devamı adına gerek belediyeler gerekse hükümet önemli çalışmalar yapma yolunda ilerlemişlerdir.

³³⁴ **Halkın Sesi**, 5 Eylül 1945.

³³⁵ **Yeni Asır**, 2 Haziran 1945.

Tifüse karşı alınan tüm önlemlere rağmen devam etmesi nedeniyle İzmir’de yeni çalışmalar yapılmıştır. Yalnızca bir günde pis görüldüğü için 300 kişi hamama gönderilmiştir. Temizliği iyi olmayan birinin sinema gibi toplu ortamlara alınması yasaklanmıştır. Halka ucuz sabun dağıtılmış, ücretsiz olarak hamamlarda yıkanma olanakları sağlanmış, halkın kıyafetlerini yıkayabilmeleri ve kendi temizliklerini sağlayabilmeleri için kömür dağıtılmış, ayrıca yoksul olan kişilere ücretsiz olarak kıyafet de verilmiştir. Tüm çalışmalara rağmen tifüs artış göstermeye devam etmiştir.

Tablo 10: 1928-1939 Yılları Arasında İzmir’de Tifüs Salgınlarında Ölenlerin Sayıları

1928	1929	1930	1931	1932	1933	1934	1935	1936	1937	1938	1939
5	1	19	13	10	19	29	47	53	44	56	46

Kaynak: Say, s. 95.

2.4. ZÜHREVİ HASTALIKLAR

Frengi, bel soğukluğu, yumuşak şankr gibi hastalıklar zührevi hastalıklar adı altında anılırlar. Cinsel temas yoluyla bulaşan bu hastalıklar kadın ya da erkeğin direkt temasla mikrobu alması şeklinde gelişir. Hastalıkların zührevi olarak anılmasının sebebi de buna dayandırılır. Zühre, Eski Yunan ve Roma mitolojisinde geçen aşk mabudesi Venüs’ün Arapçasıdır. Bu hastalıklar Avrupa’da “venerienne”, “venereal”, “venerisch” olarak anılırken Türkiye’ye “zührevi” olarak geçmiştir.³³⁶ Zührevi hastalıklardan frenginin, ilk olarak 1490 yılının sonlarında Kolomb’un denizcilerinin Haiti’den getirdikleri kadınlar aracılığıyla Avrupa’ya geçtiği düşünülmektedir. Avrupa’da sifilis olarak bilinen bu hastalık, kısa süre içinde salgın halini almıştır.³³⁷

Zührevi hastalıklar, kana karışarak kişilerin kalitesiz bir hayat sürmelerine sebep olmaktadır. Bu hastalıklar genel olarak cinsel münasebetlerle bulaşsalar da, frengi gibi bulaşıcı hastalıklar yalnızca cinsel birlikteliklerle değil, aynı zamanda ortak bardak, çatal, kaşık kullanımıyla, berberlerde kullanılan malzemelerle, hasta kişiyle aynı çarşaf ya da yastık kullanımıyla ve öpmeye bulaşırlar. Hasta kişilerin,

³³⁶ Köy Doktoru (Sağlık ve Sosyal Yardım Bakanlığı ve Ankara Radyosunun İşbirliği İle Günaydın Saatinde Köy Doktorunun Yaptığı Konuşmalar), ss. 37-38.

³³⁷ Kılıç, ss. 38-39.

küçük çocukları öpmeleriyle ya da hasta kişinin bir bebeği emzirmesiyle, hasta bir kişiden hamile kalmak veya hasta kişinin hamile olmasıyla da hastalık çocuklara bulaşır.

Frengi mikrobun bulaştığı yerde bir süre sonra çıkan etrafı sert bir yara iken, yumuşak şankırda durum tersidir. Tenasül (cinsel) organında çıkan yaranın kenarları yumuşaktır ve şayet tedavi edilmezse cinsel organın harap olmasına sebep olur. Frenginin tedavisi tam olarak yapılmazsa da vücudun her yeri tahrip olabilir. Kötürüm yapar, beyin fonksiyonlarına zarar verir, hamileler bebeklerini düşürür ya da bebek doğarsa da doğuştan frengili olur. Bel soğukluğunda da tenasül organında akıntı olduğu görülür. Gonokok mikrobunun cinsel organa yerleşmesiyle hastalık tüm vücuda dağılır. Erkek ve kadında üreme sorunlarına yol açar ve kısırlığa sebep olur. Hamile bir kadının bebeğinde tehlikeli bir göz hastalığı söz konusu olur ve doğan bebeğin gözüne ilaç damlatılması şarttır.³³⁸ Bel soğukluğuna sebep olan akıntının ele değmesi durumunda gözle temas söz konusu olursa gözde de bel soğukluğu hastalığı olur ve kalıcı göz hasarlarına sebep olur. Hastalık, kanı, kalbi, böbrekleri, üreme organlarını ve bağırsakları etkiler.³³⁹

Zührevi hastalıklar, ölüm oranlarının yoğun olduğu hastalıklardandır. Hastalar, hastaların aileleri ve doktorlar bu hastalığı gizli tuttukları için zührevi hastalıklar ve sayılarıyla ilgili net bilgiler edinilememiştir.³⁴⁰

Dünyanın her yerinde derin yaralar açan ve ölümlere sebep olan zührevi hastalıkların Türkiye'yi de kötü şekilde etkilediği görülür. 19. Yüzyılda ülkemize gelerek yayılmıştır. O dönem Ege'nin en gözde şehirlerinden olan İzmir'de de zührevi hastalıkların çok yaygın olduğu ve şehirdeki insanların % 80'ininde zührevi bir hastalık olduğu görülmüştür. Daha çok erkeklerde görülen bu hastalıklar onlara da fahişe kadınlarla cinsel münasebetlerinden bulaşmıştır. Kadınlarda olan hastalıkların da kocaları tarafından getirildiği düşünülmektedir. Bu hastalıkların acilen tedavi edilmesi yalnızca kişinin sağlığı için değil çocuklarının ve toplumun da sağlığı için önemlidir.³⁴¹

³³⁸ Köy Doktoru (Sağlık ve Sosyal Yardım Bakanlığı ve Ankara Radyosunun İşbirliği İle Günaydın Saatinde Köy Doktorunun Yaptığı Konuşmalar), s. 38.

³³⁹ Belgen, s. 14.

³⁴⁰ Uluslararası Amerikan Koleji Araştırma Komitesi, s. 30.

³⁴¹ Uluslararası Amerikan Koleji Araştırma Komitesi, s. 41.

Zührevi hastalıkların önüne geçmek ve hastalıklarla mücadele etmek için gerekli görülen zührevi hastalıklarla mücadele cemiyeti kurulmuştur. Cemiyet, bilimsel yollarla zührevi hastalıkların tedavisiyle ve mücadele yollarıyla ilgilenecektir. Bunlardan en önemlisi de frengidir. Cemiyet yalnızca hastalıkla değil, bu hastalığı taşıyan kadınların bu işi yapmalarına sebep olan unsurlarla da ilgilenmiştir. Kadınların hayat şartlarının düzgün olması ya da bir işe sahip olmaları durumunda, cinsel yolla para kazanarak geçimini sağlama yolunu seçmeyecekleri düşünülmektedir. Bu anlamda öncelikle kadınların yaşam standartlarını düzeltebilmekle de ilgilenilmesi gerekli görülmüştür. Fuhşun önüne geçebilmek oldukça önemli olsa da bunu yapmak pek mümkün görülmediğinden gizli fuhşa açık fuhuştan daha fazla dikkat edilmesi konusunda titiz davranılmıştır. Açık fuhuşta, devletin bilgisi olması sebebiyle sağlık taramaları vesaire şeyler kontrol edilir, ancak gizli fuhuş bu anlamda daha kötüdür. Genel olarak bakıldığı zaman cemiyetin görevi oldukça zordur.³⁴²

2.4.1. Frengi

Frengi(sifilis), İspiroke Pallida adı verilen uzun helezon şeklinde olan bir mikroptur. Spiroçetta Palida olarak da anılan mikrobun³⁴³, kişiye bulaştığı yerde yaklaşık bir ay kadar bir süre sonra çıban çıkmasıyla başlar ve bu çıban yoluyla da hastalık kana karışır. Hastanın vücudunda çıbanlar çıkar, sesi kısılır, kızamık gibi döküntüler oluşur ve ağızda yaralar görülür. Bunların haricinde hastalık iç organları da etkileyerek içten hasarlar yaratır. Beyin, ciğer, böbrekler, kemikler, mide gibi organları doğrudan etkileyerek kişide kalıcı büyük hasarlar yaratır.³⁴⁴

15. yüzyıl sonlarından başlayarak büyük nüfus kayıplarına neden olan frengi, intanî(mikroplu) ve sâri bir hastalıktır. Frengi hastalığı, vücuttaki tüm organları etkileyen ve tahrip eden güçlü bir tıbbi problemdir. Topluma, aileye, gelecek nesle ve vücuda büyük zararlar veren frengi, cinsel münasebetler dolayısıyla aşılandığı için halk arasında ayıp bir rahatsızlık olarak da görülmüş ve gizlenmeye çalışılmıştır.

³⁴² Anadolu, 26 Temmuz 1929.

³⁴³ Belgen, s. 15.

³⁴⁴ Halkın Sesi, 7 Eylül 1937.

Ancak frengi aynı zamanda nüfus meselesidir, bu açıdan da tedavilerin ve hastalıkla mücadelenin önemle üzerinde durulmalıdır.³⁴⁵

Frengi, ortaya çıktığı zamandan beri tüm ülkeleri paniğe düşürmüştür. Şiddetli ve hızlı şekilde yayılması, bu hastalıktan endişe edilmesine sebep olur. Frengi, kısa bir süre içerisinde derilerde, kemiklerde derin oyuklar yapar. Yaralardan koku, pislik çıktığı gibi kurtlanma da olduğu görülür. O dönemlerde hastalığın sebebinin ne olduğu anlaşılamamış, Tanrı'nın insanlara gazabı olarak değerlendirilmiştir. Ancak 16. Yüzyılda, bu hastalığın kadın erkek ilişkisinden olduğu konusundaki görüşler artmıştır. Fuhuş ve fahişeliğin ayıp sayıldığı zamanlarda kişilerin de bu hastalığa yakalanmış olmaları hastalıklarını gizlemelerine sebep olmuştur. Bu durum daha da olumsuz sonuçların doğmasında etkili olur. Zira hastalığın gizlenmesi ve tedavi edilmemesi, yayılma alanını da genişletir. Hastalık genç, yaşlı ya da bebek dinlemeden herkese bulaştığı için de sağlıksız ve problemlili nesillerin yetişmesine sebep olur.³⁴⁶

Zührevi hastalıklardan frengi, 19. Yüzyılda Avrupa'dan İstanbul'a taşınmış, Rusya'dan da Karadeniz Bölgesi'ne dağılmıştır. İstanbul, İzmir, Kastamonu ve Bolu'da frengi hastalığı oldukça yaygın şekilde görülmüştür.³⁴⁷ 19. Yüzyılda ülkemize musallat olan bu hastalık, düşüklere, ölü ve sakat doğumlara, sinir sistemi tahribatına ve vücutta deformasyonlara sebep olmuştur. Bu durumu hafifletebilmek adına daha sonraları zührevi hastalıklar hastaneleri, dispanserleri ve tedavi evleri açılacaktır.³⁴⁸

Frengi, başlangıç aşamasında farklı semptomlar göstermesi sebebiyle anlaşılması da yalnızca uzman doktorlar tarafından olabilir. Uzmanı olmayan kişiler frengi hastasını teşhis edemediklerinde hastalık yıllarca vücutta uykuda kalabilir ve daha sonrasında çok ciddi bir şekilde geriye gelebilir, bu da oldukça hayati bir durumdur. Mikroskobik olarak da çıbanın kontrol edilmesi durumunda frengi hastalığının teşhisi yapılabilir. Erken teşhis sayesinde hastalığın tedavi edilmesi sağlanır. Hastalık başlarda ağrısız sızısızdır ve yalnızca birkaç çıban çıkmasının

³⁴⁵ Hulusi Behçet, **Frengi Dersleri**, Akşam Matbaası, İstanbul, 1936, s. 1.

³⁴⁶ **Kızılay Cemiyeti 1936 Genel Toplantısına Verilen Rapor ve Hesap İşleri**, 1936, ss. 4-6.

³⁴⁷ Arıkan, s. 225.

³⁴⁸ Tevfik Cengiz, "İnfeksiyon Hastalıklarından Korunma Prensiplerinin Dünyası ve Bugünü", **Dirim**, (Eylül-Ekim 1983), Sayı: 9-10, ss. 308-309.

ardından kendini daha fazla göstermez. Geçtiği düşünölen hastalık bu şekilde kana karışarak ilerde felaket yaratacak şekilde uyku aşamasına geçer.³⁴⁹

Frengi, uzun yıllar vücutta hiçbir belirti göstermeden uykuda kalıp yıllar sonra çok ağır yaralar halinde kendini gösterir. Bedenin her yerinde çıbanlar şeklinde kendini gösterdiği gibi bir de kemiklerde tahribat yapmaya, kalp, mide, bağırsak, böbrek ve beyinde çürümeler ve tahribatlar yaparak kişiyi ölüme sürükler.³⁵⁰ İlk ve ikinci evresinde kişiyi öldürmez ya da çalışmaktan düşecek kadar hasta da etmez, ancak son evrede durum değişir. Felç, anevrizma, kalp damar problemleri, siroz gibi rahatsızlıklar yaratır. Akli ve bedeni sağlığı olumsuz olarak etkiler. Yapılan araştırmalarda tımarhanelerdeki hastaların büyük bir bölümünün frengi dolayısıyla buralarda olduğu görölmüştür.³⁵¹ Hastalık vücuda girdikten sonra tüm hastalıkları taklit edebilir. Her bir organa yerleşerek orada deformasyona neden olur.

Frengi, tedavisi uzun zaman alan bir hastalıktır. Hastalık belirtilerinin görünmemesi hastalığın bittiği anlamına gelmez. Bu açıdan uzman doktor kontrol ve tedavisi oldukça önemlidir. Frengili hastalara, Neosalvarsan, cıva ve Bismut tedavisi uygulanır. Ayrıca salvarsan ve arsenik de tedavinin diğer ilaçlarıdır.

Frengi, eşlere ve çocuklara da bulaşan bir hastalık olması sebebiyle tedavi edilmesi gereklidir. Hastalığı taşıyan bir kişi hamile kalırsa bebek de hastalıklı ya da ölü doğar. Hasta olan bir babanın bebeği de bu hastalıkla doğar ya da bu hastalık sebebiyle ölür. Bu anlamda ciddiye alınması gereken bir hastalık olan frengi, koca karı ilaçları ya da kulaktan dolma bilgilerle tedavi edilemez. Kulaktan dolma bilgilerle alınan cıva vücutta ciddi hasarlara sebep olur. Geçti gibi görünse de hastalığın yalnızca belirtileri kaybolur ancak hastalık iyileşmez.³⁵² Frenginin tedavi edilmesi için kişilerin yeteri kadar parası yoksa devlet hastaneleri ve doktorlarına başvurulduğunda parasız olarak tedavileri yapılmıştır. Erken teşhis edilen frenginin tedavisi daha etkili ve kesindir. İlk etapta vücutta bir çıban çıkar ve bu çıbanın frengi olduğu anlaşılırsa mikrop kana karışmadan üç beş ayda temizlenir. Mikrobu kana karışmasıyla vücutta kızamık gibi lekeler olur, ses kısılır vs. bu frengide ikinci aşamadır ve tedavisi birkaç sene içinde tamamlanır. Geç kalınmış frengide kişilerin

³⁴⁹ **Halkın Sesi**, 8 Eylül 1937.

³⁵⁰ **Halkın Sesi**, 9 Eylül 1937.

³⁵¹ Zeki Ragıp Yalım, “Frengi, Belsoğukluğu ve Alkolizmin Nesiller Üzerine Yaptığı Tahribat”, **CHP Konferansları II**, Recep Ulusoğlu Basımevi, Ankara, 1939, s. 58.

³⁵² **Halkın Sesi**, 11 Eylül 1937.

vücutlarında kapanmayan yaralar çıkar, kemikler, böbrekler, ciğerler ve daha birçok organ bu hastalık sebebiyle çürür.³⁵³ Geç kalınan tedaviler ya da yarım bırakılan tedaviler sonucunda kana karışan frengi yıllar sonra beyne de zarar verir ve inme, felç gibi durumlara sebep olur. Frenginin kesin olarak geçtiğini anlamak için aralıklı dönemlerde kan tahlili ve bel kemiğinden alınan sıvının tahlili gereklidir. Uzun yıllar da sürse tedavinin yarım bırakılmaması hayati bir meseledir.³⁵⁴ Frengi hastasının tedavilerinin iyi yapılabilmesi için her hasta adına ayrı bir frengi hasta defteri oluşturulur. Bu deftere hastalığın aşaması, tedavi şekli ve uygulanan tedavinin aşaması da kaydedilir. Sonrasında bu defterler sayesinde kişinin bilgileri elde mevcut olur ve bu kişilerin evlenmek istemeleri durumunda bu kayıtlara ihtiyaç duyulur.³⁵⁵

Frengi diğer hastalıklara göre daha sessiz ve sinsî şekilde ilerler ve nüfusta zayıflar yol açtığı gibi nüfus artışlarının da sekteye uğramasına sebep olur. Ayrıca sağlıklı nesillerin yetişmesine de etkisi vardır. Bu anlamda hastalıkla mücadele edilmesi, mücadele yolları ve hastalık konusunda halkın bilinçlendirilmesi şarttır. Hastalıkla mücadelede hükümetin çalışmaları yeterli olmayacaktır. Hastalığın azaltılması konusunda halkın da desteği oldukça önemlidir.³⁵⁶

Frenginin yeni nesillere geçmesini engellemek için 1913 yılında bir Nizamname çıkarılmış, buna göre evlenmek isteyenlerin frengili olmaması gerekli görülmüştür. Frengi taşıyan hiç kimsenin din görevlileri tarafından nikâhı kıyılmayacaktır. 1921 yılında ise frengi hastalarının evlenmelerine kesin olarak yasak getirilmiş, bu hastalıktan muzdarip olanların tam olarak tedavileri yapıldıktan sonra evlenmelerine izin verilmiştir.³⁵⁷

Büyük şehirlerde hastalığın oldukça yaygın olması endişe verici bir durumdur. Bu hastalığın önüne geçebilmek ve tedavisinin derhal yapılarak hastalığın yayılmasını engellemek için tedavi şarttır. Fakat şöyle bir durum var ki, frengi fahişelerden bulaşan bir hastalık ve ahlaki olarak yüz kızartan bir durum. Bu sebeple de frengi hastalığına yakalanan kişiler bu hastalığın tüm zararlarına rağmen hastalıklarını gizlerler. Hastalıkların gizlenmesi hem kendilerinin hayatlarını

³⁵³ **Halkın Sesi**, 13 Eylül 1937.

³⁵⁴ **Halkın Sesi**, 14 Eylül 1937.

³⁵⁵ **Frengi Mücadele Teşkilatının Vazifelerini Gösterir Talimatname**, Ankara, 1939, ss. 4-6.

³⁵⁶ **İzmir Zührevî Hastalıklarla Mücadele Cemiyetinin Genç Kızlara ve Annelere Hitabesi**, Ahenk Matbaası, İzmir, 1932, s. 3.

³⁵⁷ **Sağlık Hizmetlerinde 50 Yıl**, ss. 94-95.

tehlikeye atmak hem de toplumun hayatını tehlikeye atmak demektir. Bu anlamda hasta kişilerin tedavi olabilmeleri için çözüm olarak 1927 yılında Deri ve Tenasül Hastalıkları Tedavi Evi açılmasına karar verilmiştir. Bu şekilde umumi olarak hastaların muayeneleri olmayacağı için kişilerin buraları tercih etmeleri sağlanacaktır. Gizliden yapılan muayene ve tedaviler sayesinde kişilerin de kimlikleri ifşa edilmemiş olacak ve de toplum için tehlike saçmaları bu şekilde engellenecektir. 1931 ve 1932 yıllarında toplamda 1449 kişi frengi tedavisi olmuştur. İzmir dispanserlerinde yalnızca frengi değil, bel soğukluğu ve yumuşak şankr gibi cinsel yolla bulaşan hastalıkların da tedavileri yapılmıştır.³⁵⁸ Eşrefpaşa Hastanesinin yanında kurulan Emraz-ı Efrenciye Dispanseri 1927 yılında çalışmaya başlamış, yalnızca üç ayda 322 kişinin muayenesi yapılmıştır. 1926-1932 yılları arasında 25861 kişinin frengi olduğu tespit edilmiş ve derhal tedavileri başlatılmış, 1931-1932 yılı arasında da 17874 hastanın muayenesi yapılmış, 345 kişi hastaneye yatırılmış, 3981 kişi iğnelenmiş, 921 kişiye de lavaj yapılmıştır.³⁵⁹ 1934-1935 yıllarında da 4826 kişinin ayakta hasta tedavileri yapılmıştır. Bunlara ek olarak, 1929-1930 yılları arasında, belsoğukluğu hastalığına yakalanmış 265 kişinin de tedavileri yapılmıştır.³⁶⁰

İzmir’de yaygın olarak görülen deri ve tenasül hastalıklarının tedavisi için, bir dispanser kurulmuştu. Bu dispansere bir tabip, iki sıhhat memuru, bir hemşire, bir kâtip ve iki odacı da dispanser kadrosuna alınmıştır.³⁶¹

Frengi hastalığı dört evredir ve hastalık birinci, ikinci devirlerinde hafif semptomlar şeklinde olduğu için kişilerin anlaması bazen olanaksız olmuştur. İlk evrede et renginde bir yara oluşur, etrafı sert olan bu yara bir süre sonra kaybolarak kendisini unutturabilir. İkinci evre, baş ağrıları, yorgunluk, saçlarda dökülme, vücutta pembe döküntüler, ağızda, boğazda ve tenasül organında yaralar olarak, üçüncü devirde ise daha ağır boyutlarda kendisini gösterir. Kemikler, akciğer, böbrekler, beyin, karaciğer, göz ve gırtlak gibi organlarda ağır ve tahrip gücü yüksek yaralar meydana gelir. Vücutta kötü şekilde deformasyonlara sebep olur. Kemiklerin çürümesine ve çökmesine, etlerin dökülmesine, gözde körlüğe ve daha birçok

³⁵⁸ Türkiye Cumhuriyeti Sıhhat ve İctimai Muavenet Vekaleti Sıhhiye Mecmuası Fevkaledü Nüşası (29 Birinci Teşrin 1933) Vekaletin 10 Yıllık Mesaisi, s. 60.

³⁵⁹ Karayaman, s. 181.

³⁶⁰ Türkiye Cumhuriyeti İzmir Vilayeti İstatistik Yıllığı 1933-1934, Meşher Basımevi, İzmir, s. 23.

³⁶¹ İzmir Cumhuriyetin 15. Yılında (1938), s. 99.

rahatsızlığa sebep olur. Son evrede ise beyin ve sinirlerin etkilenmesi sonucu akli melekelerin kaybı gibi ağır bir sonuç yaratır.³⁶²

Frengi hastalığının yayılmasına engel olmak ve daha sağlıklı nesillerin dünyaya gelmesi için 1921 yılında Frengi Kanunu çıkarılmıştır. Umumi Hıfzıssıhha Kanunuyla da birlikte, evlenecek kişilerin frengi olup olmadıklarını anlamak adına muayenelere tabi olmaları istenilmiştir. Evlilik öncesinde kişiler muayene edilecekler ve hastalıklı olanların evliliklerine izin verilmeyecektir. Yalnızca frengi değil diğer zührevi hastalıklar ve verem hastalığı da bu anlamda göz önünde tutulacak ve hastalık varsa evlilikler yasaklanacaktır. Bu gelecek neslin sağlığı için gerekli görülmüştür.³⁶³

Frengi, bulaşıcılığı kolay olan bir hastalıktır. Hekimler, berberler, hastabakıcılar, hemşireler, diş hekimleri vs. meslek gruplarından birçok kişi bu hastalığa kolayca yakalanabilirler. Ayrıca, anne babalar aracılığıyla ya da sütanneler aracılığıyla bebeklere de bu hastalık bulaşmaktadır.³⁶⁴ Bebekte frengi hastalığı mevcutsa ve bebek yabancı bir sütanne tarafından emzirildiyse, hastalık bebek aracılığıyla da sütanneye bulaştırılır.

İzmir’de 1930’lu yılların başlarında bir ailede, büyük anne bir adamla evlenip bu adamdan hastalığı kapmış, kızlarına, damatlarına ve torunlarına da bu hastalığın bulaşmasına sebep olmuştur. Bir kişi rahatça birden çok kişinin hastalanmasına sebep olmaktadır. Bu anlamda frenginin oldukça tehlikeli ve hızlı sirayet eden bir hastalık olduğunu söylemek yanlış olmayacaktır. Hızlı sirayet ettiği gibi sinsi bir şekilde yayılır.³⁶⁵

Frengi oranı, sosyal şartlar ve yaşam koşullarına bağlı, birbiriyle korelasyon içindedir. Şehirlerde yaşayan kişilerin köylere oranla daha fazla frengi hastalığına tutulduğu görülür. Zira şehirlerde yaşayan erkeklerin köylerde yaşayanlara göre kadınlarla buluşması daha rahat olmuştur. Umumi kadınların şehirlerde fuhuş işini daha rahat icra ettikleri bilinir. Yaşanılan yerin fuhşa ve hastalığa etkisinin yanı sıra

³⁶² İzmir Zührevi Hastalıklarla Mücadele Cemiyetinin Genç Kızlara ve Annelere Hitabesi, ss. 11-24.

³⁶³ Türkiye Cumhuriyeti Sıhhat ve İctimai Muavenet Vekaleti Sıhhiye Mecmuası Fevkaledü Nüshası (29 Birinci Teşrin 1933) Vekaletin 10 Yıllık Mesaisi, s. 64.

³⁶⁴ İzmir Zührevi Hastalıklarla Mücadele Cemiyetinin Genç Kızlara ve Annelere Hitabesi, ss. 6-7.

³⁶⁵ İzmir Zührevi Hastalıklarla Mücadele Cemiyetinin Genç Kızlara ve Annelere Hitabesi, ss. 6-7.

evli ve bekâr kişilerin de hastalık konusunda aralarında fark vardır. Evli erkeklerin bekâr erkeklere oranla daha az frengi hastalığına yakalandıkları bilinir. Ya da cinsiyete göre de bu oran değişiklik göstermiştir. Erkeklerin kadınlara göre frengiye yakalanmış olması durumu daha fazladır. Kadınların birçoğunun bu hastalığı yabancı kadınlara giden kocalarından kaptıklarına şahit olunmuştur. Erkeklerin evlilik dışı ilişkileri ve umumi bir kadınla birlikte olmalarıyla hastalığı kaptıkları ve evlerinde karılarına ve çocuklarına bulaştırdıkları bilgileri verilmiştir.³⁶⁶

Frengi, sosyal yaşamın yoğun ve hareketli olduğu, iç ve dış ticaretin faal olduğu büyük şehirlerde daha fazla görülmüştür. Bu tarifler içerisine oturtabileceğimiz İzmir de bu anlamda hastalığın çok fazla görüldüğü şehirlerden olmuştur. İthalat İhracat sahalarının olması, deniz ticareti yapması ve yabancıların şehirde vakit geçirme imkânlarının olması gibi durumlar en basit örneklerdendir. Ayrıca, Anadolu'dan şehre çalışmaya gelen ya da ticarete gelen kişilerin buradaki mekânlara gitmeleri ve umumi kadınlarla birlikte olarak hastalık kapmaları olası bir meseledir. Liman kent olması sebebiyle dış dünyanın kapıları bu şehre açılmış, halkının çeşitli uluslara mensup olması sebebiyle yaşayış farklılaşmış, fuhuş sektörü güçlenmiş ve hastalık rahat şekilde şehirde kendisini göstermiştir. Özellikle de Kordon'da yer alan umumi evler ve buralarda çalışan kadınlar, hastalık yayma konusunda oldukça etkili olmuşlardır. Kordon, Tepecik gibi yerlerde bulunan umumi kadınların frengili oldukları bilinmektedir. Bu kadınlar, doktor muayenelerinden de kaçarak hastalığın hızlı biçimde yayılmasına sebep olmuşlardır. Özellikle de fakir erkeklerle birlikte olan bu kadınlar, toplum sağlığını tehdit etmeye de devam edeceklerdir.

İzmir'de 1900'lü yılların başlarında fuhuş, Rumların elindeydi. Genelevlerin neredeyse hepsi Rumlara aitti. Bu anlamda frenginin yayılmasında en etkili kişiler Rum patronlar ve kadınlar olmuştur. İkinci Kordon'un büyük bölümü genelevlerle doludur. Buradaki genelevlerden en meşhurları da Maison Doree ve Madam Eme'dir. Madam Julia adında bir genelev vardır ki buraya herkes giremez. Oldukça lüks olan bu genelev herkes için hizmet vermez. Kemer'de, Basmahane'de, Frenk Mahallesi'nde ve daha birçok yerde Rum patronlar tarafından işletilen genelevler, frengi hastalığının da dalga dalga yayılmasına sebep olmuştur. Bu genelevlerde

³⁶⁶ a.g.e. ss. 6-9.

çalışan kadınların frengi yaymamaları için her hafta muayene olmaları ve sadece sağlıklı olanların çalışabilmeleri sağlanmıştır.³⁶⁷

Fuhşun artmış olduğu yerlerde zührevi hastalıkların da çoğaldığı görülmüş ve bu açıdan fuhşla mücadele yoluna gidilmiştir. 1929 yılı Şubat ayında Vilayet Makamında Vali Kazım Paşa önderliğinde bir toplantı yapılmış, toplantıya Belediye Reisi Hulusi Bey ve Sıhhiye Müdürü Lütfü Bey ve bazı doktorlar da katılmışlardır. Fuhş ve zührevi hastalıkların görülme oranında doğru orantı olması sebebiyle fuhşla mücadeleye önem verilmiştir. Komisyon, şehirde ve kazalarda frengi oranının artması sebebiyle bu hastalıkla savaş konusunda fikir birliğine varmıştır. Hem fuhşla hem de zührevi hastalıklarla ciddi anlamda mücadele etmek konusunda kararlar verilmiştir. Frengi hastalığının özellikle yoğun olduğu yerlerden biri olan Ödemiş ve bazı köylerde, frengi hastalığını tedavi etmek ve yayılmasını engellemek için çalışmalara başlanmıştır.³⁶⁸

Zührevi Hastalıklarla Mücadele Komisyonunun yapmış olduğu çalışmaların sonunda fuhş ve fuhşla bulaşan hastalıklarla mücadele edilmesi konusunda yetersizliklerin görülmüş olması ve daha iyi sonuçlar almak için verem mücadele cemiyetine benzer bir cemiyetin kurulması uygun görülmüştür.³⁶⁹ Fuhş ve Frengi İle Mücadele Cemiyetinin amacı, fuhşu engellemek ve frengi hastalığı ile de mücadele etmektir. Bu cemiyet bazı dönemlerde toplanarak genel durum hakkında görüşüp gereken önlemleri almak adına çalışmalara başlayacaktır.³⁷⁰ Ahlak polisleri ve zabıtarlarının yapmış oldukları mesaiye rağmen gizli fuhşun önüne geçilememiş, sokaklarda dolaşan ve sürtük diye adlandırılan fahişelerin de fuhş yapması ve erkeklere frengi bulaştırmasına engel olunamamıştır. Bu sebeple de cemiyet halkı hastalığa karşı bilinçli hale getirebilmek adına Almanya ve Fransa'dan hastalıkla ilgili bilgiler veren filmler getirtmiş ve filmler halka izletilmiştir.³⁷¹ Zührevi hastalıklarla ilgili mücadele aynı zamanda maliyet de gerektiren bir konudur. Cemiyetin mali desteğinin sağlanması şarttır. Bunun için de İzmir'deki belediyelerin desteği ve Vilayet Meclisi Umumisinin de yardımları kabul edilmiştir.

³⁶⁷ Karayaman, ss. 178-179.

³⁶⁸ **Anadolu**, 21 Şubat 1929.

³⁶⁹ **Hizmet**, 21 Şubat 1929.

³⁷⁰ **Anadolu**, 3 Mart 1929.

³⁷¹ **Hizmet**, 3 Eylül 1929.

İzmir'deki genel durumu anlamak adına, Emrazı Zühreviye Komisyonu, 1929 yılı Mart ayında yapmış olduğu bir toplantıda, şehrin zührevi hastalıklar durumunu ve alınan önlemleri konuşmuşlardır. Fuhuş yapılan bazı yerler de tespit edilmiştir. Basmahane Dibek Sokağında Hacı Gedik Otelinde bir kadının fuhuş yaptığı görülmüştür. İkinci Sultaniye Mahallesinde Giritli Hüseyin'in evi de fuhuş yapıldığı için üç ay kapatılmıştır. Çorakkapı Bedava Sokağında Servet adındaki bir kadının evi kapatılmış, Gündoğdu'da pansiyoncu Roza adındaki bir kadının da pansiyonculuk yapması yasaklanmıştır. Keçeciler'de de bir kadının evi kapatılarak hakkında hukuki işlemler başlatılmıştır. Cemiyet ve polisler fuhşun önüne geçmek ve hastalıkların yayılmasını engellemek için büyük çaba göstermişlerdir.³⁷²

Frenginin önüne geçebilmek adına cemiyet fazla mesai yapsa da fuhşun engellenmesi mümkün olmamıştır. Fuhşa engel olunamaması sebebiyle hastalıkla ilgili olarak halkın bilgilendirilmesi yolunda gidilmek zorunda kalınmıştır. Hastalığın yayılmasına sebep olan fuhuş, açıktan ya da gizliden devam etmiş, açık olan fuhuş hükümet ve belediyelerin gözetiminde tutulmuş, umumi kadınların sağlık kontrolleri düzenli olarak yapılmıştır. Buna göre gizli fuhuş daha tehlikelidir. Zira herhangi bir önlem ya da sağlık kontrolü olmadan, hastalıklı kadınların mesleklerini icra etmeleri frengi ya da diğer cinsel hastalıkların bulaşmasında ve yayılmasında etkili olmuştur.

Fuhşun önüne geçmek ve bu tarz ahlaksızlıkları engellemek için Dâhiliye Vekâleti tarafından talimatnameler hazırlanmıştır. Vekâlet, fuhşu engellemeleri için zabitalara geniş yetkiler vermişlerdir. Zabita, daha önce fuhuş yapan kadınlara vesika verip serbest bırakırken talimatnameyle beraber fuhuş yapan kadınlara muayeneye tabidir vesikasının verilmesi yasaklanmıştır. Hiçbir yerde umumhane açılmayacak ve daha önceden açılmış olan umumhaneler de eski sermayelerinin haricinde yeni sermayeler alamayacaklardır. Umumhaneler gece saat yirmi dörde kadar açık kalabileceklerdir. Rakı içmek ve çalgı çalınmasına da talimatname gereği yasak getirilmiştir.³⁷³

İzmir'de, 1930'lu yılların başlarında, bilinen umumhane sayısı 75'tir. Umumhanelerde fuhuş yapan ve resmi olarak da muayeneleri yapılan, vesikaları olan 184 kadın vardır. Zabita tarafından çaça ve sürtük olarak da bilinen ve her gün muayene edilen 51 kadınla birlikte resmen fahişe olarak adlandırılan toplamda 235

³⁷² **Hizmet**, 5 Mart 1929.

³⁷³ **Anadolu**, 10 Mart 1930.

kadın vardır. Zabitanın tespit edemediği birçok kadın vardır. Ayrıca zabıta birçok umumhaneyi de tespit edemediğinden bu sayılar net değildir. Bu evlerin ve kadınların tespit edilmesi için zabitanın çalışmalarını arttırması istenmiştir.³⁷⁴

Ahlak zabıtalrı, fuhuş yapılan yerlerin tespit edilmesi, fuhuş yapmaya devam eden kadınların da haklarında cezai işlem başlatılması konusunda çalışmalarını hızlandırmışlardır. Şehirde bulunan yabancı kadınların randevu evleri çalıştırdıkları ve fuhuş yaptıkları bilinen bir konudur. Daha önce bu işlerle uğraşan yabancı kadınların İzmir’de mülkleri varsa sınır dışı edilmeleri durumu söz konusu olamazken, talimatname gereğince fuhuş yapan ve fuhşa sebep olan yabancı kadınların sınır dışına atılmaları olanaklı hale getirilmiştir.

Türk kadınlarının gazino ve kahveler dahil olmak üzere hiçbir mekanda garsonluk yapmasına izin verilmeyecektir. Yaşı küçük olan kişiler barlara ya da gazinolara giremeyecekler ve onları bu tür yerlere getiren kişiler hakkında hukuksal işlemler başlatılacaktır. Talimatnameye göre; yeni umumhanelerin açılması engellenecek ve olan randevu evlerine de yeni kadınlar alınmayacaktır. Ayrıca, gizli olarak çalışan umumhanelerin de tespitine çalışılacaktır. Oteller ve pansiyonlarda da kadın ve erkeklerin birleşmeleri engellenmeye çalışılacak, buna göz yuman mekân sahipleri de umumhane çalıştırıyor kabul edilip ona göre cezai işleme tabi olacaklardır. Dâhiliye Vekâletinin hazırlamış olduğu talimat gereğince Emrazı Zühreviye Komisyonuna ait olan fuhuşla mücadele işi Cumhuriyet Savcılığına verilmiş ve Emrazı Zühreviye Komisyonu teşkilatı da kaldırılmıştır. Fuhuşla mücadele etmek polisin işi olmuş ve karakollara da bu durum açıklanmıştır. Karakollara bildirilen açıklamalarda, umumhanelerin gece 24’ten sonra çalıştırılmaması, bu mekânlarda alkol tüketiminin yasak olması gibi durumlar bildirilmiştir. Ayrıca, pansiyon ve gazino gibi yerlerde çalışan Türk ve yabancı kadınların tespiti dahilinde Cumhuriyet Savcılıklarına şikayet edilmeleri ve haklarında yasal işlem başlatılması söz konusu olacaktır.³⁷⁵

Fuhuşla Mücadele Talimatnamesinin yayınlanmasının ardından İzmir’de kararlı bir çalışma yapılmış ve fuhuşla uğraşan kadınlar ile hastalık aşılayan kişiler mahkemelere verilmişlerdir. Yapılan çalışmalara göre; İzmir’de daha önce 179 kadın umumhanelerde, 408 kadın da serbest olarak fuhuş yapıyorken, talimatnamenin

³⁷⁴ Anadolu, 10 Mart 1930.

³⁷⁵ Anadolu, 5 Mayıs 1930.

ardından serbest çalışanlardan 60 tanesi umumhaneye girmiş, 106 kişi farklı memleketlere gitmiş, 90 kadın bu işi bırakarak başka işlere girmiş, 30 kadın evlenerek bu işi bırakmış, 1 kişi ölmüş ve 117 kadın da İzmir’de hayatlarına devam etmişlerdir.³⁷⁶ 1930 yılının başından itibaren altı ay içerisinde 10 tane randevu evi ve otel kapatılarak sahipleri mahkemeye verilmişlerdir. İzmir’de mevcut olduğu bilinen 33 randevu evinden 3’ü de kapatılmıştır.

1933 yılında Dâhiliye Vekâleti tarafından İzmir’e yeni bir nizamname gönderilmiş, bu nizamnameyi uygulayacak Fuhuş ve Zührevi Hastalıklar Komisyonu kurulmuş ve Sıhhat Müdürü Vasfi Bey önderliğinde toplanmıştır. Umumi evlerin açılmasına yönelik kararlar alınmış ve hangi semtlerde umumi evlerin açılabileceğini belirlemek adına bir görüşme yapılması amaçlanmıştır. Tepecik’te bulunan umumhane çaçaları olarak bilinen ve fuhuş işlerini yapmaya öncülük eden kişiler, yeni umumhaneler açabilmek için başvurular yapmışlardır. Yayınlanan yeni nizamnamede umumhanelerin kontrollü bir şekilde açılabilmesi durumu söz konusu olmuştur, komisyon hangi semtlerde umumhane kurulabilir bu konu üzerinde durmuştur. Nizamnameye göre bu evler üçe ayrılmıştır. Umumi evler, tek başına fuhuş yapılan evler ve birleşme evleri olarak. Bu evlerin çalışmasıyla ilgili net kararlar söz konusu olacaktır.³⁷⁷ Komisyon umumi evlerin Tepecik’te kalmasına karar vermiştir. Ayrıca, İkinci Kordon ve Yeni Hayat Sokağı arasındaki yerlerin birleşme evleri olarak kullanılmasına da izin verilmiştir. Fuhuşla Mücadele Komisyonu, yapmış olduğu bir toplantıda eski talimatnameye uyarak kapatılan umumi evlerin yeniden açılmasına karar vermiştir. Adli takibat altında olan umumi evler bu süre içinde kapalı olacaklardır. Fahişe olarak adlandırılmış vesikalı kadınların, fuhşun zararları ve bulaşıcı hastalıkların tehlikesi konusunda bilgilendirilmesi gerekli görülmüştür.

Nizamnameye göre komisyonun görevleri, fuhuşla bulaşan hastalıklar için önlemler almak, fuhşun zararlı olması sebebiyle yapılmaması için çalışmalar yapmak gibi şeylerdir. Vesikası olan her kadının muayene edilmesi de önemli bir konudur. Haftada iki gün uzman doktor tarafından muayene gereklidir. Kadının bulaşıcı bir

³⁷⁶ **Anadolu**, 9 Haziran 1930.

³⁷⁷ **Anadolu**, 18 Kanunuevvel 1933.

hastalığı yoksa fuhşa devam edebileceğine dair bir rapor alması gereklidir. Aksi takdirde fuhuş yapması yasaklanır.³⁷⁸

Komisyon, umumi evlerin nerede olacağını da belirler. Umumi evler ana caddelerden uzakta, komisyonun belirlediği yerlerde, okul ve camilerin de uzağında açılabilir. Birleşme evlerinde ise, birkaç saatlik kullanılacak bu evlere gelen kadınların vesikalı olmaları ve hastalıklı olmamaları gereklidir. Tek başına fuhuş evlerinin yerlerini de komisyon belirleyecek, burada fuhuş yapan kadın taşınacağı zaman bildirmek zorunda olacaktır. Tüm bu evlerde zorunlu olarak prezervatifler, korunma kremleri ve damlaları bulundurulmak gereklidir. Ayrıca, Sıhhat Vekâletinin hazırladığı uyarıcı sağlık levhaları da bulundurulmak zorundadır. Bu evlerde içki bulundurulması yasaktır. Evlerin pencereleri dışarıdan görülmeyecek şekilde kapalı olacak ve kadınlar pencerelerden dışarıya bakmayacaklardır.³⁷⁹ Otellerde ve pansiyonlarda fuhuş söz konusu oluyorsa tespit edilen mekânın sahibi ceza alacaktır. Fuhuş amaçlı bildirilmemiş evlerde de fuhuş yapılırsa, kadının vesikası olsa da ev sahibi hakkında cezai işlem başlayacaktır. Bu yoldan kurtulmak isteyen kadınlara da yardım edilmesi konusunda kararlar alınmıştır. Fuhuş yapmak isteyen kadınların da neden bu durumu seçtikleri öğrenilmeye çalışılacaktır.³⁸⁰

Sıhhat Vekâleti fuhuş ve fuhuşla bulaşan hastalıkları önlemek adına belediyelere bazı dönemlerde emirler göndermiştir. 1934 yılında gönderilen bir emre göre; fuhuşla bulaşan hastalıkların önüne geçmek adına fuhuşu nizam altına almak gerektiği, kadınların kayıt altında vesikalı olmaları ve sıhhi muayene altında olmaları gerektiğinin yazıldığı ve bu şekilde de fuhuşun zararlarını asgari ölçüye indirmek konular söz konusudur. Ayrıca mücadele memurlarının umumi kadınlara kötü davranmaması, fuhuş yapılan evlerin tetkiki yapılırken çevrenin dikkatini çekmeden kontrol etmek, fuhuş yapmak isteyen kadınlara bu yola girmelerine engel olmak adına başka işler bulmaya çalışmak gibi görevler de verilmiştir.

İzmir'in sağlık durumunu ve bilhassa da fuhuşla ilgili durumunu gözaltında tutmak için aylık rutin toplantılar yapılmıştır. Fuhuş ve fuhuşla bulaşan hastalıklar komisyonunun yaptığı bu toplantıların önderliğini Doktor Cevdet Şakir Saraçoğlu yapmıştır. Zührevi hastalıklarla mücadele etmek konusunda parasal anlamda

³⁷⁸ Anadolu, 22 Kanunuevvel 1933.

³⁷⁹ Anadolu, 22 Kanunuevvel 1933.

³⁸⁰ Anadolu, 26 Kanunusani 1934.

ihtiyaçlar söz konusudur ve bu paranın sağlanması için Tepecik'teki genel evlerden hastalıkla mücadelede kullanılacak olan 556 lira toplanmıştır. Bu para, zührevi hastalıklarla mücadelede kullanılmak üzere mücadele heyetine verilecektir.³⁸¹ Komisyon aynı zamanda ne gibi çalışmalar yaptığını da kontrol etmiş ve yapılacak olanlar hakkında da kararlar vermiştir. Bir aylık bir süreçte, 963 kişinin muayenesi sağlanmıştır. 25 kişinin hastaneye yatırılması uygun bulunmuş ve tedaviye alınmış, 168 kişiye frengi iğnesi yapılmış, 135 kişiye de lavaj yapılmıştır.³⁸² Komisyon 1940 yılında 40 tane daha randevu evinin kapatılmasına karar vermiş ve sahipleri hakkında da işlem başlatılmıştır. Ayrıca Cevdet Saraçoğlu'nun önderliğindeki komisyon, fuhuş yapmayı bırakan kadınlar hakkında da bazı kararlara varmıştır. Buna göre; fuhuş yapmayı bırakarak temiz bir hayat yaşamayı tercih eden kadınların, zabıtada bulunan vesika kayıtlarının silinmesi imkânı sağlanacaktır.

Zührevi hastalıkların önüne geçebilmek adına fuhuş işlerinin engellenmesi için çalışmalar yapılmış birçok birleşme evi kapatılmış ve sahipleri de mahkûm edilmiştir. Fakat her şeye rağmen şehirde fuhuşun önüne geçilememiş ve bunu sağlayan kişiler gizli evler çalıştırmışlardır. Vanlı Fuat oğlu Servet ve şadiye Yalın adındaki kişiler Göztepe'de 4 tane gizli birleşme evi alıştırmışlar ve suuşt yakalanarak adliyeye gönderilmişlerdir. Selvili Mescitte 1034 sokakta 34 numaralı evde Kilisli Salih oğlu Cemil Bilgen ve onun metresi Zehra, Selvili Mescit 42 numaralı evde Elmas Gürkan, Buca'da Yaradan Sokak 7 numaralı evde İbrahim Mumcu, şehitler 1497 sokakta Zehra zel'in evlerinde fuhuş yapıldığı öğrenilmiş ve evler kapatılmıştır. Adı geçen kişiler de adliyeye sevk edilmişlerdir. Fuhuş yapılmasının önüne geçebilmek için gerekli çalışmalar tüm ciddiyetiyle yapılmıştır.³⁸³

Zabıtarlar uzun yıllar boyunca fuhuşla mücadele etmeye çalışmışlardır.  umumi evin ve nizamname kurallarına uymayan umumi evlerin kapatılması sağlanmıştır.³⁸⁴

Cumhuriyet Hkmeti, sağlıkla ilgili olarak ihtiyaa uygun çalışmalar yapmaya dikkat etmiştir. Bu anlamda da frengi hastalığına oldukça önem vermiş ve

³⁸¹ **Akın**, 9 İkinici Teşrin 1935.

³⁸² **Anadolu**, 7 Nisan 1936.

³⁸³ **Yeni Asır**, 16 İkinici Kanun 1944.

³⁸⁴ **Halkın Sesi**, 9 şubat 1944.

tüm frengililerin sağlıklarına kavuşmaları için m¼cadeleler yapma yolunda ilerlemişlerdir. Merkezde ve kazalarda birçok frengili hasta sağlıklarına kavuşturulmuşlar ve hayatlarını geri kazanmışlardır. Sıhhat ve İçtimai Muavenet Vekâleti tarafından da bu tedavi işlemine destek verilmiş ve yılda 700 liralık bir ödenek bu hastalıkla mücadele için vilayet bütçesine verilmiştir.³⁸⁵

Fuhşun da bitirilmesi için ahlaki olarak düşkün durumdaki kadınlara nasihat verilmesi ve onlara başka işler sağlamak gibi çalışmalar yapılmış ve 71 kadının bu tür bir hayattan kurtarılması sağlanmıştır.³⁸⁶

Zührevi hastalıklarla mücadele etmenin en önemli ayaklarından biri cemiyet kurmaktan ziyade kadınları bu yola sevk eden sebeplerin ortadan kaldırılmaya çalışılmasıdır. Hastalığa yakalanmış kadınların çok iyi şekilde tedavileri önemlidir fakat bundan da önemlisi bu kadınların fuhuş yoluna düşmelerini engellemek zührevi hastalıklarla mücadelede izaleyi daha etkin kılmaktadır. Zührevi hastalıklarla mücadelenin en önemli yöntemi düşmüş kadınların sayısını azaltmaya çalışmak, bu yolu seçecek olan kadınların var olan sıkıntılarına çare bulmaya çalışmak, onlara farklı kapılardan iş imkanı sağlamaya çabalamak, fuhuş ve bunun sonucunda bulaşan dehşet verici hastalıklarla ilgili gençlerde farkındalık yaratmak amacıyla konferanslar verip filmler göstermek ve birçok yöntemle bu vahim hastalıkların engellenmesini sağlamak gereklidir. Bu yalnızca İzmir için değil tüm ÷lke için hayati bir konudur.

Fuhuşla Mücadele Komisyonu, fuhuşu önlemek adına çalışmalarını sürdürmüş ve bu anlamda çalışmalar yapmıştır. Yardım kuruluşlarıyla irtibata geçerek fuhuş yolunu tercih edebilme potansiyeli olan kadınlara iş bulmaya çalışmıştır. Hayır cemiyetlerinin yardımıyla kadınların iş bulması sağlanacak, kadınlar bu yola girmeyecekler ve bu kadınların çocuklarının da böyle bir hayata başlamaları engellenmiş olacaktır.³⁸⁷ Zührevi hastalıklarla mücadelede belki de en etkili yollardan biri budur.

³⁸⁵ **İzmir Cumhuriyetin 15. Yılında (1938)**, s. 109.

³⁸⁶ **İzmir Cumhuriyetin 15. Yılında (1938)**, s. 110.

³⁸⁷ **Yeni Asır**, 20 Mart 1934.

Tablo 11: 1936-1948 Yılları Arasında Frengi İle Mücadele Ekipleri Ve Frengi Hastalığı Kayıtlarına Göre İzmir’deki Frenginin Durumu

Yıl	İzmir’de Frengi	İzmir’de Belsoğukluğu
1936	99	569
1937	90	653
1938	140	738
1939	611	766
1940	553	588
1941	266	507
1942	238	491
1943	342	436
1944	396	592
1945	403	504
1946	240	462
1947	240	411
1948	237	298

Kaynak: Karayaman, s. 182.

2.5. TİFO

Tifo, ebert mikrobu denilen bir mikrobun vücuda girmesiyle başlayan, tüm vücudu etkileyen, salgın oluşturan ve öldürücü olan tehlikeli bir hastalıktır. Bu hastalık ince bağırsakları kendine seçer ve orada yerleşir. 7-8 gün içerisinde de tüm vücudu etkiler, öncelikle şiddetli baş ağrısı, yorgunluk ve uykusuzluk yaratır. Ateş çok fazla olur. Bir hafta boyunca 39-40 derecelerde seyreden ateşle birlikte kişi sayıklamalara başlar, karın şişer, dil paslanır, idrar çıkışında azalma olur ve vücutta kırmızı lekeler oluşur. Bağırsak delinmesi ve bağırsak kanamalarına yol açabilir. Hastalığa yakalanmamak için de altı ayda bir tifo aşısının vurulması önerilmektedir.³⁸⁸ Vücuda girişi hazım yollarıyla olmuştur. Mikrop bağırsaklarda çıban oluşmasına sebep olur. Mikrop kana karıştığı için etki alanları da geniş olmuştur. Kulakta, akciğerde, beyin zarında iltihaplara sebep olur. Hastalık mikropları büyük abdest, idrar ve balgamla dışarı çıkar ve mikropla temas eden

³⁸⁸ **Halkın Sesi**, 15 Nisan 1938.

kişiler de hastalığa yakalanırlar. Hastaya bakan kişilerin bu anlamda dikkatli olması gerekir.³⁸⁹

Tifo, bulaşıcı bir hastalık olduğu için tifolu hastaya bakan kişinin dikkatli olması gerekir. Hasta yanına farklı bir kıyafet giyerek girilmeli ve çıkınca da bu kıyafet üzerinden çıkarılmalıdır. Hastanın pisliği zehirli suya atılmalıdır. Ev de dezenfekte edilmelidir. Hastanın da ılık banyolar yapması, sulu gıdalar tüketmesi gereklidir.³⁹⁰

Tifo hastalığı karahumma olarak da bilinen, daha çok şehirlerde olan bir hastalıktır. Köylerde nispeten daha az görülür. Kanalizasyon tesisatı iyi olan ve hıfzıssıhha konusunda dikkatli olan şehirlerde bu hastalığın az olduğu da tespit edilmiştir.³⁹¹ Hastalık su ve yiyecekler yoluyla insanların bağışıklık sistemini etkiler. Pislikle bulaşan tifo, ellere ve eşyalara değerse hastalığın yayıldığı görülür. Ayrıca, kanalizasyon teşkilatı konusunda yetersizlik yaşanan alanlarda bu hastalığı daha fazla olduğu görülür. Kanalizasyon yetersizliği demek, mikropların bir şekilde nehirlerle, kuyulara ve göllere de bulaşması demektir. İşte tam da bu detay sebebiyle içilecek suların kaynatılarak dezenfeksiyonu yapıldıktan sonra kullanılması şarttır. Kaynatılmadan içilen sular mikropları direkt kişilerin vücuduna salar. Birçok şehirde olduğu gibi İzmir’de de kanalizasyon ve temiz içme suyu, şebeke suyunun iyi ve kaliteli olmaması, halkın temizlik konularına dikkat etmemesi, bilgi yetersizliği, çalışma koşullarının sağlıksız oluşu gibi sebeplerle tifo her zaman görülmüş ve engellenememiştir.³⁹²

Tifo hastalığına sebep olan şeyler ve tifo mikrobu 1880 yılında Eberthe adında bir doktor tarafından bulunduğu için mikrop da bu isimle anılmaktadır. Hastalığa yakalanan kişilerin kanında ve dışkısında bu mikrop vardır. Hastanın idrar ve dışkısıyla temas eden bir kişi tifo hastalığına yakalanır. Bazen de bu mikropların bir şekilde yiyecek ve içeceğe bulaşmasıyla da hastalık bulaşır. Mikrop sıcaklığa dayanamadığı için pişmiş gıdalardan ziyade pişmemiş olan sebze ve meyvelerden de bulaşır. Mikrop, karasinekler aracılığıyla da bulaşmaktadır. Tuvaletten mikrop alan

³⁸⁹ Ali Korum, **Gönüllü Hastabakıcılık Kursu Ders Notları Bakteriyoloji**, Başvekalet Devlet Matbaası, Ankara, 1944, ss. 12-13.

³⁹⁰ **Halkın Sesi**, 15 Nisan 1938.

³⁹¹ **Halkın Sesi**, 6 İkinci Teşrin 1944.

³⁹² Mehmet Temel, **Atatürk Döneminde Bulaşıcı ve Salgın Hastalıklarla Mücadele**, Nehir Yayınları, İstanbul, 2008, s. 93.

karasinekler, kişilerin el veya yüzüne konması ve kişilerin de bu mikrobu bir şekilde ağızlarına götürmeleri etkilidir. Mikrop ağız yoluyla alındıktan 20 gün sonra hastalık ortaya çıkar. Hastalık yüksek ateş, sayıklama, iştahsızlık, baş ağrısı, vücutta lekelenme ve kendinden geçme haline sebep olur. Bazı hastaların bu kendinden geçme durumlarında kendilerini pencereden attıkları dahi olmuştur. Bu anlamda hastalık oldukça tehlikelidir. Kişi hastalıktan dolayı ölmezse üçüncü haftanın sonuna doğru iyileşme belirtileri göstermeye başlar.³⁹³

Tifo mikrobu bağırsaklara yerleştikten sonra kana karışarak tüm vücudu etkiler. Akciğer, beyin, böbrekler, kalp, tenasül cihazı, sinirler, karaciğer, safra kesesi gibi organların hepsini etkiler. Bağırsak delinmesi, bağırsak kanaması ve kalbe etkisi sebebiyle de öldürücü bir hastalık olmuştur. Hastalıktan kaynaklı ölüm oranları %5 veya %10 olmuştur.³⁹⁴

Tifo hastalığının bilinen bir tedavisi yoktur. Hastanın çok iyi bakılması yaşaması için önemlidir. Hasta yatırılmalı, ağız, burun ve derisi temizlenmelidir. Dil, diş etleri ve ağız içinin temiz olması gerektiği için gün içerisinde oksijenli suyla dezenfekte edilmesi lazımdır. Hastaya, süt, yoğurt, sulu gıdalar ve et suyuna çorbalar yedirilmelidir. Eğer bağırsak kanamaları varsa buz yutturulur ve birkaç gün yemek yedirilmez.³⁹⁵ Birkaç gün sonra soğuk süt içirilmeye başlanır. Doktor, ateşin düşmesi için az bir ölçüde ateş düşürücü ilaç verir. Kişi ılık duş yaptırılır. Bağırsakta kanama varsa karna buz kompresi yapılır. Hastanın odası havalandırılmalı ve dezenfekte edilmelidir. Ayrıca, hastanede ya da evde hastanın tek başına bir odada kalıp tecrit edilmesi de önemlidir.

İzmir’de genel anlamda tifo hastalığına zemin hazırlayacak şartlar mevcuttur. Kanalizasyon anlamında yaşanan sıkıntılar, temizlikle ilgili sorunlar ve içme sularından yeteri derecede halkın yararlanamaması gibi koşullar söz konusudur. Tüm bu şeyler tifo hastalığına davetiye çıkarır cinstendir. İzmir’in çeşitli yerlerinden hastalıkla ilgili ihbarlar gelmiştir. Örneğin İzmir’den çalışmak üzere Çeşme’ye giden 1 kişi, tifo hastalığına yakalanmıştır. Bu kişi acil olarak Memleket Hastanesine getirilmiş ve karantina altına alınmıştır. Fakat karantinaya alınan bu kişi hastalıktan dolayı hayatını kaybetmiş ve bu da Çeşme’de salgın bir tifo hastalığının olduğuna

³⁹³ **Halkın Sesi**, 6 İkinci Teşrin 1944.

³⁹⁴ **Halkın Sesi**, 7 Birincikanun 1944.

³⁹⁵ **Halkın Sesi**, 7 Birincikanun 1944.

dair haberlerin yayılmasına sebep olmuştur. Sıhhat ve İctimai Muavenet Müdürlüğü bu haber üzerine salgın halde hastalık haberinin kendilerine gelmediğini ve tek bir tifo vakası haberinin bile olmadığını açıklamıştır.³⁹⁶ Tifo vakaları tek tük olduğu için ve salgın yaratmadığı için aşılama yolu seçilmemiştir.

İzmir’de lağım tesisatlarının yetersiz olması, her dönemde tifo hastalığının görülmesine sebebiyet vermiştir. Tifo hastalığı İzmir’de bu sebepten eksik olmaz. Hiç yok denildiğinde bile ayda en az 3 kişinin tifo hastalığına yakalandığı görülmüştür. 1931 yılı Ağustos ayı boyunca 3 kişinin tifo hastalığına yakalandığı öğrenilmiştir.³⁹⁷ Yetkililer gereken önlemleri almak için çalışmışlardır.³⁹⁸

İzmir ve Karşıyaka’da tifo salgını olduğuna dair söylentiler çıkmış, daha çok da Karşıyaka’da tifonun büyük tahribatlar yaptığı söylentileri olmuştur. Bunun üzerine bir araştırma yapılmasına karar verilmiş ve araştırmanın sonucunda yetkililerden öğrenildiğine göre, İzmir’de bir ay içinde 2-3 kişinin tifo olduğu öğrenilmiştir. Yani ağır hasarlar bırakan tifo salgınının olmadığı anlaşılmıştır.

İzmir’in su kaynaklarının ve şehre su sağlayan su depolarının sağlığa zararlı durumda olması, hijyen konusunda çok kötü durumda olması gibi sebeplerle tifo hastalığının sürekliliği söz konusu olmuştur. Vezir Suyu, Osmanağa ve Halkapınar Suyunun sağlık şartları açısından çok uygun olmaması buna örnektir.

Okullarda da yoğun bir şekilde, öğrencilerin tifo hastalığına yakalandığı öğrenilmiş ve bunun üzerine Sıhhiye Müdürlüğü tarafından okullarda önlemler alınmaya başlanmıştır.³⁹⁹ Okullar, hijyen koşullarının kötü olduğu yerlerden biridir. Toplu olarak kullanılan tuvaletlerin mikrop yuvası olması ve kendilerini mikroplara karşı koruyamayacak çocukların varlığı bu durumda etkili olmuştur. İzmir’de tifo hastalığı görülmeye devam etmiş ve Sıhhat Müdürlüğü de her zaman olduğu gibi şehirde önlemler alma yoluna gitmiştir.⁴⁰⁰ 1933 yılında, Narlıdere’de de tifo hastalığından muzdarip bir kişinin olduğu öğrenilmiş ve tifo hastalığına yakalanan kişinin evinin etrafında yaşayan 23 kişiye de koruyucu amaçlı tifo aşısı vurulmuştur. Tifo vakaları alınan her türlü önleme rağmen devam etmiştir.⁴⁰¹ Hastalığın iyice

³⁹⁶ **Anadolu**, 15 Ağustos 1930.

³⁹⁷ **Anadolu**, 23 Ağustos 1931.

³⁹⁸ **Yeni Asır**, 23 Ağustos 1931.

³⁹⁹ **Halkın Sesi**, 20 Kanunuevvel 1933.

⁴⁰⁰ **Anadolu**, 2 Ağustos 1933.

⁴⁰¹ **Anadolu**, 4 Kanunuevvel 1933.

arttığı ve okullarda öğrencilerin de tifo hastalığına yakalandığına dair haberler çıkmıştır. Fakat Sıhhat ve İçtimai Muavenet Müdürlüğü Doktoru Yunus Vasfi Bey böyle bir durumla ilgili bilgi olmadığı için incelemeler yapılmasına karar vermiştir. Sonrasında yapılan araştırmada da şehirde salgın olmadığı, ancak yine de bu konuda tedbirli olunacağı açıklaması yapılmıştır.

1934 yılında şehirde, tifo vakalarında artış görülmüştür. İkinci Kordon olmak üzere bazı yerlerde hastalıkla karşılaşmaya başlanmıştır. Yapılan araştırmada, tifo hastalığına yakalanan kişilerin evlerinde kuyu suyu kullandıkları tespit edilmiştir. Kuyu suyu sağlık açısından kötü bir su kaynağıdır.

1934 yılı Ağustos’unda Çeşme’de 2 kişi tifo hastalığına yakalanmış, bu durum tifonun salgın oluşturabileceği endişesiyle halkı paniğe sürüklemiştir. Tifo vakalarından dolayı aşılama yapılmaya başlanmış, bu da halkın paniğini arttırmıştır. Hastalık korkusuyla derhal Çeşme’den İzmir merkeze gitmek isteyen halk, kamyonlar, özel otomobiller vesaire tüm olanakları kullanarak yoğun şekilde İzmir’e dönmüşlerdir. Çeşme Ovacık’ta da 1 kişi tifo olmuş ve görevliler bunun üzerine Çeşme’de kalan halkın aşılmasını sağlamışlardır. Mart ayında da yalnızca 1 kişi hasta olmuş ve aşılama uygulaması ihtiyaç duyanlar için tekrar edilmiştir. Şehirde büyük salgınlar olmamakla beraber, tek tek vakalar görülmüştür. Bornova’da da Haziran ayında 1 kişinin tifo hastalığına yakalanması sebebiyle buradaki suların analizi istenmiştir. Kuyu sularının da tahlil edilmesi gerekli görülmüştür.⁴⁰²

Tifo salgınları her semti etkilemiş ve dönem dönem ölümlere sebep olmuştur. Halk, tifo salgınlarından dolayı endişe içine girmişlerdir. Karşıyaka’da yaşanan tifo salgınlarıyla birlikte, kullanılan Yamanlar Suyunun hastalığa sebep olmasından şüphe edilmiş, bu durum Belediye Başkan Yardımcısı Suat Yurtkoru’ya sorulmuştur. Suat Bey de şehirde akıtılan bu suyun belirli dönemlerde incelendiği ve bu tarz bir endişenin ardından tekrar kimyevi ve bakteriyolojik muayenesinin yapıldığını açıklamıştır. Ancak yapılan çalışmaların ardından suda herhangi bir tifo basiline rastlanmadığını da söylemiştir. Sadece Karşıyaka’da değil İzmir’in her yerinde tifo vakalarıyla karşılaşmakta olduğundan Yamanlar suyu ile ilgili endişe edilmemesi gerektiğini de vurgulamıştır.⁴⁰³

⁴⁰² **Halkın Sesi**, 4 Haziran 1935.

⁴⁰³ **Anadolu**, 17 İkinci Teşrin 1935.

İzmir’de bulunan ve şehre su sağlayan su kaynakları ve su depoları genel anlamda bakıldığında çok da hijyenik bir durumda değildir. Şebeke suları kirli, paslı borulardan şehre taşınır ya da su kaynaklarının kirli alanlarla teması söz konusu olur. Şebeke suyu taşınamayan mahallelerdeki evler de kuyulardan ihtiyaçlarını karşılarlar ve hastalığın asıl kaynaklarından biri de zaten bu su kuyularıdır. Halk bazı zamanlarda şikâyetlerde bulunarak hastalık kaynağı suların temizlenmesini talep etmişlerdir. Bunlardan biri de Buca’da marangozluk yapan Fehmi Necmi ismindeki bir vatandaşdır. Bu kişi, Buca’da görülen tifonun sebebinin buradaki su deposu olduğunu iddia eder. Buca’ya su sağlayan deponun çok pis olduğu, suda sülüklerin ve kurbağaların bulunduğunu ve bu durumu daha önce yetkililere bildirdiğini söylemiştir. Bu deponun suyunu bütün Buca halkı içmek zorundadır ve tifo hastalığının olma sebebi de büyük ihtimalle bu durumdur.⁴⁰⁴

1935 yılında Sağlık ve Sosyal Yardım Direktörlüğünden, tifo ile ilgili bilgi alınmıştır. Buna göre şehirde olan tifo vakalarının salgın halde olmadığı açıklanmıştır. Hastalığın salgın oluşturmamasının önüne geçmek için gerekli olan sağlık önlemleri alınmaya başlanılmıştır.⁴⁰⁵ Şehirde ve Karşıyaka’da görülen tifo vakalarına sebep olan şeyi bulmak için suların analizi yapılmaya başlanılmış ve ne tür sulardan hastalık bulaştığı anlaşılmaya çalışılmaktadır.⁴⁰⁶ Tifo vakalarının önüne geçebilmek için alınan sıkı önlemlerin ardından hastalığın oldukça azaldığı ve tedbirlerin başarılı olduğu görülmüştür.⁴⁰⁷

Tifo hastalığından dolayı yeni hastalar çıkmaya devam etmiştir. Urla’da yaşayan 6 yaşında Zekavet adında küçük bir kız çocuğu hastalanmış ve hastalığının da karahumma olduğu anlaşılmıştır. Bunun üzerine kız çocuğu Emrazı Sâriye Hastanesine getirilerek tedavi altına alınmıştır. Cumaovası’nda da Karakuyu mahallesinde yaşayan 15 yaşında olan Bahriye ve 7 yaşında olan Nermin adlı çocuklar tifo hastalığına yakalanmışlar ve Emrazı Sâriye Hastanesine kaldırılarak tedavi altına alınmışlardır.⁴⁰⁸

Sıhhat ve İçtimai Muavenet Vekâleti, tifo hastalığının önüne geçebilmek için önlemler almaya devam etmiş ve birçok ildeki sağlık kurumlarına da aşılar

⁴⁰⁴ **Halkın Sesi**, 27 Haziran 1936.

⁴⁰⁵ **Akın**, 26 İkinci Teşrin 1935.

⁴⁰⁶ **Anadolu**, 22 İkinci Teşrin 1935.

⁴⁰⁷ **Akın**, 9 İkinci Kanun 1936.

⁴⁰⁸ **Yeni Asır**, 6 Şubat 1938.

gönderilmiştir. Sıhhat Vekâleti, kendi laboratuvarında toplamda 2.740.000 kişilik aşı üretmiş ve 800.000 tanesini de dağıtmıştır.⁴⁰⁹

Belediye Başkanı Reşad Leblebicioğlu, İzmir’de tifo hastalığının salgın halde olmadığını ve herkese tifo aşısı uygulanarak hastalığın salgın yapmasına engel olunduğunu açıklamıştır. Tifo hastalığına karşı, İzmir’de bulunan tüm su kaynaklarının sıkça tahlil edilmesi konusunda titiz çalışmalar yapılmıştır. Halkapınar, Vezir, Osmanağa ve Yamanlar su kaynakları da tahlil edilmiş ve hastalık yapan bir mikropla karşılaşılmamıştır. Bu anlamda yetkililer şehrin içme sularını hastalığa karşı güvenli bulmuşlardır. Fakat evlerinde su kuyusu ya da tulumbası olan ve buraların suyunu kullanan kişilerin, bu suları kaynatmaları oldukça gerekli görülmüştür.⁴¹⁰

2.6. ÇİÇEK

Çiçek, tarihte tam olarak nerede ve ne zaman çıktığı net olarak bilinmeyen, tarihçilere göre M.Ö. 10.000 yıllarında Kuzey Doğu Afrika’da, Çin’de ya da İndus Vadisi’nde çiftçi topluluklardan yayıldığı düşünülen bir hastalıktır. Bu hastalıkla ilgili bulgulardan biri de M.Ö. 1160 yılında ölen V. Ramses’in mumyasında rastlanan döküntüler olmuştur. Ayrıca eski dini ve tıbbi yazılardan da çıkarılan sonuçla çiçek hastalığının oldukça eski olduğu anlaşılır.⁴¹¹

Asya kökenli olduğu düşünülen çiçek hastalığı, oldukça bulaşıcı ve tehlikeli bir hastalıktır. Çiçek mikrobu filtreden geçen oldukça dayanıklı bir mikroptur. Sirayet ettiği yerde uzun süre canlı kalarak etrafa tehlike saçar.⁴¹² 10-14 günlük bir kuluçka süreci vardır. Solunum ve sindirim yoluyla kana geçen mikroplar kişinin şiddetli ağrı çekmesi ve ateşle kendini gösterir. Asıl bulaşma şekli, çiçekli hastaların vücudundaki yara kabuklarıdır. Kabukların değdiği her yere çiçek mikrobu bulaşır ve başka kişilere geçmesi de kolaylaşır. Hastalık yüksek ihtimal öldürücü olan, öldürme de bedende ağır yaralara ve sakatlıklara sebep olan bir hastalıktır.

⁴⁰⁹ **Halkın Sesi**, 29 İkinci Teşrin 1944.

⁴¹⁰ **Yeni Asır**, 8 Kasım 1945.

⁴¹¹ Kadir Tuğcu, “Çiçeğin Yeryüzünden Eradikasyonu”, **Dirim**, (Mart-Nisan 1981), Sayı: 3-4, s. 99.

⁴¹² Aksan, s. 24.

Hastalıktan korunmanın tek yolu aşılama değildir. Yara kabukları kullanılarak yapılan aşı hayat kurtarıcı olmuştur.⁴¹³

Çiçek hastalığı yüksek ateşle kendisini gösterir. Şiddetli baş ve bel ağrıları, ardından da çiçek yaraları oluşmaya başlar. Çiçek kabarcıkları oldukça büyüktür ve içinde su birikir, sonrasında da bu kabarcıklar çıban halini alarak kişide kalıcı ve çirkin izler bırakır. Hastalanan kişilerin yüzde 25 ya da yüzde 50'si ölürlür.⁴¹⁴ Hastalık genel olarak çocuklarda etkili olsa da yetişkinlerde de görülür. Şiddetli ağrı ve ateşe sebep olan hastalığa yakalananlar daha sonra bu hastalığı geçirmezler.⁴¹⁵

Çiçek hastalığındaki en etkili çözüm aşıdır. Modern aşılamanın bulunmasına kadar olan süreçte Hint usulü aşılama yapılmıştır. Buna göre, hasta kişinin cildinde bulunan sulu yaradan meydana gelen kabuktan bir parça alınıp kurutularak sağlam kişinin burnuna üfleme suretiyle kişiye bağışıklık kazandırmaya çalışılır.⁴¹⁶ Bu uygulama asırlarca başarı sağlamış ve kişilerin hastalığa karşı direnç göstermeleri sağlanmıştır. Bu anlamda aşı hayat kurtarıcı olmuştur. Modern aşılamaya geçildiğinde de bazı ülkelerde çiçek aşısı olmayı kabul etmeyen halk mevcut olmuştur. Fakat bu ülkemiz için geçerli olmamıştır. Bir kişinin dahi hastalığa yakalanmaması önemlidir ve bu sebeple de aşı yapılması işi kişi inisiyatifine bırakılmamış, zorunlu sayılmıştır.⁴¹⁷ Aşı sayesinde kişiler, hastalığa karşı direnç sağlarlar ve hastalık mikrobuyla karşılaştıkları zaman ya hiç hasta olmazlar ya da çok az bir rahatsızlanma yaşarlar.

Çiçek, eski çağlarda da farklı farklı ülkelerde büyük salgınlar yapmış ve milyonlarca kişinin ölümüne sebep olmuştur. Hindistan ve Çin'de ciddi salgınlar yapan hastalık buralardan Arap ülkeleri ve Mısır'a da ulaşmış sonrasında Avrupa ülkelerinde de etkili olmuştur.⁴¹⁸ Eski çağlarda birçok medeniyetin geleneksel olarak aşılama yöntemi uygulamasına rağmen Avrupa modern dönemde de aşılama konusunda yetersiz kalmıştır. Avrupa'ya aşının tanıtılması 18. Yüzyılda Osmanlı'da görevli İngiliz elçinin eşi Lady Wortley Montagu tarafından yapılmıştır.

⁴¹³ **Anadolu**, 18 İkinci Kanun 1943.

⁴¹⁴ **Anadolu**, 8 Şubat 1943.

⁴¹⁵ Onul, s. 97.

⁴¹⁶ Onul, s. 150.

⁴¹⁷ **Anadolu**, 8 Şubat 1943.

⁴¹⁸ **Halkın Sesi**, 9 İlk Kanun 1942.

Lady'nin de öğrendiği ve milyonlarca kişiyi ölümden kurtaran, çiçekleme denen aşının uygulaması, Osmanlı döneminde kadınlar tarafından yapılmıştır. Kadınlar bu uygulamayı sonbaharda yaparlar. Çiçekli kabuklar ceviz kabuklarına konulur, gül suyu ile karıştırılarak bir karışım hazırlanır ve bu karışım çocukların ciltlerine bir kesi atılarak bu kesiye sürülürdü. Üzeri de bağlanan bu kesi çiçekli hastaların kabuklarından alınan mikropla aşılanmış olurdu. Aşılamadan sonra birkaç yerde çok büyük olmayan çibanlar çıkardı ve bu şekilde kişilerin hastalığa karşı bağışıklığı sağlanmış olurdu.⁴¹⁹ Daha sonra Jenner adında bir kişi ilk modern aşılamayı bulmuştur. Bu aşının bulunmasında bir inek bakıcısının yardımı olmuştur. 1774'te İngiltere'de yaşayan Benjamin Jesty karısını ve oğlunu inek çiçeği ile aşıladığını ve bu aşı ile aşılanan kişilerin tıbbi olarak yapılan çiçek aşısına karşı bir tepkime vermediği ve aşının sonucunda çiban çıkarmadığı görülmüştür. İneklerde olan çiçeğin onları sağan kişilerin ellerine bulaşmasıyla da aşılama söz konusu olmuştur. 1801 yılında İngiltere'de 100.000 kişiye aşılama yapılmıştır. Farklı ülkelerde farklı aşılamalar tercih edilmiş ve çiçek hastalığı salgınlarının söndürülmesine çabalanmıştır.⁴²⁰

Çiçek hastalığı ölümlere sebep olan tehlikeli bir hastalıktır ve hastalığın önlenmesinde en etkili olan yol da aşıdır. Bu açıdan herkesin aşı yaptırmasına çok dikkat edilmiştir. Öyleki, aşı yaptırmak kişi inisiyatifinde çıkarılmış ve zorunlu hale getirilmiştir. Aşıların tam anlamıyla uygulandığından emin olabilmek için aşı heyetleri oluşturulmuş ve bu kişiler aşı uygulaması yapmışlardır. Köy, kasaba, kaza her yerde aşılar uygulanmış, ev ev gezilerek aşısı olmayanlara da aşı yapılmıştır. Aşılar, Sıhhat Memurları ve Hükümet Tabipleri tarafından uygulanmıştır. Halktan bazı kişiler aşılanmak istemeseler de bu sağlık açısından ve halk sağlığı açısından oldukça önemlidir. Bu anlamda da yaptırımı güçlendirmek adına aşısı olmayan kişilere ekmek karnesi verilmemiştir. Aşı yaptıran kişilere aşı kartları verilmiş ve ekmek de bu aşı kartları gösterilerek temin edilmiştir. Ayrıca, aşı kartları olmayan kişilerin şehir dışına seyahat etmeleri de yasaklanmıştır. Ancak alınan tüm önlemlere rağmen bazı kişilerin aşı yaptırmak konusunda esnek olması ve aşı yaptırmaması sebebiyle çiçek hastalığı görülmeye devam eder.

⁴¹⁹ Süheyl Ünver, **Türkiye'de Çiçek Aşısı ve Tarihi**, İsmail Akgün Matbaası, İstanbul, 1948, ss. 20-23.

⁴²⁰ Tuğcu, s. 100.

Çiçek hastalığı asırlar boyu varlığını devam ettirerek milyonlarca kişinin ölümüne sebep olmuş, bulaşıklığı oldukça fazla olan bir hastalık olmuştur. Fakat yakın tarihlerde tıp alanında hastalıkla ilgili olarak bir imkânsız mümkün kılınmıştır. Dünya Sağlık Örgütü'nün 1958 yılında çiçek hastalığına karşı başlatmış olduğu mücadele uzun yıllar sürmüş ve 1979 yılında çiçek eradikasyonu yani çiçeğin tamamen tarih sahnesinden silinmesi gerçekleşmiştir. Tıp tarihine ilk olarak geçen bu olay, tıbbın zaferi olarak kaydedilmiştir.⁴²¹

2.6.1. İzmir'de Çiçek Hastalığı

İzmir, stratejik yapısı bakımından hastalıklara açık bir şehir olma özelliğini her dönemde devam ettirmiştir. Çiçek hastalığında da bu durumun etkileri görülmüştür. Doğu ve Batı arasındaki ticaretin uğrak noktalarından oluşu nedeniyle asırlarca önce bu hastalıktan etkilenmiş ve yakın tarihlere kadar da hastalıkla mücadele etmek durumunda kalmıştır. İzmir'de yaşayan köylü, kentli, çocuk, yetişkin herkes, çiçek hastalığından muzdarip olmuşlar ve birçok kişi de bu hastalığın etkisiyle hayatlarını kaybetmişlerdir. Bu anlamda hükümet ve belediyelerin hastalıkla savaş konusunda sürekli olarak çözüm aradıkları ve hastalığı söndürmeye çalıştıkları bilinmektedir.

Çiçek hastalığının yayılmasını önlemek adına kanunlar çıkarılmıştır. Bu kanunlardan biri de Umumi Hıfzıssıhha Kanunudur. Kanunun 57. maddesine göre, çiçek hastalığı olanların, çiçek şüphesi olanların veya bu hastalıktan ölenlerin gerekli yerlere acilen bildirilmesi gereklidir. Çiçek hastalığının haber verilmesi ile ilgili olarak İzmir Valiliği bir bildiri yayınlamıştır. Buna göre; Umumi Hıfzıssıhha Kanununun 57. Maddesi, çiçek hastalığından ölenlerin acilen bildirilmesini emretmiştir. Doktorlar, okullar, fabrikalar, oteller, ticarethaneler, han, hamam sahipleri ve müdürleri, çiçek hastalığı ve çiçekten ölenleri bildirmek zorundadır. Ayrıca, eczacılar, ebeler, ölü yıkayanlar da çiçek vakalarını bildirmek zorunda tutulmuşlardır. Şiddetli bel ve baş ağrısı olan kişilerin bildirilmesi de önemli görülmüştür. Hastalıkla ilgili bildirilerin, sıhhat dairesi, hükümet ve belediye

⁴²¹ Tuğcu, s. 99.

doktorları, polis veya jandarmalara yapılması uygun görülmüştür. Bu durumları bildirmeyen tüm yetkililere hukuki cezalar yüklenecektir.⁴²²

İzmir’de çeşitli yerlerden alınan hastalık ihbarlarında derhal çalışmalar yapılmıştır. Karantina’da Mektupçu Yokuşu olarak bilinen yerde Ahmet Bey adında bir kişinin evinde çiçek hastalığı çıkmış ve bunun üzerine Sıhhat ve İctimai Muavenet Müdürlüğü bulaşıcı olan bu hastalığa karşı önlemler almıştır. Evin kapısına da sarı kağıt yapıştırılarak evde bulaşıcı hastalık olduğu gösterilmeye çalışılmış ve mahalle halkına aşı uygulanmıştır. Ayrıca, Kemalpaşa’da Ulucak Köyünde çiçek hastalığı görülmüş ve bölgeye acilen doktor gönderilmiştir.⁴²³ Mücadele konusunda sıkı çalışmalar yapılmaktadır.

Hastalıkla savaşta en etkili yol olarak aşılama kabul edildiği için bu yöndeki çalışmalar da büyük bir ciddiyetle sürdürülmüştür. Çiçek aşısının yapılmasında aksaklık yaşayan yerlerde çiçek hastalığının görülmesi üzerine önlem amaçlı olarak Sıhhat ve İctimai Muavenet Vekâleti vilayetlere bir bildiri göndermiş, bazı emirler vermiştir. Çiçek hastalığında artış görülmesi sebebiyle aşıların tüm halka dikkatle yapılması istenmiştir. Seyyar sıhhat memurlarının yeni doğan bebekler dahil olmak üzere herkese çiçek aşısı yapması gerekli bulunmuştur. Aşısı tutmayanlara da dikkatli bir şekilde tekrar aşı yapılması uygun bulunmuştur. Yapılan aşılamalara rağmen çiçek hastalığı görülürse, yetkili kişilerin bu konudan sorumlu tutulacağı bildirilmiştir.⁴²⁴

Çiçek aşısını uygulamaları için oluşturulan seyyar sıhhat memurları, işlerini büyük bir ciddiyetle yapmışlardır. Köylerde yeni doğan bebeklerin ilk dört ay içerisinde aşılması sağlanmış, aşı tarihleri dolmuş olan halkın da yeniden aşılanmaları sağlanmıştır. Ayrıca, çiçek aşısının ne şekilde bir ciddiyetle yapıldığını görmek için Hükümet Belediye Doktorları da teftişe çıkmışlar ve aşısı olmayan halk ya da aşısız çocuk gördüklerinde tüm yetkili kademelerin sorumlu tutulması söz konusu olacaktır.⁴²⁵

1942 yılının kış aylarına giderken İzmir’de çiçeğin artmasının hemen ardından ciddi anlamda çalışmalar yapılmaya başlanmıştır. Hastalık çıkan evlerin

⁴²² **Halkın Sesi**, 22 Sonkanun 1943.

⁴²³ **Anadolu**, 26 Kanunuevvel 1929.

⁴²⁴ **Anadolu**, 22 Teşrinisani 1933.

⁴²⁵ **Yeni Asır**, 26 Teşrinisani 1933.

tecrit edilmesi sağlanmış, Belediye Reisi Reşat Leblebicioğlu'nun önderliğinde sıhhat memurlarından oluşan bir grup şehirde tekrar aşılama işlerini başlatmıştır. Ayrıca hastalık arama ekipleri kurularak merkezde ve köylerde yer alan okulların öğrencileri toplamda 102385 kişi aşı olmuşlardır. İki ay içerisinde hastalık sekiz kişide görülmüş bunun üzerine Vilayet Sıhhat Müdürlüğünde, hastanelerde, Karşıyaka ve tüm belediye dairelerinde çiçek aşısı uygulanmaya devam edilmiştir. Alınan önlemler sadece şehir merkezinde değil aynı zamanda kaza ve köylerde de uygulanmıştır. Salgın halde olmayan hastalık gereken tedbirler alınarak, aşı ve serumlar uygulanarak kontrol altında tutulmaya çalışılmıştır.⁴²⁶

İzmir'de salgın halde olmasa da çiçek vakalarının olduğu bilinmektedir. Bu sebeple de herkesin aşılması uygun görülmüştür. Sıhhat ve İçtimai Muavenet Müdürü Dr. Cevdet Saraçoğlu, 1942 yılının 23 İlkteşrin(Ekim) ayında Alsancak'ta oturan Mehmet Küçükdamar adındaki bir çocukta çiçek hastalığına rastlanıldığı ve aşılama işlerine hız verdiklerini açıklamıştır. Bu hastanın acilen Emrazı Sâriye Hastanesine yatırılması ve tedavi altına alınması sağlanmıştır. Ayrıca hastanın evinde kendisiyle temas etmiş olan herkesin zorunlu olarak aşılması ve tecrit edilmesi sağlanacaktır. İkinciteşrinde çiçek hastalığı görülmeye devam etmiştir. Bu tahmini olarak çevre bölgelerden İzmir'e sirayet eden bir hastalıktır.⁴²⁷

Hastalığın salgın olmasa da varlığı rahatsız edici bir durumdur. Olası bir salgın riskine karşı, kısa bir süre içinde 330 bin kişiye çiçek aşısı uygulanmıştır. 1943 yılının ilk ayında okullar, fabrikalar ve toplu olarak kullanılan yerlerde aşılama faaliyetlerine devam edilmiş ve toplamda 482.000 kişinin ücretsiz olarak aşılması sağlanmış ve aşısı tutmayanlar için de aşılama yapılmıştır.⁴²⁸

Çiçek aşısı hastalığın önlenmesinde oldukça etkili olduğundan kenar mahallelerde yaşayan kişilerin de aşılarının yapılmasına dikkat edilmiş, sıhhat müdürlüğünde, memleket hastanesinde, Karşıyaka sıtma mücadele doktorluğunda, çocuk yuvasında, Alsancak sağır, dilsiz ve körler okulunda, Devlet Demiryolları sıhhiye bölümünde toplamda 550 bin kişi aşılanmıştır. Ayrıca, aşısı tutmayan kişilerin üçüncü, dördüncü kez aşıları yapılmıştır. Tüm belediye ve hastanelerde bu

⁴²⁶ **Anadolu**, 8 Birincikanun 1942.

⁴²⁷ **Anadolu**, 8 Birincikanun 1942.

⁴²⁸ **Halkın Sesi**, 20 Sonkanun 1943.

işle ilgilenen aşı memurları vardır.⁴²⁹ Pazar günleri de dahil olmak üzere her gün çiçek aşısı uygulanmıştır. 1943 yılının henüz başlarındayken toplamda 840.000 kişiye aşı yapılmıştır.⁴³⁰ Şehre gerek Demiryolları ile gerekse Deniz yoluyla giriş çıkış yapan herkesten aşı kartı istenmiş ve aşısı olmayanların şehre girişlerine engel olunmuştur. Aşı vesikası olmayan kişilerin de cezalandırılmasına karar verilmiş ve bu şekilde konunun ciddiyeti bir kez daha gösterilmeye çalışılmıştır.

Hastalıkla mücadele amacıyla yapılan aşının tutması konusu da oldukça önemlidir. Örneğin Bergama'nın Çanköyünde ve Manisa'da çiçek vakalarıyla karşılaşmış ve durumun nedeni araştırıldığında yapılan aşının tutmadığı görülmüştür.⁴³¹

Hastalıkla ilgili olarak aşı konusuna çok büyük önem verilmiş ve bu sebeple de konu üzerinde fazlaca durulmuştur. Aşıların tutmaması aynı zamanda hastalığın ortaya çıkması ve yayılması demektir. Riske atılamayacak olan bu durum sebebiyle çalışmalar da etkili şekilde sürdürülmüştür. Özellikle 1942 yılında arttırılan aşı faaliyetleri, 1945 yılına gelindiğinde önemli bir seviyeye ulaşmış ve başarılı bir çalışmaya imza atılmıştır. Zira 1945 yılının henüz başlarında, mahalle, köy, kasaba olmak üzere her yerde toplamda 857.000 kişiye ücretsiz olarak aşı uygulanmıştır. Bu sayı bu kadarla da kalmamış, aşısı tutmamış kişilere de yeni aşılar yapılmıştır. Hal böyle olunca çiçek hastalığının zamanla iyiden iyiye azaldığı ve salgın derecesinde hastalık görülmediği tecrübe edilmiştir.

⁴²⁹ **Halkın Sesi**, 21 Sonkanun 1943.

⁴³⁰ **Anadolu**, 12 Şubat 1943.

⁴³¹ **Anadolu**, 28 Mayıs 1943.

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

SALGIN HASTALIKLARLA MÜCADELE ÇALIŞMALARI

Cumhuriyet Türkiye'si, geçmişte yaşadığı savaşlar, siyasi buhranlar, işgaller, ekonomik dar boğazlar, kıtlıklar, salgınlar vesaire birçok konuda büyük sarsıntılar ve çöküşler yaşamış bir ülke mirasını devralmıştı. Sosyoekonomik ve siyasi anlamda problemler yaşamaktan yorulmuş bir halk da buna ek unsurlardan biriydi. Tüm bu konular içinde ülkenin yeniden imarı, ekonominin düzeltilmesi, sosyal refah düzeyinin yükseltilmesi, toplumsal yaşayış koşullarının tam anlamıyla düzeltilmesi ve köy, kasaba, şehir demeden her yerde sağlıklı bir yaşam standardının yakalanması gibi konular üzerinde yoğunlaşmış ve tüm enerji bu koşulların yaratılmasına odaklanmıştı. Özellikle de yaşam koşullarının iyileştirilmesine dair sözü geçen tüm bu maddelerin olabilmesi için, ilk başta sağlıklı bir neslin varlığı gereklidir. Yani her ne konu üzerine yoğunlaşmış olursa olsun öncelik sağlık konusuna verilmelidir. Bu sebeplerle kongreler, kanunlar ve nizamnameler düzenlenmiş, halkın sağlığı adeta hükümet politikası olarak gündemde olmuştur. Sağlığa bütçeden ayrılan pay her yıl biraz daha artmıştır. Tıbbi refaha, sağlıklı bir nesle ve nüfusun arttırılmasına yönelik çalışmalar ciddiyeyle devam ettirilmiştir.

Sağlık konusuna ülke olarak değer verilmiş, fakat büyük bir sorun niteliğinde olan bütçe yetersizliği ile karşı karşıya kalınmıştır. Ekonomik problemler yaşayan hükümetin salgın hastalıklarla mücadele için ayırabileceği büyük bütçesi yoktur. Buna ek olarak, tedavilerin yapılacağı merkezler ve halk sağlığını koruyabilecek bir sağlık kadrosu da neredeyse yok sayılacak kadar azdır. Şehirlerde dahi az miktarda olanak varken köylerde durum hiç iç açıcı değildir. Hükümetin sağlıkla ilgili politikası, sağlık kurumlarının arttırılması, her yerde tedavi kurumları açılması ve bu kurumların köylere de taşınması gerekli görülmüş, çalışmalar bu yönde olmuştur.⁴³²

1929 yılında ortaya çıkan Dünya Ekonomik Buhranı ekonomik sorunlara yol açmış ve bu buhrandan yıllar sonra çıkan II. Dünya Savaşı ve bu savaşın bitimine kadar olan dönemde de yaşanan ekonomik sarsıntılar devam etmiş, fiyatların aşırı derecede artışı, alım gücünün azalması, yeteri kadar beslenememe, temel ihtiyaçları karşılayamama, imar sorunları, alt yapı yetersizlikleri, temizlik sorunları, sağlık

⁴³² BCA, 490.01.25.122.2.1937.

hizmetlerindeki büyük eksiklikler, ilaç temininde yaşanan sorunlar var olan hastalıkların iyice güçlenmesine sebep olmuştur.⁴³³ Hükümet bu konuda hassas davranmıştır. Zira nüfusun çoğalmasını istemiş, işgücünün kaybedilmemesi ve üretimin de düşmemesi konusunda dikkatli olmuştur. Çocuk ölümlerinin sona ermesi, frengi, verem ve daha birçok hastalıkla mücadele etmek gibi politikalara önem verilmiştir. Hastalıklar konusunda en çok da sıtma üzerinde durulmuştur. Ülke nüfusunun yarısından fazlası sıtma hastalığına tutulmuştur, İzmir’de de durum farklı değildir ve neredeyse nüfusun yarısı sıtma hastalığından kıvranmıştır. Sıtma ile mücadele etmek gerekli görülmüş ve bu konuda fazla mesailer yapılmıştır.

Cumhuriyetin kurulmasından itibaren sağlık konusuna verilen önem gün geçtikçe artmış ve salgın hastalıklar konusunda daha da dikkatli olunmuştur. Yurt dışından gelebilecek hastalıklara karşı önlemler almanın yanı sıra, yurt içinde de bulaşıcı hastalıklara karşı savaş başlatılmıştır. 1930 yılında kabul edilmiş olan Umumi Hıfzıssıhha Kanununa göre ülkedeki bulaşıcı hastalıklar mücadele esasları arasında yer alan aşılama usulü üzerinde durulmuş ve her türlü salgın hastalığın önlenmesi için aşı ve serumlar üretilmiştir. Kişilerin doğumundan itibaren her döneminde aşılantmaları ve hastalıklara karşı direnç kazanmaları için titizlikle çalışılmıştır. Okul öncesi ve sonrası dönemler aşılamanın en yoğun yapıldığı dönemlerdir. Ülkemizde uygulanan koruyucu nitelikteki aşılar, çiçek, kızamık, BCG, tifo, tifüs, difteri, boğmaca, kolera gibi aşılardır. Aşı ve serumlar, Refik Saydam Merkez Hıfzıssıhha Enstitüsünde üretilmiş ve ülkeye dağıtılmıştır. Ayrıca, salgın hastalıklara engel olmak için en önemli konulardan biri olan ihbar meselesi üzerinde de kararlar verilmiştir. Bulaşıcı niteliği olan tüm hastalıkların ve hastaların yetkililere bildirilmesi gerekli görülmüştür. Etrafında bulaşıcı hastalık bulunan halkın ya da hekimlerin bu durumu acil olarak yetkililere bildirmeleri istenmiştir.⁴³⁴

Salgın hastalıklarla mücadelede, halkın hastalıklara karşı bilinçlendirilmesi konusu üzerinde de çalışmalar vardır. İlk olarak 1926 yılında, sağlık broşürleri ve duvar afişleri ile işe başlanmış, 1928 yılında, sağlık konularının göze ve kulağa hitap etmesi için halka sağlık filmleri gösterilmiştir. Ülkemizin sağlık sorunlarının çözümü ve yurt dışında hastalıklara karşı alınan önlemlerle ilgili olarak ulusal kongreler

⁴³³ Bedi Şehsuvaroğlu, **İstanbul’da 500 Yıllık Sağlık Hayatımız**, Fetih Derneği Neşriyatı, İstanbul, 1953, s. 145.

⁴³⁴ **Sağlık Hizmetlerinde 50 Yıl**, ss. 76-78.

yapılmaya başlanmıştır. Bunlardan ilki de 1925 yılında başlatılan Milli Türk Tıp Kongreleridir. Sıhhi olarak ve sosyal anlamda sağlayacağı fayda olarak bu kongrelerin önemi büyük olmuştur. Bunlara ek olarak Sağlık Müzeleri kurulmuş ve buralarda panolar, afişler, resimler ve grafikler gösterilmiştir. Ayrıca numune hastaneleri açılmış, limanda karantinalar kurulmuş, sanatoryumlar açılmıştır. 1924 yılında Bulaşıcı ve Salgın Hastalıklar hastaneleri Emrazı Sâriye Hastanesi açılmış, devlet hastaneleri ve bulaşıcı hastalıklar hastanelerinde veremlilere tedaviler uygulanmıştır.⁴³⁵

Sağlık ile ilgili kaliteli çalışmalar yapabilmek için kongreler yapılmış ve hastalıklarla ilgili konuşulmuştur. Belirli aralıklarla yapılan Milli Türk Tıp Kongreleri de buna örnektir. Kongrelerde, salgın durumunda olan hastalıklar konusunda görüşmeler yapılarak bu hastalıkların önlenmesi için ortak kararlara varılmaya çalışılmıştır. Bu kongrelerde, sıtma, verem, trahom, frengi, kızıl, grip vesaire bütün hastalıklar görüşme konusu olmuştur. 7. Milli Türk Tıp Kongresinde ise sağlıklı nesillerin oluşabilmesi için ırk sağlığının düzeltilmesine yönelik konulara ağırlık verilir. Bu oldukça dikkat çekicidir. Irk sağlığına önem verilmiş, akli ve bedeni yönden problemlili kişilerin üremesine engel olunmak istenmiştir. Bunun ilk yolu da sağlıklı kişilerin evlilik yapmalarıdır. Frengi, belsoğukluğu, yumuşak şankr, cüzzam ve akıl hastalığı olan kişilerin evlenmelerine kesinlikle izin verilmeyecektir. 1938 yılında gerçekleşen bu kongrede Profesör Doktor Ali Esat Birol'un bu konu ile ilgili olarak sunmuş olduğu fikre göre, sağlıklı bir neslin üremesi için kısırlaştırılmanın getirilmesi gerekmektedir. Profesör, aklî sorunları olanların, cinsel yolla bulaşan hastalığı olanların ve irsî hastalıklar taşıyanların kısırlaştırılmalarının sağlam bir ırkın gelmesi için gerekli bir durum olduğunu savunmuştur.⁴³⁶

Hastalıklarla mücadelenin tam anlamıyla sağlanabilmesi adına her yıl bazı kararnameler çıkarılmıştır. Bu kararnamelerde çeşitli konu içerikleri vardır. Kimi zaman frengi ile ilgili, kimi zaman sıtma savaşı ile ilgili ya da aşılamlarla ilgili bir çok kararname çıkarılarak sağlık konusunda daha stabil ve ciddi çalışmalar amaçlanmıştır. 1934 yılının Haziran ayında da bazı kararnameler çıkarılmıştır. Bu

⁴³⁵ Sağlık Hizmetlerinde 50 Yıl, ss. 202-253.

⁴³⁶ Arıkan, ss. 74-75.

kararnamede verem, frengi, sıtma ve diğer bulaşıcı hastalıklarla yapılan mücadelede çalışacak olan memur kadrosu belirlenmiştir.⁴³⁷

3.1. SITMA İLE MÜCADELE İŞLERİ

Türkiye, modern bir ülke olabilmek ve kalkınabilmek için sağlık politikalarına önem vermişti. Nüfusun arttırılması meselesi üzerine epey durulmuş ve bu anlamda mücadeleler verilmiştir. Hastalıklar nüfusun artması, ekonominin gelişmesi ve daha birçok konuda ülkeyi olumsuz bir şekilde etkileyip geriye çekmektedir. Verem, tifüs, frengi ya da daha birçok hastalık tarih boyunca salgınlar yapmıştır, fakat tüm bu hastalıklara oranla sıtma hastalığı ülkeyi daha fazla etkilemiştir. Ülkemiz sıtma mücadelesine hayati bir önem vermiştir. Ülkenin önemli, kalabalık bölgelerinde sıtma çok yaygındır. Su kaynaklarına yakın olan yerler verimli olmasına rağmen sivrisineğin ve dolayısıyla da sıtmanın yoğun olduğu yerlerdi. Doğum oranlarının da azalmasına sebep olan sıtma, insanları ruhsal ve fiziksel açıdan olumsuz etkilemiştir.⁴³⁸ Sıtma tıbbi anlamda da ekonomik açıdan da ülkenin gelişimini geciktirir. İşte bu sebeplerden sıtma ile mücadele çalışmaları fazla mesai almıştır.

Sıtma hastalığı sağlıklı bir neslin yaşamasına sebep olan ve her sene bahar aylarında kendisini gösteren sürekliliği olan bir hastalıktır. Hastalıkla mücadele şarttır. Sıtma mücadelesinin genel hatlarına bakacak olursak; nüfusun yoğun olduğu ve sıtmanın çok olduğu yerlerin sıtma mücadele mntikasına dahil edilmesi, bu bölgelerde yaşayan halkın ücretsiz olarak kan ve dalak muayenelerinin yapılması ve ek olarak ilaç dağıtılması, bataklıkların kurutulması, su birikintilerine mazot atılması, şehirlerin temizlenmesi ve kanalizasyon sorunlarına çözüm bulunması gibi çalışmaların büyük bir ciddiyet ve önemle yapılması gerekli görülmüş ve yapılan çalışmalar bu yöne kanalize edilmiştir. Ayrıca yapılan sıtma mücadele çalışmalarının başarılı olması için bu alanda yapılan çalışmalar hakkında bazı sorgulamalar yapılmıştır. Bataklıkların kurutulması işlerinin başarı sağlayıp sağlamadığı, ilaç

⁴³⁷ BCA, 30.18.1.2.46.44.1.

⁴³⁸ Fevzi Çakmak, "Türkiye Büyük Millet Meclisi Zabıtlarına Göre Türkiye Cumhuriyeti'nin Sıtma Savaşı (1920-1946)", **Tarihsel Süreçte Anadolu'da Sıtma**, Ed. Şükran Köse, Çağrı Büke, Fevzi Çakmak, Eren Akçiçek, Gece Kitaplığı, Ankara, 2017, s. 439.

temin edilmesi konusunda yaşanan sorunların halka yansması, sivrisineklerle mücadelenin yeterli olup olmadığı gibi sorular üzerinde durulmuştur.⁴³⁹

Sıtma hastalığı nedeniyle Türkiye’de nüfus kayıpları ve mali kayıplar çok fazla olmuş, bu anlamda hem devletin hem de milletin bu hastalıkla savaşması önemli görülmüştür. Türkiye’nin gelişebilmesi ve kalkınabilmesi için sıtmayı yok etmek hayatidir. Zira ülkedeki insanların %90’ı sıtma hastalığından muzdariptir. İnsanlar hastalıktan kıvranmışlar, bitkin şekilde ve hiçbir işe yaramadan yaşamaya mahkûm olmuşlardır. Bu durumun tersine çevrilebilmesi için sıtmanın tamamen bitirilmesi gereklidir. Hastalık, insanların fiziksel olarak çalışma gücünü kırdığından yalnızca bir yılda milyonlarca lira maddi kayba yol açar. Ülke nüfusunun artması ve sermaye birikiminin olabilmesi için sıtmanın etkisinin kırılması şarttır.

Sıtma, ülkemizde büyük ve sosyal bir yara olarak görülmüş ve Cumhuriyet Hükümeti’nin Sağlık Programının en başında da sıtma ile mücadele yer almıştır. 1925 yılından itibaren sıtma savaşı programına başlanmıştır. İlk mücadele kurumları da Ankara, Adana ve Aydın’da kurulmuş ve 26 ilde daha kurularak yayılmıştır. Bu Sıtma Savaşı Kurumları doğrudan doğruya Sağlık ve Sosyal Yardım Bakanlığı’na bağlı olmuştur. Afyon, Amasya, Ankara, Antalya, Aydın, Balıkesir, Bilecik, Bolu, Bursa, Çanakkale, Çankırı, Denizli, Eskişehir, Gaziantep, İçel, İstanbul, İzmir, Kırşehir, Kocaeli, Konya, Manisa, Muğla, Niğde, Samsun, Seyhan ve Yozgat illerinde Sıtma Savaş Kurumları oluşturulmuştur. Sıtma Savaş Kurumlarının, sıtma ile mücadelede başlıca ödevleri vardır:

- bulundukları bölgelerdeki halkı yılda iki defa muayene etmek,
- sıtmalı olan kişileri acilen tedavi altına almak,
- bölgenin sıtma kaynaklarını özel kanunun kendilerine verdiği ayrıcalıklarla yok etmeye çalışmak,
- sivrisineklerle mücadele etmek.⁴⁴⁰ Sıtma mücadelesi konusu gerek Türkiye boyutunda gerekse İzmir boyutunda oldukça önem verilen bir durum olmuştur.

Bulaşıcı hastalıklarla savaş Türkiye Cumhuriyeti’nde en öncelikli durumlar arasında yer almış ve bu anlamda çalışmalar hızlandırılmıştır. Bulaşıcı hastalıklarla ilgili çalışmaların en yoğun yapıldığı alanlardan biri de Milli Türk Tıp Kongreleri olmuştur. Bu kongreler sayesinde bulaşıcı hastalıklara dikkat çekilmiş, hastalıklarla

⁴³⁹ BCA, 30.10.0.0.8.50.14.

⁴⁴⁰ Tıp Dünyası, Cilt: 9, (15 İkincikanun 1936), ss. 3012- 3013.

ilgili farkındalıklar arttırılmaya çalışılmıştır. 1925 yılında başlatılan kongrelerde tüm hastalıklarla ilgili konuşulmuştur. Yapılan ilk Milli Türk Tıp Kongresinde, sıtma, verem gibi konular üzerinde yoğunlaşmıştır. Üzerinde daha ziyade durulan konu sıtma olmuştur. Zira o yıllarda 12 milyonluk nüfusu olan ülkenin %50'si sıtma hastalığından muzdaripti. Kurtuluş Savaşında da askerlerin %40'ı sıtma hastalığının pençesindeydi. Üşüme, titreme, koma hali, dalak ve karaciğer sorunları gibi sonuçlara sebep olan sıtma sebebiyle ölenlerin sayısı doğanlardan fazla hale gelmişti. Bu açıdan hastalıkla ilgili tablo oldukça ağırdı. Sıtma mücadelesini sağlamak adına 1925 ve 1928 yılları arasında sıtma mücadelesinde yasalar çıkarılmıştı. Bu yasalar,

-Dalak ve kan muayeneleri yapılarak sıtmalı hastaların belirlenmesi ve derhal tedavilerinin başlatılması,

-Bataklıkların kurutulması,

-Sivrisinek barınaklarının ve çeltik ekim alanlarının kontrol altına alınması gibi şeylerdi. Ayrıca 1926 yılında çıkarılan 839 sayılı bu Sıtma Mücadele Kanunu, sonrasında da kinin sağlama ve satışı ile ilgili çeşitli kanunlar çıkarıldı.⁴⁴¹

1926 yılında çıkarılan Sıtma Mücadele Kanununda, Sağlık Bakanlığı sıtma bölgelerine sıtma savaş kurulları gönderecek; enstitü, laboratuvar, hastane, dispanser gibi yerlerde görevlendirilecek doktor ve sıhhiye memurlarına kurslar açılacak; sıtma savaşıyla ilgili tüm kurumlar bakanlığa bağlanacak; sıtma kaynaklarının 3 kilometre yakınına yerleşim olmayacak; sıtmalı ve sıtma şüphelisi herkese kinin dağıtımı yapılacak; su birikintisi oluşumlarına engel olunacak, hela, lağım ve pis suların üzeri kapatılacak; salgınların çok yoğun olduğu zamanlarda da kanunlara ters davrananlara cezalar verilecektir.⁴⁴² 1928 yılında da sıtma savaşında çalışan ve bu anlamda başarı gösterenlere de ikramiyeler dağıtılması konusunda yeni bir kanun çıkarılmıştır. Bu şekilde halkın sıtma savaşına katılmasına teşvik amaçlanmıştır. Sıtma savaşında bu şekilde başarılar kazanılacağı düşünülmektedir.⁴⁴³ 1930 yılında da hastalığın yetkililere bildirilmesine yönelik kararlar verilmiş ve yapılan çalışmalar ardından sıtma hastalığının oranının %11'e düştüğü görülmüştür.⁴⁴⁴ Yapılan çalışmalar sonucunda İkinci Dünya Savaşına kadar olan süreçte sıtma ile ilgili ciddi başarılar

⁴⁴¹ Sağlık Hizmetlerinde 50 Yıl, s. 105.

⁴⁴² "Sıtma Mücadele Kanunu", Resmi Gazete, 13 Mayıs 1926.

⁴⁴³ TBMM Zabıt Ceridesi, Devre III, İçtima 76, 17.05.1928, Cilt 4, Ankara TBMM Matbaası, ss. 155-156.

⁴⁴⁴ Sağlık Hizmetlerinde 50 Yıl, s. 105.

sağlanmıştır. Ancak savaş sonrası dönemde bu durum değişmiş ve sıtma hastalığında artışlar yaşanmıştır. Sıtma ilaçlarına ulaşmada yaşanan sıkıntılar, maddi sorunlar vs. sebeplerle hastalığın görülme oranı artmıştır. 1942-1943 yıllarında sıtmalılı hasta oranlarında artış olmuş ve bu oran %32'ye çıkmıştır. 1945 yılında Sağlık Bakanlığı kayıtlarında 2.5 milyon kişinin sıtmalılı olduğu yazılmaktadır. Bu dönemde sıtma ile mücadele işleri sıkılaştırılmış, DDT alımında kolaylıklar sağlanmış bu şekilde hastalıkla mücadelede tekrar başarı sağlanmıştır.⁴⁴⁵

Sıtma hastalığının sona ermesinde, sivrisineklerle mücadele, hastaların iyi şekilde tedavi edilmeleri, hastalara kinin sağlama vesaire bunlar oldukça önemlidir, ancak daha önemlisi bataklıkların kurutulmasıdır. Bataklık ya da su birikintilerinin kurutulması demek aynı zamanda sivrisineklerin yok edilmesi ve de sıtmanın yok edilmesi demektir. Bu konu sıtma ile savaşta oldukça kritik bir konudur. Zaten bakıldığında, devletin bataklıkları kurutmak adına daha çok çalıştığı görülür. Devlet bütçesinin sağlıkla ilgili kısmında, bütçenin büyük bir bölümü bataklıkları kurutmak için ayrılmıştır. Ayrıca bataklık araziler ve nemli arazilerin ağaçlandırılmasına da önem verilmiş ve bu arazilere okaliptüs ağaçları dikilmiştir. Gezici sağlık memurları görevlendirilmiş ve mücadele çalışmalarının bu şekilde takibi sağlanmıştır.

Sıtma mücadelesinde önemli olan konulardan biri de halkın hastalığa karşı bilinçli olmasıdır. Hastalığa karşı kullanılacak ilaçların uygulamasını bilmesi, çevre temizliğine dikkat etmesi, su birikintileri konusunda titiz davranarak birikintilere mazot dökmesi ya da imkân varsa üzerini kapakla örtmesi gereklidir. Hastalıklarla savaş konuları komplike bir çalışmadır ve halkın da devletin de üzerine düşeni yapması hastalığın tamamen bitirilmesi konusunda belirleyicidir. Fakat ülkemizdeki en büyük sorunlardan biri halkın eğitimsiz ve bilgisiz olmasıdır. Bu da hastalıklarla mücadele etmek konusunda sorun teşkil etmektedir.

Şehirlerde yapılan bulaşıcı hastalıklar mücadelesini daha etkili hale getirebilmek ve köylerde de mücadelenin gerektiği şekilde yapılmasını sağlamak için köy savaş heyetleri kurulmuştur. Bu heyetlerin köylere erişerek buralarda ciddi ve disiplinli bir çalışma sürdürmeleri, ihtiyar heyeti ve muhtarları denetlemeleri ve bu sayede sıtma savaşında daha net olumlu sonuçlar elde edilmesi planlanmıştır. Bu heyetlerin çalışmaları, sıtmalılıların tedavilerinin sağlanması ve hastalığın yayılmasını

⁴⁴⁵ Ayten Arıkan, **Milli Türk Tıp Kongreleri (1923-1968) ve Türkiye Sağlık Politikalarına Etkileri**, Türkiye Tıp Akademisi Yayınevi, İstanbul, 2010, ss. 218-221.

önlemek için iyi bir çalışmanın yapılabilmesinde önemli bir gelişmedir ve sıtma savaşının daha rahat yapılabilmesinde etkilidir.⁴⁴⁶

Sıtma mücadelesinde kullanılan tüm ürünlerin ve sineklerin yok edilmesinde kullanılacak olan ham petrol dahil her malzemenin, Mustafa Kemal'in emriyle, derhal alınması uygun görülmüştür.⁴⁴⁷ Ayrıca sıtmanın halkta yarattığı olumsuz sağlık koşullarını azaltmada kullanılan ve hastalıkla mücadele ve tedavide gerekli olan kininin de Hilaliahmer'den satın alınmasına karar verilmiştir.⁴⁴⁸ Sıtma ile mücadelede kininin önemi büyüktür. Hastaların tedavilerindeki en etkili ve kesin çözümdür, bu sebeple de sürekli olarak kinin ihtiyacı söz konusu olur. Bu kininlerin temini de Hilaliahmer Cemiyeti sayesinde olmuştur.⁴⁴⁹ Sıtma mücadelesinde kullanılan bu kininlerin temini daha ziyade Avrupa kanalıyla gerçekleşir. Ülkemiz, kinin ihtiyacını karşılamak için yurt dışına bağılıdır. Almanya'dan ve diğer ülkelerden mücadele için kinin satın alınmıştır. 1933 yılında bir parti kinin Almanya Zimmer Fabrikasından temin edilmiş ve Türkiye'ye getirtilmiştir.⁴⁵⁰ İngiltere'den de kinin alınmış ve 1943 yılında 5 ton kinin İstanbul'a getirilerek buradan tüm ülkeye ihtiyaç dahilinde dağıtılması sağlanmıştır.⁴⁵¹ Ancak, 1943 yılında yaşanan genel şikâyetlerden biri de sıtma salgınının yoğun olmasına rağmen sıtma ilaçlarının temininde ve sıtma mücadelesinde gerekli olan mazotun tedarik edilmesinde yetersizlikler yaşanmasıdır.⁴⁵² II. Dünya Savaşı'na girilmemiş olmasına rağmen ülkemiz olumsuz olarak bu durumdan etkilenmiştir. Maddi olarak birçok sorun yaşanmış, ilaç temin etmek konusunda olumsuzluklar olmuş ve yeteri kadar ilaç temin edilememiş ve bu yaşanan problemlere ek olarak sıtma mücadele işlerinde de aksamalar söz konusu olmuştur. Sağlık alanında da sorunlar çıkmış, sağlık ekiplerinin büyük bir bölümü askere alınmış ve sağlık çalışmaları sekteye uğramıştır.

⁴⁴⁶ BCA, 490.1.0.0.1464.6.1.

⁴⁴⁷ BCA, 30.18.01.02.8.9.5.

⁴⁴⁸ BCA, 30.18.01.02.5.45.13.

⁴⁴⁹ BCA, 30.18.01.02.10.30.20.

⁴⁵⁰ BCA, 30.18.01.02.33.10.4.

⁴⁵¹ BCA, 30.10.0.0.177.223.17.

⁴⁵² BCA, 30.10.0.0.177.224.4.

3.1.1. Sivrisineklerle Mücadele

Sıtma mücadelesinin en temel konularından biri sivrisineklerin imhası meselesidir. Belediye bu konuda çeşitli çalışmalar yapmış ve halkı bu durumdan kurtarmaya odaklanmıştır. Bataklıkları kurutmak, su birikintileri ve sineklerin üreme imkânı olan yerlere mazot dökmek ya da ilaçlama yapmak gibi işler yapmıştır. Kurutulması uzun sürecek olan sulara parisyeşili adındaki bir ilaç ve mazot dökülmesi en uygun işlerden biridir ve bu uygulamaya önem verilmiştir.⁴⁵³ Mücadelede özellikle sivrisinek ve bataklıklar konusu üzerinde çok durulmuştur. Ancak bazı bölgelerdeki yaşam koşulları bu çalışmanın yeterli olmamasına sebep olmuştur. Örneğin kentin yüksek semtlerindeki dezenfeksiyon çalışmalarıyla ilgili sorunlar bu etkenlerden biridir. Bu semtlerde lağım ve alt yapı yoktur. Evlerde kullanılan sular yollara akıtılmakta bu da sivrisineklerin mahalleyi istila edercesine artışına sebep olmaktadır.

Sıtma mücadelesi için yalnızca belediyenin ve sıhhiye komisyonunun çalışmaları yeterli değildir. Sivrisinek mücadelesinde halkın da yardım ve destekleri önemli olmuştur. Özellikle de durgun sular ve açıkta olan havuz, kuyu, lağım gibi sulara mazot dökme konusunda halkın yardımı gereklidir. Sıhhiye komisyonu, her evde mazot bulundurulması gerektiğini belirtmiş, sivrisinek oluşumuna sebep olacak lağım ve su çukurlarına mazot dökerek halkın da mücadeleye destek vermesini istemiştir.

Sıtma ve sivrisinek savaşı ile ilgili olarak halk bilgilendirilmeye çalışılmıştır. 1930 yılında Karşıyaka'da, halka sıtma mücadelesi anlatılmıştır. Halka temizlik için yapılması gerekenler anlatılmıştır. Havuzlar haftada bir boşaltılıp mazot dökülmeli, evlerde bulunan fiçılar, küpler, tenekeler vs. üzeri kapalı olmalıdır. Lağımlar ve bulaşık suları kapatılmalı ya da üzeri kapatılamayan durgun sular varsa mazot ya da ham petrol dökülerek sineklerin üremesi engellenmelidir.⁴⁵⁴

Belediyenin de sıtma savaşı devam edecektir. Sivrisinek yuvaları ve yumurtalarının yerleri bulunup imha edilecek, kuyu, lağım, sarnıçlar tespit edileceklerdir. Sokaklara bulaşık suyu akıtılmasına engel olunacak, gübrelikler

⁴⁵³ BCA, 30.10.0.0.227.21.13.

⁴⁵⁴ Anadolu, 2 Nisan 1930.

yakılacak ve boş arazilerdeki pislikler buralarda bırakılmayacaktır. Bu şekilde tedbirler alınması ve uygulanması kararı alınmıştır.

1931 yılında sıtma mücadelesinde sivrisineklerin yuvalarını bulma yolunda çalışmalar yapılmış ve Vali Kazım Paşa önderliğinde yapılan çalışmada, mücadele heyetinin de mesaipleri sonucunda 20 binden fazla sivrisinek yuvası tespit edilmiştir.⁴⁵⁵ İzmir'deki 800 evin sıtma mücadelesine tabi tutulması lazımdır. Sivrisinek yuvası halinde olan alanlarda kullanmak amacıyla belediye, 300 lira mazot parası temin etmiştir. Ayrıca belediye, belirli aralıklarla sivrisinek mücadelesinde kullanılması için ödenekler ayırmaktadır. 1931 yılında da sinek mücadelesi için 1800 liralık bir ödenek oluşturmuştur. Mayıs ayında Dâhiliye Nezareti, Karşıyaka'nın çevresel sorunlarını çözebilmek amacıyla 300.000 liralık bir ödenek ayırmış ve büyük bölümü de sinek mücadelesi için olmuştur.

Sivrisinek mücadelesine ciddiyetle devam edilmiş ve büyük çalışmalara imza atılmıştır. Sıhhiye Müdürlüğü, Karşıyaka'ya iki, İzmir'deki altı bölgeye de altı varil mazot göndermiştir. Her varilde 250 kilo mazot bulunmaktadır. Daha önce zabıta ekipleri, polisler ve sıhhiye memurları tarafından tespit edilen evler ve çamurlu pis sokaklara mazot dökülmüş, toplamda 10 ya da 15 bin haneye her hafta mazot dökülmeye devam edilmiştir. Dezenfekte edilmeye çalışılan her eve kart dağıtılmış ve bu kartların imzalanması sağlanmıştır. Mazot verilen evlerin sahipleri mazotu aldıklarına dair imza vermişlerdi. Mazot dökülmesine ihtiyacı olmayan evlere de kartlar dağıtılmıştır. Ancak tüm çalışmalara rağmen, Karşıyaka, Alaybey, Halimağa, Bostanlı, Reşadiye ve Halkapınar'da aşırı derecede sinek varlığından ve sineklerin evlere hücumundan şikâyet edilmiştir. Tepecik, Darağaç, Topaltı ve Talebe çayırındaki evlerin de lağımına mazot dökülerek, durumu olmayan fakir halka da mazot dağıtılmıştır. Ayrıca herkesin alım gücü değerlendirilerek mazot fiyatları da düşürülmüştür. Gıda maddesi satan esnaf da uyarılmış ve temizlik kurallarına önem vermeleri, yiyecek maddelerinin üzerini kapalı tutmaları istenilmiştir.⁴⁵⁶

Bataklıklar sorunu, imar yapılanmasının olumsuz etkileri, lağım giderlerinin olmaması, alt yapı sorunu, temizlik faaliyetlerinin yetersizliği, metruk mallar müdürlüğüne ait bazı arsaların da yağmurlarla beraber suyla kaplanması gibi birçok sebep sıtma hastalığının salgın bir şekilde devam etmesinde etkili olmuştur.

⁴⁵⁵ Anadolu, 6 Nisan 1931.

⁴⁵⁶ Yeni Asır, 26 Mayıs 1933.

Sıtma mücadelesinde yıllar geçtikçe daha etkili ve başarılı çalışmalar yapılmıştır. Bataklıklar kurutulmuş, mazot dökme işleri ilerletilmiş ve belediye mıntıka amirlikleri ve belediye doktorlarına, hastalıklarla mücadele işine öncelik verilmesi konusunda tamimler gönderilmiştir. Zabıta ekiplerinin tespit ettikleri yerlere belediye mazot döktürmüş, evlerinde mazot bulunmayanlara da ceza kesilmiştir. 1934 yılında, Karşıyaka’da 11 kişiye, Mersinli’de 5, Bayraklı’da 7, Alsancak’ta da 17 kişiye evlerinde mazot bulundurmamaları nedeniyle belediye ekipleri tarafından ceza kesilmiştir.⁴⁵⁷

1936 yılı Nisan ayında yapılan bir toplantıda, yapılan incelemelere göre sivrisinek mücadelesinin olumlu sonuçlar vermeye başladığı kanaatine varılmıştır. Daha *“ilk hafta içinde 958 eve tebligat yapılmış, bunlardan 900 evin çukurlarına mazot atıldığı tespit edilmiştir. Mütebaki 41 evin sahiplerine ihtarnama verilmiştir. (2500) el ilanı dağıtılarak halk sivrisinek mücadelesine davet olunmuştur. On gün içinde on ton mazot satılmıştır. Son birkaç gün içinde 1250 ev kontrol edilmiş, 1202 ev sahibinin tebligata riayet ettiği anlaşılmış, 48 ev sahibi hakkında zabıt tutulmuştur. Her cumartesi, evlerdeki çukurlara mazot dökmek suretiyle mücadeleye devam edilecektir.”*⁴⁵⁸

Sineklerle mücadele çalışmaları her yıl arttırılarak devam etmiş ve başarı da sağlanmıştır. Şubat 1937’de, Göztepe, Güzelyalı civarında bulunan sivrisinek yuvaları kurutulmaya çalışılmış ve bu amaçla da Mıntıka Amiri Muzaffer Kantar tarafından teftiş edilmiştir. Ayrıca Köprü, Göztepe ve Güzelyalı’da sinek mücadelesine verilen önem devam etmiştir. Mıntıka amirinin yönetim ve denetiminde, bir araba tedarik edilerek bütün evlere mazot dağıtılması sağlamıştır.⁴⁵⁹ Ayrıca, Güzelyalı tramvay garajı yanındaki Poligon deresinde su birikintisi ve sivrisinek tespit etmiş ve derenin temizlenmesi için pis sular denize akıtılarak tahliye edilmiştir. 1937 yılı içinde Güzelyalı ve Göztepe’nin %80 oranında sivrisinekten temizleneceği tahmin edilmiş ve bu yönde de çalışmalara devam edilmiştir. Karşıyaka’da da sivrisineklerin yumurta halindeyken imhasına çalışılmıştır.⁴⁶⁰

⁴⁵⁷ Anadolu, 11 Mayıs 1934.

⁴⁵⁸ Anadolu, 29 Nisan 1936.

⁴⁵⁹ Halkın Sesi, 31 Mart 1937.

⁴⁶⁰ Ulusal Birlik, 24 Şubat 1937.

Belediye arabalarla mazot dağıtmış ve herkesin mazotu alması sağlanmıştır. Ücretsiz olarak dağıtılan mazotların sivrisinek mücadelesinde etkisi büyüktür. Bu mücadelede süreklilik de önemlidir. Birkaç gün sivrisinek mücadelesi işleriyle ilgilenilmediği takdirde bir anda sivrisineklerin türediği görülür. Bu sebeple kamyonlarla mazot dağıtılmaya devam edilmiş, arazilerde biriken yağmur suları kurutulmaya çalışılmış ve bazı karasulaklar itfaiye pompaları yardımıyla boşaltılmıştır.

Sivrisinek mücadelesini başarılı şekilde devam ettirmek için Amerikalı Mühassıs Profesör Rayt İzmir'e davet edilmiş, İzmir'in durumunu görerek çalışmalara yön vermesi konusunda bilgi vermesi istenmiştir. Amerikalı mühassıs şehre gelerek sivrisinek mücadelesi ve bataklıkları kurutma işini teftiş etmiştir. Torbalı civarında incelemeler yapmış ardından Cellat Gölü'nü teftiş etmiştir. Profesör 1933 yılında da İzmir'e gelerek bazı kontrollerde bulunmuştur. Ve dört yıldan sonra tekrar gelen Profesör yapılan çalışmaları başarılı bulmuş, bu süre zarfında Bostanlı Bataklığının kurutulduğunu görmüştür. Bu durumda Belediye Başkanı Behçet Uz'un etkisi büyüktür.

Sivrisinek mücadelesinin daha ziyade Bostanlı, Karşıyaka, Menemen, Halkapınar, Güzelyalı, Balçova, Bahçearası, Göztepe, İnciraltı, Tepecik gibi yerlerde yapıldığı gözlenmiştir. Bu durumda etkili olan sebepler bu bölgelerde bulunan bataklıklar, su birikintileri, dereler vesaire şeylerdir. Belediye bu olumsuz durumu düzeltmek adına oldukça fazla çalışmıştır. Ayrıca, su birikintisi, kuyu, lağım gibi alanlara mazot dökülerek evlerdeki lağım çukurları da belediye tarafından her hafta kontrol edilmiş ve mazot dökülmesi sağlanmıştır. Ayrıca sahipli arazilerde bulunan su birikintilerinin kurutulması için de istimlak yapılmaya çalışılmıştır.

Sıtma ile mücadelede en etkili yollardan biri olan sivrisineklerle mücadele işinde mazot çok fazla kullanılmak durumundadır. Fazla miktarlarda kullanılan mazotun da her yıl satın alınması gerekli olmuştur. 1941 yılında İsmet Paşa tarafından 300 ton mazot alınmasına ve bunun da pazarlıklar yapılarak olmasına karar verilir.⁴⁶¹ Bu yılın son aylarında sıtma mücadele mntıkalarına, sinek

⁴⁶¹ BCA, 30.18.01.02.94.12.7.

mücadelesinde kullanılmak üzere gönderilmesi planlanan 200 ton mazotun da pazarlıklar yapılarak alınması kararı alınmıştır.⁴⁶²

Sıtma genel olarak kış aylarında yağmurların çok yağdığı senelerde yaygın olur. 1942 yılının kış ayları da oldukça yağmurlu geçmiş ve bu durum belediyeyi endişeye sokmuştur. Tüm semtlerde su birikintileri olan yerlere mazot dökme gereği duyulmuş ve işler hızlandırılmıştır. Zira böyle zamanlarda, yaz aylarının gelmesiyle sivrisineklerin çoğaldığı görülmüştür. 1942 yılında da Karşıyaka, Güzelyalı ve İnciraltı gibi yerlere on tondan fazla mazot temin edilmiş ve bu semtlerin her birine de ayrı ayrı on ton mazot dağıtılmıştır. Bu bölgeler normal zamanlarda da sivrisinek ve sıtmadan dolayı çok şikâyetçidir. Yaz aylarında özellikle de Karantina ve Göztepe arasındaki bölgede sivrisinekler çoğalmıştır. Bunun sebebi de, Cumhuriyet Kız Enstitüsü arkasındaki arazinin göl halini alması, çevrede bulunan dereler ve bu bölgedeki evlerin bahçelerinde bulunan havuzların temizlenmemesidir.

Sıtma mücadelesinde bazı dönemlerde problemler yaşanmıştır. Bunlardan biri de 1943 yılında yaşanan mazot sorunudur. İzmir'e yeteri miktarda mazot gelmediği için sivrisineklerin kış aylarında bile fazla olduğu gözlenmiştir, bu da belediyeyi endişeye düşürür. Belediye, elindeki mevcut mazotu şehir merkezlerinde, sinek yuvası olan derelerde, gölcüklerde ve lağım çukurlarında kullanmıştır, ancak bu yıl sivrisineklerin etkisiyle sıtma hastalığı çok fazla görülmüştür.

Sivrisinek mücadelesinde önemli konulardan biri de kanalizasyon meselesidir. Zira alt yapı sorunu yaşayan semtler, fazlasıyla sivrisinek ve sıtmadan şikâyetçidir. Kanalizasyon problemi olan yerlerde Belediye Reisliği tarafından yoğun mazot dökme çalışmaları yapılmıştır.

Sıtma mücadelesi Güzelyalı, Balçova, Göztepe, İnciraltı, Bostanlı, Karşıyaka, Menemen, Alaybey, Alsancak, Halkapınar, Tepecik, Mersinli, Buca Kızılçullu, gibi yerlerde daha fazla yapılmıştır. Buralarda bulunan bataklıklar, gölcükler, geniş arazilerde biriken sular, dereler, lağım ve kanalizasyon gibi etkenler sebebiyle sivrisinek ve dolayısıyla sıtma fazla görülmüştür. Ayrıca yukarı mahallelerde bulunan semtlerin de, lağım suları, kanalizasyonun olmayışı, kullanılan suların sokaklara akıtılması gibi sebeplerden dolayı sivrisineklerle başı dertte olmuştur.

⁴⁶² BCA, 30.18.01.02.96.89.8.

3.1.2. Bataklıkların Kurutulması Çalışmaları

Sıtma hastalığı bilindiği gibi sivrisinekler aracılığıyla bulaşan bir hastalıktır. Sivrisineklerin de membaı su birikintileri, bataklıklar vesaire sulak alanlardır. Sıtmanın bitirilebilmesi için öncelikle bataklık alanların ıslah edilmesi, kurutulması şarttır. Zira hastalıktan kırılan ve ölen insanların olmaması ve sağlıklı bir neslin gelmesi için bu gereklidir. İzmir’de de sıtma mücadelesi çalışmalarında en önemli yeri bataklıkların kurutulması işi almıştır. İzmir’in birçok semtinde var olan bataklıkların kurutulması için büyük miktarda paralar ve mesailer harcanmıştır. Ayrıca, bataklıkların kurutulması çalışmaları oldukça zaman alan ve yavaş bir şekilde ilerleyen çalışmalardır.⁴⁶³ Maddi olarak da oldukça pahalı olan bataklık kurutma çalışmaları, belediye bütçesini zorlamıştır. Öyleki bazı bataklıkların kurutulması için belediye bütçesi yetersiz kalmış ve hükümetten maddi destek alınmıştır. Bu bataklıklardan biri de Halkapınar Bataklığıdır. Bu bataklık uzun yıllar belediyeyi uğraştırmıştır.

Halkapınar bataklığının kurutulmasıyla İzmir’in sıtmadan kurtulması söz konusu olacağı için bataklığın kurutulması fikri dahi heyecan yaratmıştır. Bataklığın kurutulması için Vilayet bütçesi 25.000 liralık bir ödenek ayırmıştır. Ayrıca Belediye bütçesinden de 25.000 liralık bir tutar gelmiş ve 50.000 liralık bir bütçe ile bataklığın kurutulması çalışmaları başlatılacaktır. Belediye, İzmir’de bulunan bütün bataklıkların kurutulmasını istemiş ve bu anlamda da çalışmalar yapmıştır. İzmir ve Karşıyaka’da bulunan bataklıkların kurutulması için vilayet bütçesi azımsanmayacak bir ödenek oluşturmuştur. Halkapınar, Mersinli, Halimağa, Kokaryalı ve Eşrefpaşa’daki bataklıkların kurutulması için 20.000 lira, Karşıyaka bataklıkları için de 4.000 liralık ödenek ayrılmıştır.⁴⁶⁴ Karşıyaka bataklıkları için ayrılması düşünülen 4.000 liralık ödenekle öncelikle Alaybey’de bulunan bataklığın kurutulması düşünülmüştür. Ayrıca Seferhisar’da Karakoç Ilıcaları etrafındaki bataklık alanlar da kurutulmuştur. Belediye, sıtma mücadelesi için şehir genelinde bulunan bütün bataklıkları kurutmaya çalışmış ve bu bataklıklar içinde de Reşadiye,

⁴⁶³ Erkan Serçe, **Tanzimat’tan Cumhuriyete İzmir’de Belediye (1868-1945)**, Dokuz Eylül Yayınları, İzmir, 1998, s. 306.

⁴⁶⁴ **Anadolu**, 3 Mayıs 1929.

Karantina ve Göztepe'deki halkı en çok etkileyen Halimağa bataklığını da yok etmek için arazide cetveller açılmış kanalizasyon tesisatı döşemek gibi planlar yapılmıştır.

Halkapınar ve Kokaryalı'da bulunan büyük bataklıkların sebebi bu semtlere yapılan yollardır. Zira yolların çevredeki araziden daha yüksek olması ve etraftaki araziye biriken suların da tahliye edilemiyor olması bataklık oluşumuna sebep olmuştur. Nafia Vekâleti, Halkapınar bataklığını kurutmak adına 1930 yılında 25 bin lira belediyeye vermeyi planlamış ve 25 bin lira da diğer bölümlerden toplayarak bataklığı kurutma işi üzerinde durmuştur. 50 bin liralık bütçe ile bataklığın kurutulabileceği düşünülmüştür. Kurutma işlerinde belediye ve Nafia Vekâleti Su Daire Reisliği ortak çalışmaya karar vermişlerdir. Bataklığın kurumasını hızlandırmak için farklı çözümler de üretilmeye çalışılmıştır. Şehrin molozlarının toplanarak buraya getirilmesi ve bataklık alana dökülmesiyle kurutma işinin hızlanacağı düşünülmüştür.

1930 yılının yaz aylarında da Eşrefpaşa'da Katipoğlu civarındaki bataklıkların bir bölümü kurutulmuş, bir bölümü de cetveller açılarak suları boşaltılmıştır. Yaklaşık 30 bin metrekaarelik bir bölüm ve küçük su birikintileri de kurutularak halk sıtmadan korunmaya çalışılmıştır.⁴⁶⁵

Menemen'de de bataklıkları kurutmak amacıyla çalışmalar yapılmış, Ulucak ve Buruncuk köyü önündeki bataklıkların kurutulması işlerine başlanmıştır. Ayrıca Karşıyaka ve Bostanlı'yı tehdit eden Ahırkapı deresinin acilen temizlemesi gerektiği anlaşılmış ve bu anlamda çalışmalara başlanmıştır. Bostanlı bataklığı sebebiyle de halk sıtma hastalığına yakalanmış ve bu bataklığın kurutulması yönünde çalışılmıştır. Bataklık bölgenin kurutulmasını hızlandırmak ve sularının tahliyesini sağlamak için iki motor temin edilmiştir. Ayrıca, bataklığa okaliptüs ağaçları dikilmiştir.⁴⁶⁶

1931 yılının sonunda Karşıyaka bataklıkları ile ilgili bir karar alınmıştır. Buna göre; yağın yağmurlar sonrasında taşın Karşıyaka ve Bostanlı'nın büyük bir bölümünü sular altında bırakan Soğukkuyu ve Ahırkuyu dereleri halk tarafından kurutulacaktır. 2 Şubat 1330 tarihli Enharı Saire kanunu uygulanmaya karar verilmiştir. Enharı Saire Kanunu; 15 yaşından büyük sağlıklı erkeklerin çay mecralarını kurutmada bedenen çalışmaları konusuna değinmektedir. Bedenen çalışmak istemeyen erkekler, günlüğü 80 kuruştan üç günlük 240 kuruşluk bir bedel

⁴⁶⁵ Anadolu, 7 Ağustos 1930.

⁴⁶⁶ Yeni Asır, 10 Temmuz 1931.

ödemekle yükümlü tutulmuşlardır. Ahırkuyu ve Soğukkuyu derelerinin temizlenmesi için Bahriye, Donanmacı, Alaybey ve Osmanzade mahalleleri ile Dedebaşı ve Bostanlı köy halkının da üç günlük bataklık temizliği yapma sorumluluğu vardır. Aksi halde günlüğü 80 kuruşluk ücret ödemeleri zorunluluğu getirilmiştir.⁴⁶⁷

Bostanlı, Alaybey, Halimağa bataklıklarının kurutulması için çalışmalar devam etmiş ve buralara binlerce okalıptüs ağacı dikilmiştir. 1932 yılında, Foça'da da sıtma salgınlarına sebep olan büyük bir bataklık olan Aykırıçay bataklığı geniş bir araziye yayılmış ve bu bataklık derin kanallar açılarak Gediz Nehrine dökülmüş ve kurutulmuştur. Bataklıkların kurutulması için büyük bir ciddiyetle çalışan belediye, Ağustos ayında, Atina'da Rokfeller mütehassısı olarak görev alan bir kişiyi İzmir'e davet etmiştir. Bu kişinin İzmir'deki bataklıkları inceleyerek, kurutma çalışmalarının yönünü belirlemesi beklenmiştir.⁴⁶⁸

Belediye, bataklıkları kurutma konusunda yetersiz kalmış ve bu durumda halkın desteği beklenmiştir. Bu sebeple de büyük olan bataklıkların kurutulması için Enharı Sağıre Kanunun uygulamaya geçilmesine karar verilmiştir. Şehir halkı bataklıkların kurutulması işinde sorumlu olacaklar, bedenlen çalışmaları uygun olanlar bedenlen, çalışmak istemeyenler de maddi bir bedel ödeyerek kurutma çalışmalarına yardım edeceklerdir. Şehir meclisi, bataklıklar için çalışılmasını, eğer çalışılmak istenmiyorsa da bir gün için 25 kuruş, toplamda beş günlük bir bedel(125) ödenmesini kararlaştırmıştır. Bu durum 18-65 yaş arası erkekler için geçerlidir. Muhtarların hazırladığı defterlere kayıt yapılacaktır. Bu paranın beş taksitte bir sene içinde de ödemesine imkân verilmiştir.

Sıtma ve sivrisinekten tamamen kurtulmak amacıyla yürütülen bataklıkları kurutma işleri stabil şekilde uzun yıllar devam etmiştir. 1940'lı yıllarda devam eden çalışmalarda başarılı olunduğu görülür. Dönümlerce bataklık arazi kurutulmuş ve halk sineklerden kurtulmaya başlamıştır. Islah edilen arazilerin istimlak edilmesi kararlaştırılmıştır. Halkapınar bataklığı da aynı şekilde istimlak edilecek ve tüm fabrikalar buraya taşınacaktır. Kalan kısma da ağaçlandırma yapılacaktır. Bu çalışmalar 1940'lı yılların sonlarına kadar devam etmiş ve sivrisinek mücadelesinde büyük çalışmalar yapılmıştır.

⁴⁶⁷ **Anadolu**, 18 Teşrinisani 1931.

⁴⁶⁸ **Yeni Asır**, 11 Ağustos 1932.

3.1.3. Cellat Gölü'nün Kurutulma Çalışmaları

Cellat Gölü, İzmir'de Torbalı civarında olan bir göldür. Göl, yağmurların fazla yağmasının ardından Küçük Menderes'in taşkınlar yapmasıyla beslenir, bu sebeple suları yükselir ve etraftaki arazileri sular altında bırakır, bu şekilde de çevresinde bataklıklar oluşur.

Cellat Gölü asırlarca insanlara sıtma aşılması ve ölümlerine sebep olmuştur ancak, buradaki yerleşim yerleri halkın vaz geçilmezi olmuştur. Bu durumun nedeni, gölün taşkın yaptığı zamanlarda etraftaki araziye alüvyon topraklar taşınması ve bu şekilde toprak verimliliğinin artmış olmasıdır. Yerleşimi milattan önceye dayanan bu topraklarda birçok medeniyet yaşamıştır. Cellat Gölü, Eski Çağlarda "Pegasus Bataklığı" olarak kayıtlara geçmiştir. Eski Yunancada bu isimle anılan gölü besleyen Fetrek Çayı da "Phryites" olarak yazılmıştır. Görüldüğü gibi gölün çevresi, verimliliği sebebiyle her dönemde gözde bir yerleşim yeridir.⁴⁶⁹

Cellat Gölü, yaz aylarında sıtma mikrobunu yayan anofel cinsi sivrisineklerin üreme alanıydı. Bu göl, asırlar boyunca yaşlı, genç, bebek demeksizin insanların ölmelerine sebep olmuş ve bu sebeple de adına Cellat Gölü denilmiştir. Zira insanların celladı olmuştur. Göle yakın olan köylerde yaşayan halk çoluk çocuk hasta olmuş, bebekler 2 ya da 3 yaşını göremeden ölmüşlerdir. İnsanlar hastalıktan dolayı bitkin düşmüş, tarlalarda çalışma mecalleri dahi kalmamıştır. Herkes ince kolları ve bacaklarıyla, şişmiş karınlarıyla yataklara düşmüşlerdir.

Halk ölümlerinin sona erdirilmesi için Cellat Gölünün kurutulması şart olmuştur. 1925 yılında, Mebus Esad Bey tarafından, Cellat Gölünün kurutulmasına yönelik olarak TBMM'ye tezkere verilmiş buna rağmen bir sonuç alınamamıştır. Mebus Esad Bey tarafından verilen tezkerede, halkın sağlıklı bir yaşam sürebilmesi ve hazinenin menfaati için bu gölün kurutulması gerektiği yazılmıştır.⁴⁷⁰

Cellat Gölünün kurutulması fikri, Atatürk'ün İzmir ziyareti sırasında tekrar gündeme gelmiş ve konuşulmuştur. Zira Atatürk'ün Şubat ayında yapmış olduğu ziyaret sırasında İzmir'den Aydın'a trenle yapmış olduğu yolculuk sırasında sular yükselmiş, büyük bir arazi ve evler sular altına gömülmüş ve sular altında kalan tren hattında yapılan yolculuk çok yavaş bir şekilde olmuştur. Atatürk, bu arada,

⁴⁶⁹ Recep Meriç, **Metropolis Ana Tanrıça Kenti**, Mas Matbaacılık, İstanbul, 2003, ss. 13-45.

⁴⁷⁰ **BCA**, 30.10.158.109.3.

insanların ölümüne yol açan sıtma salgınlarının yaşanmasına sebep olan Cellat Gölünün kurutulmasını, halkın zehirli sıtmadan kurtulmasını ve kuruyan alana da Sağlık Ovası adının verilmesini uygun görmüştür.⁴⁷¹ Atatürk'ün emriyle kurutma çalışmalarına başlamak adına çalışmalar yapılmıştır. 1931 yılının Nisan ayında Nafia Vekâleti ıslah etmek amacıyla, Bakırçay, Nohut, Cellat Gölü bataklıkları ve Küçük Menderes Nehrinin etütlerini tamamlamışlardır.⁴⁷²

Cellat Gölü, her yıl 12 bin hektar arazinin sular altında kalmasına sebep olarak bataklık haline getirir ve bu şekilde zehirli sıtmayı tüm halka yayar.⁴⁷³ Halkın bu kötü etkiden kurtulabilmesi için devlet bu gölün kurutulmasına karar vermiş ve 3,5 milyon lirayı ödenek olarak ayırmıştır. 28 Nisan 1935 günü kurutma çalışmaları resmen Selçuk'ta başlatılmıştır. Kurutma çalışmalarının başında Vali Kazım Dirik de yer almıştır.⁴⁷⁴ Cellat Gölüne büyük bir kanal açılacak ve suların tahliyesi sağlanacaktır. Açılacak kanalın 46 kilometre uzunluğunda ve 16 ile 50 metre genişliğinde olması, su derinliğinin de 2 ya da 4 metre şeklinde olması kararlaştırılmıştır. Amerika'dan 4 ekskavatör makinesi getirilmiş ve bu makinelerin sürekli çalışması gerekli görülmüştür. Kurutma işi, Müteahhit Abdurrahman Naci ve Osman Bey'e verilmiştir. İki haftalık bir sürede kazma makineleri 1 kilometrelik bir yerde kanal açmışlar ve çalışmalar başarılı şekilde yürütülmüştür.⁴⁷⁵ Küçük kanallar açarak ana kanala bağlantı yapılması uygun bulunmuştur. Kurutma projesi Alman bataklık uzmanı bir kişiye de gösterilmiş ve proje başarılı bulunmuştur. Alman uzman, ana kanal ve küçük kanalların 90 kilometre uzunluğunda olması gerektiğini bildirmiştir. Haziran ayında ana kanalın 3 kilometrelik açımı yapılmış ve kazı makineleri gece gündüz çalışmışlardır.⁴⁷⁶ Elde bulunan 4 kazı makinesine ek olarak 3 makine daha sipariş edilmiş ve toplamda 7 makinenin geceli gündüzlü çalışması gerekli görülmüştür.

1936 yılı Mart ayında, Cellat Gölünü kurutma kanalı 16 buçuk kilometre açılmış ve bu kanalla Küçük Menderes Nehrinin mecrası değiştirilmesi planlanmıştır. Eylül ayında denize kadar açılan kanalla suların tahliyesi sağlanacak ve yağmurlar

⁴⁷¹ **Ulusal Birlik**, 29 Nisan 1935.

⁴⁷² Mehmet Karayaman, "Cellât Gölü'nden Sağlık Ovası'na", **Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi**, Cilt: XXIV, S: 72, Ankara, 2008, s. 695.

⁴⁷³ **Ulusal Birlik**, 29 Nisan 1935.

⁴⁷⁴ **Ulus**, 30 Nisan 1935.

⁴⁷⁵ **Yürgü**, 23 Mayıs 1935.

⁴⁷⁶ **Anadolu**, 19 Haziran 1935.

sebebiyle Cellat Gölünün taşkın yapması önlenecektir. Ekskavatör makineleri 8'e çıkarılmış ve bu makineler gece gündüz çalıştırılmıştır. Kanallar açılmış ve bu kanallar üzerinde köprüler inşa edilmeye başlanmıştır. Ekim ayında göl sularının denize tahliyesinin gerçekleşeceği düşünülmüştür.⁴⁷⁷

Cellat Gölü'nün ayakları ana kanala bağlanmış ve suların tahliyesi bu şekilde sağlanmaya çalışılmıştır. Bu gölün kurutulması işi beş milyon liralık bir maliyeti gerektirmiştir. Açılan ana kanal yoluyla suların taşkınlar yapmayacağı ve bu kanaldan akarak tahliye olacağı açıklanmıştır. Gölün sularını akıtmak için başka kanallar da açılmıştır. Sadece açılan kanallar 2 milyona mal olmuştur. Ekim ayında yağmurların başlamasıyla ara verilen gölü kurutma çalışmalarının, Mart ayında başlatılması kararlaştırılmıştır. 500 amele, mühendisler ve teknisyenler bu iş için çalışmışlar ve gölün üçte ikisini kurutmuşlardır. Mart ayında tekrar kurutma işlerine başlanıldığında 700 amelenin görev yapacağı bildirilmiştir.⁴⁷⁸

Cellat Gölü arazisi 2101 hektarlık oldukça büyük bir arazidir. Buranın kurutulması ve iskâna açılması önemli bir meseledir. Üç buçuk milyon liraya ihale edilmiş olan Cellat Gölünü kurutma çalışmalarına 1935 yılında başlanmıştır. 1938 yılı Temmuz ayının sonlarına doğru tamamen kurutulması düşünülen göl, oldukça büyük arazi kazanımına sebep olacaktır. Arazi devlet malıdır ve borçlandırma usulü ile halka tarım amaçlı olarak verilmesine karar verilmiştir. Bu alan sadece tarımsal olarak değil aynı zamanda göçmenlere iskân yeri olarak da kullanılacaktır. Göçmenlere iskân edilecek olan alanlarla birlikte Torbalı nüfusunun artmasına da olanak sağlanmış olacaktır.⁴⁷⁹ Gölün kurutulmasına en çok sevinenler halk olmuştur.

1938 yılı Ağustos ayında Cellat ve Belevi Gölü yapılan çalışmaların ardından tamamen kurutulmuştur.⁴⁸⁰ Göl ortadan kalkmış ve artık Sağlık Ovası'nın kuruluşu gerçekleşmiştir. Burası iskân edilmiş, evler inşa edilmiş ve halk buraya yerleşerek köy kurmuştur.

Kurutulan Cellat Gölü arazisinde tarım yapılacak, fakat hangi tarım ürünü ekilip dikilecek bu konuda net bir karar verilememiştir. Zirai olarak hangi ürünün yetiştirileceğine dair araştırmalar yapılacak ve toprağın bir süre havalandırılması

⁴⁷⁷ **Yeni Asır**, 7 Temmuz 1936.

⁴⁷⁸ **Yeni Asır**, 21 İlk Kanun 1937.

⁴⁷⁹ **Yeni Asır**, 26 İlk Teşrin 1937.

⁴⁸⁰ **Halkın Sesi**, 9 Ağustos 1938.

sağlanacaktır. Genel görüş ise bu topraklara pamuk ekmektir. Bu arazide, kaliteli pamuk yetişeceği düşünülmektedir.⁴⁸¹ Göl sahasına, pamuk, hububat, soya gibi ürünlerin dikilmesi daha uygun bulunmuş ve bu anlamda çalışılması beklenmiştir.⁴⁸²

3.2. İZMİR'DE VEREM MÜCADELESİ

Verem hastalığı tüm dünyayı asırlarca etkisi altına almış, özellikle ciğerleri etkileyerek milyonlarca insanın yavaş yavaş ölmelerine sebep olmuş, sonuçları çok ağır olan bir hastalıktır. Asırlarca tedavi edilmeye çalışılan bu hastalıktan kurtulmak mümkün olmamıştır. Fakat tıp bilginleri hastalıkla ilgili olarak önlemler almaya çalışmışlar ve mücadeleler yapmışlardır.

Verem ülkemizi de etkisi altında almış ve halkın hastalıktan zayıf düşmesine ve kırılmasına sebep olmuştur. Türkiye’de veremden en çok etkilenen illerden biri de İzmir’dir. İzmir, geçmişten günümüze geçen süreçte sürekli olarak veremden yakınmıştır. Keza Osmanlı Dönemi’nde 1892-1914 yılları arasında İzmir’de 200.000 kişilik bir nüfus söz konusudur ve bu nüfustan 14.700 kişi verem hastalığından dolayı hayatlarını kaybetmişlerdir.⁴⁸³ Bu oldukça büyük bir rakamdır.

İzmir’de veremle mücadele etmek amacıyla Behçet Uz önderliğinde Verem Mücadele Cemiyeti kurulur ve vereme karşı savaşılmaya başlanır. Maddi anlamda bazı kurumlardan, zengin halktan yardım alan cemiyet daha çok da kendi imkânlarıyla mücadele çalışmaları yapmıştır. Belediye desteği de alan dernek, 1923 yılında Göztepe Rıhtım ve Tramvay Şirketinden de yardım almıştır. Bu şirket veremle mücadeleyi desteklemek adına bilet fiyatlarına zam yapmış ve gelirini de derneğe bırakmıştır.⁴⁸⁴ Daha sonra Yamanlar Dağı’nda veremliler için bir kamp alanı kurulmuş ve veremli hastaların ya da bu mikrobu vücutlarına almış bakımsız insanların sağlıklarına kavuşmaları için çaba harcanmıştır. 131.460 m²’lik bu alan Verem Mücadele Cemiyetine kazandırılmış⁴⁸⁵ ve bu gelişme mücadele çalışmalarında önemli adımlardan biri olmuştur. Ayrıca Buca’da da veremliler için bir sanatoryum

⁴⁸¹ BCA, 30.10.2.10.5.

⁴⁸² BCA, 30.10.158.112.1.

⁴⁸³ Ekrem Kadri Unat, “Osmanlı İmparatorluğu’nun Son 40 Yılında Türkiye’nin Tüberküloz Tarihçesi Üzerine”, **Cerrahpaşa Tıp Fakültesi Dergisi**, 1979, Sayı: 10, ss. 273-284.

⁴⁸⁴ BCA, 230.0.0.0.133.8.4.

⁴⁸⁵ BCA, 30.18.1.1.22.84.20.

açılmıştır. Verem Dispanserinin yanında Emraz-ı Sâriye Hastanesinde veremli hastalara 75 yatak ayrılmış ve burada da tedavi imkânları sağlanmıştır.

3.2.1. Yamanlar Sanatoryumu

Verem hastalığı, vücudun her yerinde olabildiği gibi daha ziyade akciğerleri etkileyen bir hastalıktır. Bu hastalığa iyi gelen, tedavi olarak da tavsiye edilen şeylerden biri de temiz havadır. Solunum problemi yaşayan veremli hastaların dağlık ve ormanlık alanlarda daha rahat ettikleri ve temiz havanın hastalıklarına iyi geldiği düşünülmektedir. İzmir Verem Mücadele Cemiyeti de bu konuyla ilgili bir karar almıştır. Buna göre Yamanlar Dağı'nda veremli hastalar için bir kamp kurulmasının iyi olacağı ve veremlilerin hastalıklarına iyi geleceği düşünülmüş, bu sebeple de kamp kurma kararına varılmıştır.

Yamanlar Dağında kurulması planlanan kamp, 15 Temmuz 1930 günü açılacaktır. Veremli hastalar ve dinlenmesi gereken hastaların kampa katılması beklenmektedir. Kampta, hastaların ihtiyacını karşılayacak portatif ev ve çadırlar olacak ve ulaşım için de bir otobüs çalışacaktır. İhtiyaçların giderilmesi için bir barakada her türlü eşya ucuza satılacaktır. Eylül sonuna kadar kapın devam etmesi planlanmıştır. Yamanlar Kampı bir sıhhat alanı olacaktır.⁴⁸⁶ Kampta, Hilal-i Ahmer Cemiyeti'nin baraka ve çadırları kullanılacaktır.

Yamanlar Kampı'na ulaşımın da kolay olabilmesi için çalışılmış, Yamanlar yolunun tamiratı için 3000 lira harcanması kararı alınmıştır. Yamanlar Kampında bir de bakkaliye kurularak halkın ihtiyaçlarını karşılanması sağlanacaktır. Fakir halkın Yamanlar kampına erişimini sağlamak için Cuma günleri kamyon seferlerinin bedava olması sağlanmıştır.⁴⁸⁷ Yapılan kamyon seferleri sayesinde kampa kolayca ulaşılabilecektir. Yamanlarda en az 200 kişinin sıhhat bulması imkânı yaratılmıştır. Verem Mücadele Cemiyeti tarafından, halkın sağlığına kavuşabilmesi için açılan Yamanlar Kampı yaz aylarında açılır ve Eylül ayında kapatılırdı. Birçok insan da bu kamp sayesinde şifa bulmuşlardı.

Yamanlar Kampı her sene geliştirilmeye çalışılmış, kampa su boruları döşenmiş ve kampın şartları iyileştirilmeye çalışılmıştır. Geceleri kamp alanının

⁴⁸⁶ Anadolu, 11 Temmuz 1930.

⁴⁸⁷ Yeni Asır, 4 Mart 1931.

ışıklandırılması sağlanmıştır. 1932 yılında cemiyet tarafından kamp alanına beş tane küçük ev yaptırılmış, daha öncesinde de 1931 yılında dört baraka yaptırılmış ve toplamda dokuz eve sahip olunmuştur. Ayrıca halkın da kampta ev inşa ettirmesine izin verilmiştir. Kamp alanına farklı bölgelerden gelen halk, kırk adet çadır kurmuşlar ve istirahat etmişler ve kamp sayesinde şifa bulmaları hızlanmıştır. Kampta dört öğün yemek verilerek hastaların iyi beslenmeleri ve de kilo almaları sağlanmaya çalışılmış, başarılı da olunmuştur. Birçok kişi bu kampta sağlıklarına kavuşabilmişlerdir.⁴⁸⁸ Cemiyet, kampın veremliler açısından iyi sonuçlar doğurması için sürekli olarak çalışmıştır. Kamptaki yaşam standartlarını iyileştirmiş ve halkın rahat edebilmesini sağlamaya çalışmıştır. Kamp birçok hastanın iyi olmasında yardımcı olmuş ve halkın memnuniyetini kazanmıştır ve bu sebeple de kampa ilgi yoğun olmuştur. Hasta olarak kampa giden ve burada birkaç hafta iyi şekilde bakılan kişilerin dahi hastalıklarından tamamen kurtuldukları görülmüştür.⁴⁸⁹

Yamanlar kampı birçok veremliye dinlenme sahası olarak hizmet vermiş ve tedavilerinin başarılı olmasında etkili olmuştur. Cemiyet Reisi Mithat Beye göre; İzmir’de verem hastanesi açılrsa ya da sanatoryum kurulsada, kampın kurulmaya devam etmesini daha verimli bir iş olarak görmüştür. 1934 yılında kampa çıkarak sağlığına kavuşan 350’den fazla insan olduğunu da açıklamıştır. Kamptaki en önemli ihtiyaçlar, su ihtiyacı, aydınlanma ve ulaşımdır. Su ihtiyacı ve diğer ihtiyaçlar başarılı bir şekilde karşılanmıştır.⁴⁹⁰

Yamanlar Kampı oldukça ilgi görmüş ve halk, Pazar günleri kampa giderek eğlenmişlerdir. Her yıl fazla sayıda insan bu kamp sayesinde sağlıklarına kavuşmuşlardır. 1935 yılında da 300 kişi bu kampa gelerek şifa bulmuşlardır. Verem Mücadele Cemiyetinin açmış olduğu Yamanlar kampına, 1936 yılının Temmuz ayında ilk grup çıkmıştır. Cemiyet, yardıma ihtiyacı olan kişilere, on beş günlük kamp yapabilme imkânı sağlamıştır. İşçi ve esnaf kurumları da hasta olan işçilerini, Yamanlar kampına göndermek durumunda kalmışlardır.⁴⁹¹ İlerleyen yıllarda kamp ücretlerinde indirimle gidilmiş ve daha çok kişinin bu kampta dinlenmesi amaçlanmıştır. Her geçen yıl Yamanlara ilgi yoğunlaşmış ve kampa gitmek için daha

⁴⁸⁸ **Anadolu**, 11 Temmuz 1932.

⁴⁸⁹ **Milli Birlik**, 5 Eylül 1934.

⁴⁹⁰ **Anadolu**, 4 Temmuz 1935.

⁴⁹¹ **Yeni Asır**, 2 Temmuz 1936.

çok kişi başvuru yapmıştır. Yamanlar Kampı'nda uzun yıllar başarılı çalışmalar yapılmıştır ve bu kamp, halk için oldukça yararlı olmuştur.

3.2.2. Buca Sanatoryumu

Verem Mücadele Cemiyeti önem verdiği konulardan biri de Buca'da bir sanatoryum kurmak olmuştur. Cemiyet, veremli hastaların tedavi edilmeleri üzerinde yoğunlaşmıştır. Hastalık, yalnızca mikrobu taşıyan kişiyi değil etraftaki sağlıklı kişileri de etkiler. Verem olan bir kişinin tedavi edilmeden dolaşması sağlıklı kişiler için riskli bir durumdur. Bu tehlikeyi ortadan kaldırmak için Cemiyet elinden geleni yapmıştır.

İzmir'de veremli hastalar çok fazladır, ancak buna rağmen, hastanelerdeki yatak sayısının az olması birçok kişiyi ölüme mahkûm etmiştir. Birçok verem hastası, hastanelerdeki bu yetersizlikten dolayı, kendilerine tedavi sırası gelinceye kadar dayanamayıp ölmüşlerdir. Tepecik'te bulunan Emrazı Sâriye Hastanesi, veremli hastaların tedavileri için mesai harcamasına rağmen yetersiz kalmıştır. Hastaneye her yıl yaklaşık olarak 1200-1300 hasta başvurmuş, ancak yatak sayısının 20 olması sebebiyle senede sadece 400 hastaya hizmet verilebildiği öğrenilmiştir. Hastaneye 50 yataklık daha bir alan oluşturabilirse, senede 1000 hastanın tedavisi sağlanabileceği düşünülmektedir. Verem Mücadele Cemiyeti, bu sebeplerden, Buca'da 20-25 yataklı bir verem hastanesi açmayı ve burada zengin halkın da tedavi edilmesini düşünmüştür. Fakir hastaların bölümlerine ek olarak varlıklı kişilere de ayrı bir bölümün yapılmasını uygun bulmuşlardır.⁴⁹²

Verem Mücadele Cemiyeti, veremle mücadele açısından Buca'da çamlık alanda bir bina satın alarak buraya verem hastanesi kurma kararı vermiştir. Önceden alınmış olan bu kararda, İzmir'in verem hastanesine ihtiyacının olması etkili olmuştur. Sıhhat ve İçtimai Muavenet Vekili Dr. Hulusi Alataş, bu hastanenin gerekli olduğunu takdir ettiği için Vekâlet bütçesinden cemiyete elli bin lira gönderilmesi kararını vermiştir.⁴⁹³ Sıhhat Vekâleti 21 Haziran'da İzmir Verem Mücadele Cemiyetine 50 bin lira göndermiştir.⁴⁹⁴ Hastanenin kurulması planlanan bina

⁴⁹² Anadolu, 19 Teşrinievvel 1934.

⁴⁹³ Anadolu, 4 Haziran 1942.

⁴⁹⁴ Halkın Sesi, 22 Haziran 1942.

sahiplidir, bu sebeple de binanın istimlak edilmesine yönelik çalışmalar başlatılmıştır.⁴⁹⁵ İstimlak işlerinin hızlıca bitirilmesi ve halkın ihtiyacı olan hastanenin açılabilmesi için binaya 20 bin lira verilmesine karar verilmiştir.⁴⁹⁶

Buca'da kurulması planlanan verem hastanesinin binası alınmış ve binanın tamir edilmesi işine başlanmıştır. Bu hastanenin, çevredeki verem hastaları için büyük bir olanak olması ve ihtiyacı karşılaması beklenmektedir. Birçok işçide de verem hastalığına rastlanmış, özellikle de tütün fabrikalarında çalışan işçilerin 1200 tanesinden 200 kişinin veremli olduğu görülmüştür. Bu anlamda bir verem hastanesinin açılması oldukça hayati bir meseledir.⁴⁹⁷

Verem Mücadele Cemiyeti tarafından kurulan verem hastanesinin açılışı, 18 Şubat 1944 yılında Buca'da yapılacaktır. Hastanede 30 yatak olacak ve yataklar paralı olacaktır. Hastalar bir gün için 7 buçuk ya da 8 buçuk lira ödeme yapacaklardır. İki üç yatak da parasız hastalar için ayrılmıştır. Binanın üst kısmına hastaların güneş alabilmeleri için teras da inşa ettirilmiştir.⁴⁹⁸ Açılışa vali, belediye başkanı, şehirdeki mebuslar, belediye meclis azası da katılacaktır.⁴⁹⁹ Sanatoryum Baş Hekimliğine de Dr. Dünder Bey tayin edilmiştir. Mart ayının ilk günü hasta kabulüne başlanmasına karar verilmiş, sanatoryumun bir yıl sonra elli yataklı yapılması da düşünülmüştür.⁵⁰⁰

Buca'da çam ormanları içinde yer alan sanatoryuma bir yılda 97 ücretli, 17 de ücretsiz olmak üzere 114 hasta kabul edilmiş ve neredeyse tamamına yakını da sağlıklarını kazanmışlardır. Sanatoryumun 30 adet yatak sayısı 43'e çıkartılmıştır. Verem mücadelesinin sürdürülebilir ve etkili olması için maddi varlığın olması şarttır. Bu anlamda da varlıklı kişiler ve kurumlardan maddi destekleri beklenmiştir. 1945 yılında, Buca Verem Sanatoryumuna Sağlık Bakanlığı tarafından 1000 liralık maddi bir yardım yapılmıştır.⁵⁰¹

⁴⁹⁵ **Halkın Sesi**, 18 Eylül 1942.

⁴⁹⁶ **Anadolu**, 20 Eylül 1942.

⁴⁹⁷ **Yeni Asır**, 5 İkinci Teşrin 1943.

⁴⁹⁸ **Yeni Asır**, 10 Şubat 1944.

⁴⁹⁹ **Yeni Asır**, 16 Şubat 1944.

⁵⁰⁰ **Yeni Asır**, 23 Şubat 1944.

⁵⁰¹ **Yeni Asır**, 1 Aralık 1945.

SONUÇ

Salgın hastalıklar, eskiçağlardan beri süregelen ve milyonlarca insanın ölümüne sebep olmuştur. Gerek coğrafi konum, gerek çevresel faktörler, gerek yaşam şartları, gerekse inanış temelleri hastalıkların etkili olmasında ve yayılmasında büyük paya sahip olmuştur. Hastalıklar aniden çıkarak tüm sosyal hayatı alt üst eden ve savaşlardaki kayıplardan daha büyük can kayıplarının verilmesine sebep olan olgulardır. Her ülkede, farklı zamanlarda patlak veren hastalıklar, kimi zaman medeniyetlerin yıkılmasında, kimi zaman savaşların yarıda kesilmesinde, kimi zaman da ülkelerin siyasi politikalarının işleyişinde dahi etkili olmuştur.

Salgın hastalıklarda en önemli faktörlerden biri ekonomik durum ve gelişmişlik meselesidir. Ekonomik koşullar anlamında kötü olan ülkelerin salgın hastalıklarla karşılaşma sıklığı arttığı gibi hastalıklardan ölüm oranlarında da artış söz konusudur. Aynı şekilde gelişmiş ülkelerin hastalıklara karşı tutumları, alınan önlemler ve tedavi yolları, hastalıkların salgın hale gelmeden önlenmesinde ve ölüm oranlarının da az olmasında etkili bir durumdur.

Türkiye, Cumhuriyet yıllarına gelinceye kadar geçen sürede ciddi anlamda salgınlarla uğraşmış ve hastalıklardan dolayı büyük sayıda da can kayıpları vermiştir. Osmanlı Devleti'nin son dönemlerinde önemli savaşlar ve siyasi karışıklıklarla uğraşan ülke, salgın hastalıklara gereği kadar ilgi alaka gösterememiş, halka hastalıklar peyda olduğu zamanlarda, yalnızca hastaların tedavisine yönelik çalışmalar yapabilmıştır. Osmanlı Devleti, son dönemlerini büyük siyasi meselelerle ve savaşlarla geçirmiştir. Balkan Savaşları, Birinci Dünya Savaşı, Kurtuluş Savaşı derken devletin her açıdan güç kaybetmesine, maddi anlamda dar boğazlar yaşamasına sebep olmuştur. Bu sorunlar, Osmanlı'nın tüm şehirlerinde de etkisini farklı yönlerde göstermiş ve halkın çeşitli konularda problemlerle uğraşmasına sebep olmuştur. Sağlık sorunları en başta gelenlerdendir. Salgın hastalıklar, farklı farklı yerlerde çıkmış ve halkın büyük can kayıpları vermesine sebep olmuştur. Sağlık sorunlarını yaşayan şehirlerden biri de tüm ülkelerin gözde limanına sahip olan İzmir'dir.

İzmir, stratejik olarak muhkem bir yerde ve Anadolu'nun Batı'ya açılmasında adeta bir kapı niteliğindedir. Konumu itibariyle İzmir, tüm ülkelerle ticari anlamda

ilişkilere girmiş ve olumlu ya da olumsuz tüm etkilere açık hale gelmiştir. Bu etkilerin en başında da salgın hastalıkların şehre girmesi sayılabilir. Liman kent olma özelliği taşıyan İzmir, sadece gemilerle gelen veba hastalığından muzdarip olarak binlerce kişiyi yalnızca bir salgın zamanında yitirmiştir. Özellikle 1800’lü yıllarda diğer ülkelerden gelen gemiler ve bu gemilerle gelen hastalıklar sebebiyle binlerce kişi ölmüştür. Devlet bu konuda çözüm yolları aramaya başlamış ve Karantina uygulaması hayata geçirilmiştir. Bu uygulamayla limanlara gelen gemilerin ve gemi mürettebatının kırk günlük bir süre içinde karantina altında tutulması ve muayene olmaları sağlanmış ve karantina süreleri bitmeden de şehre giriş yapmaları yasaklanmıştır. Bu yöntem hastalıklarla mücadele ve korunmada etkili bir yöntemdir.

İzmir, yalnızca veba hastalığından değil, verem, tifüs, sıtma, frengi, tifo, çiçek, kolera vesaire birçok hastalıktan muzdarip olmuştur. Şehrin ekonomik sorunlardan kaynaklı olarak belediye işlerinin kötü olması, temizlik konusunda yetersiz oluşu, kullanılan su kaynaklarının kötü kalitede oluşu, bataklıklarının ve su birikintilerinin fazla olması gibi sebeplerle çeşitli hastalıklarla karşı karşıya kalmıştır. Özellikle de büyük İzmir yangınının ardından şehir harap hale gelmiş, binalar tahrip olmuş, hali hazırda var olan kanalizasyon ve alt yapı teşkilatı zarar görmüş, yanan tahrip olan binalar su çukurlarına dönüşmüş ve şehir sağlığını olumsuz şekilde etkilemiştir. Sadece ekonomik sorunlar ya da doğal afetler değil, dini inanışlar da bazı dönemlerde şehir sağlığında sorunlara sebep olmuştur. Müslüman halkın kadercilik düşüncesi, hastaların karantinasını zorlaştırmış, halkın inançları dolayısıyla sosyal hayatlarını hiç bozmadan yaşamaları da hastalıkların yayılmasında etkili olmuştur. Halk, kimi zaman aşılınmaya karşı durmuş ve tedavi olmaktan da kaçınmıştır.

Sıtma, verem, frengi gibi hastalıklar İzmir’i en çok uğraştıran ve mesai harcamasına sebep olan hastalıklar olmuştur. Sıtma mücadelesi için bataklıklar ve su birikintileri kurutulmaya çalışılmış, sıtma tedavisinde kullanılan kinin sağlanmaya çalışılmış, sivrisineklerle mücadele etmek amacıyla halka mazot dağıtılmış ve halktan da sıtma ile savaşta yardım ve destek beklenilmiştir.

Verem konusunda, verem mücadelesi için çalışmalar yapılmış, sanatoryumlar açılmıştır. Hastanelerde veremli halka tedavi olanağı sağlanmış ve hastaların iyi bakılması için çalışılmıştır.

Frengi hastalığına karşı da mücadele edilmesi konusunda kararlı ve sağlam adımlar atılmış, umumhaneler şehir dışına taşınarak gözden uzak hale getirilmiştir. Fahişelik yapan kadınların rutin olarak hastalık muayenelerine girmeleri ve sağlıklı olanların çalışmalarına izin verilmesi gibi durumlar söz konusu olmuştur. Hastalığın tedavi edilebilmesi için Zührevi Hastalıklar Hastanesi kurulmuş ve halka hizmet vermiştir. Ayrıca hastalıkla ilgili olarak gençlerin bilinçli olabilmesi ve kendilerini korumaları için cinsel bilgiler içeren filmler ve afişler hazırlanarak halka gösterilmiştir.

İzmir, tarih boyunca hastalıklarla mücadele etmek zorunda kalmış ve bu hastalıklar sebebiyle de nüfusunun büyük bir bölümünü kaybetmiştir. Her dönem hastalıklarla savaşmak zorunda kalan İzmir, Cumhuriyet ve sonrası dönemde sağlıkla ilgili iyi gelişmelere imza atarak salgınların azalmasında etkili olabilmiştir. Cumhuriyetin olumlu kazanımlarından biri de sağlıkla ilgili yapmış olduğu çalışmalar ve bu çalışmalardan kazanılan başarılarıdır.

KAYNAKÇA

KİTAPLAR

Akçay, İlhan. **Atatürk Devri'nde Sağlık Hizmetleri**, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara, 1989.

Akdur, Recep. **Sıtma Temel Bilgiler**, Palme Yayıncılık, Ankara, 2004.

Aksan, İhsan. **Salgın Hastalıklar ve Korunma Tedbirleri**, Başvekalet Devlet Matbaası, Ankara, 1944.

Aksu, Lütfi. **Malarya(Sıtma)**, Ulusal Matbaa, Ankara, 1943.

Aksu, Lütfi. **Lekeli Humma (Tifüs)**, Ulusal Matbaa, Ankara, 1943.

Aktepe, Münir. **İzmir Yazıları Camiler, Hanlar, Medreseler ve Sebiller**, İzmir Büyükşehir Belediyesi Kültür Yayını, İzmir, 2003.

Arıkan, Zeki. **18.-19. Yüzyıllarda İzmir, Uluslararası Sempozyum 21. Yüzyıl Eşliğinde İzmir**, İzmir Büyükşehir Belediyesi Kültür Yayını, İzmir, 2001.

Arıkan, Ayten. **Milli Türk Tıp Kongreleri (1923-1968) ve Türkiye Sağlık Politikalarına Etkileri**, Türkiye Tıp Akademisi Yayınevi, İstanbul, 2010.

Ayar, Mesut. **Osmanlı Devleti'nde Kolera Salgını: İstanbul Örneği(1892-1895)**, Kitabevi, İstanbul, 2007.

Aydın, Erdem. **Türkiye'de Sıtma Savaşı**, Hacettepe Üniversitesi Tıp Fakültesi Yayınları, Ankara, 1998.

Barbaros, R. Funda. **1830-1930 Döneminde Sosyo-Ekonomik Çözüm Arayışları Çerçevesinde İzmir’de Sanayileşme**, İzmir Büyükşehir Belediyesi Yayını, İzmir, 1995.

Behçet, Hulusi. **Frengi Dersleri**, Akşam Matbaası, İstanbul, 1936.

Belgen, Doktor Nuri Oğlu Ali Nihat Hekim. **Genel Sağlık Öğütler**, Suhulet Basımevi, İzmir, 1937.

Berber, Engin. **Kuruluşundan Cumhuriyete Karşıyaka Belediyesi Tarihi (1887-1923)**, Karşıyaka Belediyesi Kültür Yayınları, İzmir, 2005.

Beyru, Rauf. **19. Yüzyılda İzmir’de Doğal Afetler**, İzmir Büyükşehir Belediyesi Kültür Yayını, İzmir, 2011.

Beyru, Rauf. **19. Yüzyılda İzmir’de Doğal Afetler**, İzmir Büyükşehir Belediyesi Kültür Yayını, İzmir, 2011.

Bilget, Adnan. **Son Yüzyılda İzmir 1849-1949**, Meşher Basımevi, İzmir, 1949.

Bora, Siren. **Bir Semt Bir Bina: Karataş Hastanesi ve Çevresinde Yahudi İzleri**, İzmir Büyükşehir Belediyesi Yayınevi, İzmir, 2015.

Böke, Pelin. **İzmir 1919-1922 Tanıklar**, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul, 2006.

Çolak, Filiz. **2. Meşrutiyet’ten Cumhuriyet’e İzmir Şehrinde Üretim ve Dış Ticaret (1908-1923)**, İzmir Büyükşehir Belediyesi Kültür Yayınları, İzmir, 2013.

Çokbankir, Engin ve Çokbankir, Ercan. **Geçmişten Günümüze Seydiköy Gaziemir**, Gaziemir Belediyesi Kültür Yayını, İzmir, 2.Baskı, 2006.

Diamond, Jared. **Tüfek, Mikrop ve Çelik**, çev. Ülker İnce, TÜBİTAK, Ankara, 2001.

Durgun, Bülent. **Erken Cumhuriyet Döneminde İzmir Ekonomisi 1923-1938**, İzmir Büyükşehir Belediyesi Yayinevi, İzmir, 2012.

Ege, A. Şahabettin. **Eski İzmir'den Anılar**, İzmir Büyükşehir Belediyesi Kültür Yayını, İzmir, 2002.

Frangakis, Elena. **18. Yüzyıldan 20. Yüzyılın Başlarına Kadar İzmir Ekonomisine Bir Bakış**, Uluslararası Sempozyum 21. Yüzyıl Eşliğinde İzmir, İzmir Büyükşehir Belediyesi Kültür Yayını, İzmir, 2001.

Frengi Mücadele Teşkilatının Vazifelerini Gösterir Talimatname, Ankara, 1939.

Gürsoy, Melih. **Tarihi, Ekonomisi ve İnsanları İle Bizim İzmirimiz**, Metis Yayıncılık, İstanbul, 2013.

İzmir 1876 ve 1908 Yunanca Rehberlere Göre Meşrutiyet'te İzmir, çev. Engin Berber, İzmir Büyükşehir Belediyesi Kültür Yayını, İzmir, 2008.

İzmir Belediye Riyasetinin 1942 Yılı Çalışma Raporu, Meşher Basımevi, İzmir, 1942.

İzmir Belediyesi ve Müesseseleri, Varidat ve Masraf Bütçeleri, Bilgi Matbaası, İzmir, 1937.

İzmir Belediyesi ve Müesseseleri, Varidat ve Masraf Bütçeleri, Bilgi Matbaası, İzmir, 1942.

İzmir Belediyesi ve Müesseseleri, Varidat ve Masraf Bütçeleri, İzmir Cumhuriyet Matbaası, İzmir, 1943.

İzmir Cumhuriyetin 15. Yılında (1938).

İzmir Şehri İmar Planı Raporu, İzmir Belediyesi Yayını, 1939.

İzmir Verem Mücadele Cemiyeti Esas Nizamnamesi, Bilgi Matbaası, İzmir, 1941.

İzmir Vilayet Zabıtnamesi 1932.

İzmir Vilayeti 1929 Senesi İstatistik Yıllığı, Bilgi Matbaası, İzmir, 1930.

İzmir Vilayeti 1939 Mali Yılı Adi ve Fevkalade Bütçeleri ve D. Cetveli, Marifet Basımevi, İzmir, 1939.

İzmir Zührevi Hastalıklarla Mücadele Cemiyetinin Genç Kızlara ve Annelere Hitabesi, Ahenk Matbaası, İzmir, 1932.

Karademir, Zafer. **İmparatorluğun Açlıkla İmtihanı Osmanlı Toplumunda Kıtlıklar (1560-1660)**, Kitap Yayınevi, İstanbul, 2014.

Karayaman, Mehmet. **20. Yüzyılın İlk Yarısında İzmir’de Sağlık**, İzmir Büyükşehir Belediyesi Kültür Yayını, İzmir, 2008.

Karpat, H. Kemal. **Osmanlı Nüfusu (1830-1914) Demografik ve Sosyal Özellikleri**, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul, 2003.

Kılıç, Orhan. **Eskiçağdan Yakınçağa Genel Hatlarıyla Dünyada ve Osmanlı Devleti’nde Salgın Hastalıklar**, Fırat Üniversitesi Basımevi, Elazığ, 2004.

Kızılay Cemiyeti 1936 Genel Toplantısına Verilen Rapor ve Hesap İşleri, 1936.

Korur, Ali. **Gönüllü Hastabakıcılık Kursu Ders Notları Bakteriyoloji**, Başvekalet Devlet Matbaası, Ankara, 1944.

Köy Doktoru (Sağlık ve Sosyal Yardım Bakanlığı ve Ankara Radyosunun İşbirliği İle Günaydın Saatinde Köy Doktorunun Yaptığı Konuşmalar), Hazırlayan: Rafet Erten, Gürsoy Basımevi, Ankara, 1965.

Kurt, Sadık. **İzmir’de Kamusal Hizmetler (1850-1950)**, İzmir Büyükşehir Belediyesi Kültür Yayınları, İzmir, 2012.

Kuruç, Bilsay. **Ekonomik ve Kültürel Yapıda Yeni Yüzyıla Açılım**, Uluslararası Sempozyum 21. Yüzyıl Eşliğinde İzmir, İzmir Büyükşehir Belediyesi Kültür Yayını, İzmir, 2001.

Locard, Jasques. **Kriminal Fotoğrafi Dersleri**, çev. Emin Güven, Çankaya Matbaası, Ankara, 1947.

Martal, Abdullah. **Değişim Sürecinde İzmir’de Sanayileşme 19. Yüzyıl**, Dokuz Eylül Yayınları, İzmir, 1999.

Martal, Abdullah. **Belgelerle Osmanlı Döneminde İzmir**, Yazıt Yayınevi, İzmir, 2007.

Meriç, Recep. **Metropolis Ana Tanrıça Kenti**, Mas Matbaacılık, İstanbul, 2003.

Metinsoy, Murat. **İkinci Dünya Savaşı’nda Türkiye’de Savaş ve Gündelik Yaşam**, Homer Kitapevi, İstanbul, 2007.

Mihçioğlu, Cemal. **Türk Hekimlik Dili**, T. C. Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara, 1997.

Ocak, Başak ve Yıldırım Kocabaş, Özlem. **İzmir Gureba-i Müslimin Hastanesi’nden İzmir Devlet Hastanesi’ne “Bir Hastane Öyküsü”**, İzmir, İzmir Büyükşehir Belediyesi, 2014.

Onul, Behiç. **İnfeksiyon Hastalıkları**, Ankara Üniv. Tıp Fak. Yayınları, Ankara, 1974.

Özdemir, Hikmet. **Salgın Hastalıklardan Ölüm 1914- 1918**, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara, 2010.

Panzac, Daniel. **Osmanlı İmparatorluğunda Veba (1700-1850)**, çev. Serap Yılmaz, Tarih Vakfı Türk Yayınları, 2011.

Payzın, Selahattin. Kemal Özsan. Hayati Ekmen ve Nusret H. Fişek. **Sağlık Hizmetinde Mikrobiyoloji**, Ankara Üniversitesi Basımevi, Ankara, 1965.

Pınar, İlhan. **Gezginlerin Gözüyle İzmir**, Akademi Kitabevi, İzmir, 1996.

Sabar, İhsan Rıfat. **Halk İçin Verem Bilgisi**, Ahmet Halit Kitabevi, İstanbul, 1943.

Sağlık Hizmetlerinde 50 Yıl, Sağlık ve Sosyal Yardım Bakanlığı Yayınları.

Sanus, Orhan Zihni. **İşçi Sağlığı ve Düşüncelerim**, Ali Rıza İnceleme Basımevi, 1945.

Say, Memduh. **Hijyen Bakımından İzmir Şehri**, Bilgi Matbaası, İzmir, 1941.

Say, Memduh. **Kolera Üzerinde Tetkikler**, İzmir Cumhuriyet Basımevi, İzmir, 1948.

Scherzer, Karl von. **İzmir 1873**, çev. İlhan Pınar, İzmir, İzmir Büyükşehir Belediyesi, İzmir, 2001.

Serçe, Erkan. **Tanzimat'tan Cumhuriyete İzmir'de Belediye (1868-1945)**, Dokuz Eylül Yayınları, İzmir, 1998.

Sürvegil, Sabri. **II. Meşrutiyet Döneminde İzmir**, İzmir Büyükşehir Belediyesi Kültür Yayını, İzmir, 2009.

Şehsuvaroğlu, Bedi. **İstanbul'da 500 Yıllık Sağlık Hayatımız**, Fetih Derneği Neşriyatı, İstanbul, 1953.

Temel, Mehmet. **Atatürk Döneminde Bulaşıcı ve Salgın Hastalıklarla Mücadele**, Nehir Yayınları, İstanbul, 2008.

Türkiye Cumhuriyeti İzmir Vilayeti İstatistik İl Yıllığı 1931-1932, İzmir Bilgi Matbaası.

Türkiye Cumhuriyeti İzmir Vilayeti İstatistik Yıllığı 1933-1934, Meşher Basımevi, İzmir.

Türkiye Cumhuriyeti Sıhhat ve İctimai Muavenet Vekâleti Sıhhiye Mecmuası Fevkaledde Nüshası (29 Birinci Teşrin 1933) Vekâletin 10 Yıllık Mesaisi.

Türkiye Kızılay Derneği Ana Tüzüğü, Akın Matbaası, Ankara, 1949.

Uluslararası Amerikan Koleji Araştırma Komitesi, **İzmir'deki Bazı Sosyal Koşullar Hakkında Bir Araştırma İZMİR 1921**, çev. Aykan Candemir, İzmir, Aralık 2000.

Ünal, Neslihan. **Sorularla İzmir Tarihi**, İzmir Büyükşehir Belediyesi Yayını, İzmir, 2. Baskı, 2017.

Ünal, Neslihan. **İki Osmanlı Liman Kenti İzmir ve Selanik**, İmge Kitabevi, Ankara, 2015.

Ünver, Süheyl. **Türkiye'de Çiçek Aşısı ve Tarihi**, İsmail Akgün Matbaası, İstanbul, 1948.

Ürük, Yaşar. **Şu Bizim Karşıyaka**, Atadost Yayınları, İzmir, 3. Baskı, 2003.

Üstüntaş, Dilşat ve Korkut, Cevat ve Şimşek, Mustafa. **Her Yönüyle İzmir İli**, Karınca Matbaacılık, İzmir, 1969.

Yarman, Arsen. **Osmanlı Sağlık Hizmetlerinde Ermeniler ve Surp Pırgıç Ermeni Hastanesi Tarihi**, Ed. Ali Çakmak, Surp Pırgıç Ermeni Hastanesi Vakfı, İstanbul, 2001.

Yaranga, Olaf. **XIX. Yüzyılın İlk Yarısında Fransız Gezgincilerin Anlatımlarında İzmir**, İzmir Büyükşehir Belediyesi Yayını, İzmir, 2000.

Yetkin, Sabri. **İzmir İktisadının Tarihsel Dönüşümleri**, Uluslararası Sempozyum 21. Yüzyıl Eşliğinde İzmir, İzmir Büyükşehir Belediyesi Kültür Yayını, İzmir, 2001.

Yılmaz, Fikret ve Yetkin, Sabri. **İzmir Kent Tarihi**, İzmir Büyükşehir Belediyesi Yayını, İzmir, 2003.

1938 Yılı İzmir Belediyesi İhzarı Bütçesi, Bilgi Matbaası, İzmir, 1938.

1940 Yılı İzmir Belediyesi İhzarı Bütçesi, İzmir.

1944 Yılı İzmir Belediyesi İhzarı Bütçesi, İzmir.

MAKALELER

Armağan, Latif, “XVII. Yüzyılın Sonu ile XVIII. Yüzyılın Başlarında Batı Anadolu ve Balkanlarda Görülen Veba Salgınlarının Sosyo-Ekonomik Etkisi Üzerine Bir Araştırma”, **38. Uluslararası Tıp Tarihi Kongresi**, C. 2, T. T. K Basımevi, Ankara, 2005.

Aydın, Erdem, “Türkiye’de Sıtma Mücadelesi”, **III. Türk Tıp Tarihi Kongresi**, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara, 1999.

Cengiz, Tevfik, “İnfeksiyon Hastalıklarından Korunma Prensiplerinin Dünyası ve Bugünü”, **Dirim**, (Eylül-Ekim 1983), Sayı: 9-10.

Çakmak, Fevzi, “Türkiye Büyük Millet Meclisi Zabıtlarına Göre Türkiye Cumhuriyeti’nin Sıtma Savaşı (1920-1946)”, **Tarihsel Süreçte Anadolu’da Sıtma**, Ed. Şükran Köse, Çağrı Büke, Fevzi Çakmak, Eren Akçiçek, Gece Kitaplığı, Ankara, 2017.

Deecks, W. F, “Malarya Tedavisinde Plazmokinin”, **Tedavi Notları**, Cilt: 5, No: 3, (Kasım 1929).

Doktor Marko, “Dank Hastalığının Teşhis ve Tedavisi”, **Tedavi Notları**, Cilt: 4, No: 2, 1928.

Frik, Feridun, “Türkiye’de Bulaşıcı Hastalıklar”, **Dirim**, (Eylül-Ekim 1981), Sayı: 9-10.

Gür, Süreyya Kadri, “Prof. Dr. Refik Saydam”, **Poliklinik**, No. 68(Şubat 1939).

Gür, Süreyya Kadri, “Cumhuriyet’in On Beşinci Yıldönümü Münasebetiyle Sıhhi Teşkilatımızın Ana Hatları”, **Poliklinik**, No. 65(Kasım 1938).

Karayaman, Mehmet, “Cellât Gölü’nden Sağlık Ovası’na”, **Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi**, Cilt: XXIV, S: 72, Ankara, 2008.

Kayam, H. Cevahir, “Hükümet Programları ve Bütçe Rakamları Işığında Atatürk Dönemi Sağlık Politikaları”, **Atatürk Dönemi Sağlık Tarihi Kongresi (1920-1938)**, Ed. Mustafa Mutluer, Eren Akççek, Ege Üniversitesi Basımevi, İzmir, 2009.

M. İrfan, “Sıtma Tedavisi ve Vikayesi Hakkında”, **Dirim**, Sayı: 7, (Temmuz 1935).

Sağlam, Tevfik, “Malarya Tedavisi Hakkında”, **Dirim**, Sayı: 11, (Kasım 1935).

Sarıyıldız, Gülten, “**XIX. Yüzyıl’da Osmanlı İmparatorluğu’nda Kolera Salgını**”, Tarih Boyunca Doğal Afetler ve Depremler Semineri Bildirileri, İstanbul, 2002.

Özkan, Vedat Ali, “Sağlık Hizmetlerimiz ve Önemli Problemler”, **Dirim**, Cilt: 43, (Ocak 1968), Sayı: 1.

Şevki, Osman, “Sihhat ve İçtimai Muavenet Vekâleti”, **Tedavi Notları**, Cilt: 9, No: 12-13, 1934.

Titiz, İrfan, “Malarya Tedavisi Hakkında”, **Dirim**, Sayı: 5, (Mayıs 1936).

Tuğcu, Kadir, “Çiçeğin Yeryüzünden Eradikasyonu”, **Dirim**, (Mart-Nisan 1981), Sayı: 3-4.

Unat, Ekrem Kadri, “Osmanlı İmparatorluğu’nun Son 40 Yılında Türkiye’nin Tüberküloz Tarihçesi Üzerine”, **Cerrahpaşa Tıp Fakültesi Dergisi**, 1979, Sayı: 10.

Ünver, Süheyl, “Türkiye’de Veba (Taun) Tarihçesi Üzerine”, **Tedavi Kliniği ve Laboratuvarı**, Cilt: 5.

Yalım, Zeki Ragıp, “Frengi, Belsoğukluğu ve Alkolizmin Nesiller Üzerine Yaptığı Tahribat”, **CHP Konferansları II**, Recep Ulusoğlu Basımevi, Ankara, 1939.

Yetkin, Sabri, “İzmir’de Veba Salgını (Mayıs- Haziran 1900)”, **Çağdaş Türkiye Tarihi Araştırmaları Dergisi**, C: 1, S: 3, Dokuz Eylül Üniversitesi Atatürk İlkeleri ve İnkılap Tarihi Enstitüsü, İzmir, 1993.

Yetkin, Sabri, “ Kolera Günlerinde İzmir”, **İzmir Kent Kültürü Dergisi**, İzmir, Sayı: 3, Mart, 2001.

Yıldırım, Nuran, “Osmanlı Coğrafyasında Karantina Uygulamalarına İsyanlar: Karantina İstemezük”, **Toplumsal Tarih**, S. 150, Haziran 2006.

TEZLER

Cerezci, Serap, “**1919-1922 Yılları Arasında İzmir’de Gündelik Yaşam**”, (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Dokuz Eylül Üniversitesi Atatürk İlkeleri ve İnkılap Tarihi Enstitüsü, İzmir, 2003.

GAZETELER

Anadolu

Ahenk

Akın

Ege

Halkın Sesi

Hilali Ahmer

Hizmet

Kızılay

Milli Birlik

Ulus

Ulusal Birlik

Yeni Asır

Yürgü

DERGİLER

Dirim

Tedavi Notları

Tıp Dünyası

Tıp Fakültesi Mecmuası

Türkiye Hilaliahmer Mecmuası

Poliklinik

Sağlık Dergisi

“Sağlık ve Sosyal Yardım Bakanlığının 25 Yıllık Çalışmaları”, **Sağlık Dergisi**, Cilt: 22, Sayı: 10-11, (Ekim-Kasım 1948).

Sıhhiye Mecmuası

BAŞBAKANLIK CUMHURİYET ARŞİVİ (BCA)

BCA, 230.0.0.0.133.8.4.
BCA, 30.10.0.0.177.223.6.
BCA, 30.10.0.0.177.219.4.4.
BCA, 30.10.0.0.177.219.4.5.
BCA, 30.10.0.0.177.220.10.
BCA, 30.10.0.0.227.21.13.
BCA, 30.10.0.0.177.223.17.
BCA, 30.10.0.0.8.50.14.
BCA, 30.10.2.10.5.
BCA, 30.10.158.112.1.
BCA, 30.10.158.109.3.
BCA, 30.10.0.0.177.224.4.
BCA, 30.18.01.02.8.9.5.
BCA, 30.18.01.02.5.45.13
BCA, 30.18.01.02.10.30.20.
BCA, 30.18.01.02.33.10.4.
BCA, 30.18.01.02.94.12.7.
BCA, 30.18.01.02.96.89.8.
BCA, 30.18.1.1.22.84.20.
BCA, 490.1.0.0.1464.6.1.
BCA, 490.01.25.122.2.1937.

TBMM KÜTÜPHANE ARŞİVİ

T.C. Resmi Gazete, 13 Mayıs 1926.

TBMM Zabıt Ceridesi, Devre III, İçtima 76, 17.05.1928, Cilt 4, Ankara TBMM Matbaası.

İNTERNET KAYNAKLARI

Çalık, Ramazan ve Muzaffer Tepekaya, “Birinci Dünya Savaşı Esnasında Anadolu’daki Salgın Hastalıklar ve Ermeniler”, 26.05.2019, dergisosyalbil.selcuk.edu.tr/susbed/article/download/521/503, (2019/05/26).

Emgili, Fahriye, “Cumhuriyet Dönemi Nüfus Siyasetinde Sıtma Mücadelesinin Önemi”, 31.10.2016, www.jasstudies.com/Makaleler/108993581_19Dr,%20Fahriye%20EMGİLİ.pdf, (2019/07/02).

Korhan, Tuğba, “II. Dünya Savaşı Sırasında İzmir’in Sıtma ile Mücadelesi”, Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi, 13.06.2017, www.sosyalarastirmalar.com/cilt7/sayı31_pdf/2tarih_uluslararasıilişkiler_siyaset_sannattarihi_arkeoloji/korhan_tugba.pdf, (2017/06/13).